

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

ТДУ.3 + 372.8

ТКБ 74.200 + 74.264.4

Т - 13

Ба ҳуқуқи дастнавис

ТАБАРОВ ДИЛШОД ДАВЛАТХУҶАЕВИЧ

**ТАШАККУЛӢБИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТИИ
ХОНАНДАГОНИ СИНОҲОИ ИБТИДОӢ МАВРИДИ ИСТИФОДАИ
ОЗМОИШИ ХОНАГӢ АЗ ФАНИИ ТАБИАТШИНОСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия
(13.02.00.01 – Назария ва методикаи таълими фанҳои табиӣ
(таҳсилоти миёнаи умумӣ) (биология))

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогӣ,
Алимов Сирожидин
Шералиевич

Мушовири илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ,
профессор Раҷабов
Тағоймурод Бобоқулович

Душанбе – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА	2
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ	7
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛӢБИИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ ОЗМОИШҲОИ ХОНАГӢ АЗ ФАННИ ТАБИАТШИНОСӢ	
1.1. Мазмун ва моҳияти мафҳумҳои «салоҳият», «салоҳиятноқӣ», «салоҳиятҳои таҳқиқотӣ» ва асосҳои психологӣ-педагогии ташаккулӢбии онҳо дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	18
1.2. Нақши озмоиши хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ дар ташаккулӢбии салоҳиятҳои таҳқиқоти хонандагони синфҳои ибтидоӣ.....	47
Хулосаи боби якум	109
БОБИ II. ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛӢБИИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТӢ-ОЗМОИШИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ ОЗМОИШҲОИ ХОНАГӢ АЗ ФАННИ ТАБИАТШИНОСӢ	
2.1. Методикаи ташаккулдиҳии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоиши хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар рафти гузаронидани озмоишҳо дар хона аз фанни табиатшиносӣ.....	112
2.2. Озмоиши хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ ҳамчун воситаи шавқмандгардонии хонандаи хурдсол ба фанҳои табиӣ ва дар озмоиши педагогӣ санҷидани натиҷаҳои воқеии он.....	158
Хулосаи боби дуюм.....	184
ХУЛОСАҲО	187
АДАБИӢТ	194

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзу таҳқиқот. Охирҳои асри XX ва ибтидои асри XXI ҷамъияти инсониро таҳаввулот ва афсурдаҳолии (депрессия) азиме фаро гирифт, ки он ба тезутунд шудани муносибатҳои ҷамъиятӣ, хусусан мураккаб гардидани муомилот дар бозори меҳнат сабаб гардид. Тибқи маълумотҳои Созмоини миллалӣ мутахид шумораи аҳолии гирифтори афсурдаҳои агар соли 2000-ум 10 %-ро ташкил менамуд пас ин нишондиҳанда соли 2020 ба 30 % расидааст. Ва ин омор низ он қадар сахт набуда ҳисоби миёнаро дар бар мегирад. Масалан, ин нишондиҳанда дар ИМА 72%-ро ташкил медиҳад, ин дар ҳолат, ки сатҳи рушди иқтисодии он нисбати минтақаҳои рӯ ба инкишоф ба таври назаррас баланд аст. Вобаста ба ҳаёти синну соли бошад сатҳи баландтарини афсурдаҳои ва мушкилоти равонӣ дар муносибатҳои ҷамъиятӣ ва меҳнатӣ дар байни ҷавонону миёнсолон мушоҳида гардидааст. Зеро ба ин табақаи аҳолии сатҳи баландтарини фаъолияти меҳнатӣ ва ҷамъиятӣ хос мебошад.

Сабаби инро муҳаққиқон дар шароити зудтағйирёбандаи вазъи ҷамъиятӣ-иқтисодӣ ва муносибатҳои меҳнатӣ, зуд мутобиқ гардида натавонистани шахсият ва ё гурӯҳҳои одамон ба ин гуна ҳолатҳои ногаҳонӣ ба амал оянда мебинанд. Табиист, ки дар чунин ҳолат фаъолияти ҷӯяндагӣ-таҳқиқотии шахсият фаъол гардида, шахсиятҳои маҳорату малақаҳои муайяни соҳавиро соҳиббуда аз ҳолати ногувор ва мушкилӣ баромада метавонанд. Ин фаъолиятҳо танҳо дар сурати доштани маҳорату малақаҳои таҳқиқотӣ самаранок гардида, ниёзҳои инсонро қонеъкунанда мегарданд, ки ташаккулёбиашон ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ оғоз меёбанд. Зеро, дар ин давра рушди зеҳнии кӯдак бошиддат гузашта, намудҳои фаъолият тез-тез иваз шуда, шахсияти он босуръат ташаккул меёбад. Бинобар ин бо мақсади ташаккул ва нарм гардонидани масири инкишофи шахсияти дорой салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ба фаъолиятҳои таълимӣ тарбиявӣ ҳамгиро намудани фаъолиятҳои мустақилонаи таълимӣ-тарбиявӣ мустақилонаи беруназсинфӣю беруназдарсӣ зарур

мебошад.

Оиди ташкил ва ба танзим даровардани фаъолиятҳои мустақилонаи хонандагони хурдсол, ки ба ташаккул ва инкишофи маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотии онҳо мусоидат менамоянд, дар як қатор ҳуҷҷатҳои ҳуқуқию меъёрӣ, ба монанди Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (2013), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (аз 30-юми июни соли 2012 №334), Стандартҳои фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ, Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Концепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, модули «Татбиқи муносибати салоҳиятноки ба таълим дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ», Барномаҳои рушди илмҳои табиатшиносӣ барои солҳои 2018-2020, Барномаи «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф барои солҳои 2020-2040», Омӯзиши системанок дар таълими табиатшиносӣ ва ғайра ишораҳо гардида бошанд ҳам, вале ин пешниҳодҳо то ҳол ба қадри зарурӣ мавриди таҳлили назариявӣ қарор нагирифтаанд.

Проблемаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол ва шароити ҳамгирии фаъолиятҳои лоиҳавӣ-таҳқиқотӣ дар системаи таҳсилоти ибтидоӣ, дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маориф», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ» ва стандартҳои таҳсилот боқӣ монда, нури инкишофдиҳандаи фаъолиятҳои мустақилонаи беруназдарсӣ дар раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дуруст баҳогузорӣ нашудааст. Дар таҷрибаи ташкили фаъолиятҳои беруназсинфии таҳқиқотии хонандагон, бо таври нокифоя омӯхта шудани масъалаи ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагон аз зинаи ибтидоии таҳсилот рӯз аз рӯз аҳамиятноктар гардида истодааст.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Таҳлили адабиётҳои психологию педагогӣ моро ба хулосае овард, ки дар самти методикаи таълим дар синфҳои

ибтидоӣ проблемаи муайян кардани асосҳои назариявии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар раванди таълими табиатшиносӣ, махсусан чорабиниҳои беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ ба миён омадааст.

Вобаста ба ғояҳои пешниҳодшаванда мо самтҳои зерини таҳқиқотҳоро муайян намудем.

Самти аввалро таҳқиқотҳои ташкил медиҳанд, ки моҳият ва сохтори фаъолияти таҳқиқотиро бо назардошти тамоили таҳқиқотӣ ошкор мекунанд (Годовикова Д.Б., Лисина М.И., Обухов А.С., Поддяков А.Н.), қисматҳои фаъолияти таҳқиқотиро (Давидов В.В., Зимняя И.А., Казантсев Л.А., Шашенков Е.А.), аз он ҷумла, фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотиро (Андреев В.И., Журавлев В.Д., Матюшкин А.М., Селевко Г.И.) баррасӣ намуда омили асосии инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар фаъолиятҳои таълимии хусусияти таҳқиқотидошта мебинанд (Иодко А.Г., Проказов О.Г., Семенов Н.А., Ушачев В.П.).

Самти дууми таҳқиқотҳо ба муайян намудани хосиятҳои меъёрии маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар хонандаи хурдсол (Бударкевич В.П., Гребенюк О.С., Кларин М.В., Кежватова Н.М., Кочановская Е.В., Лернер И.Я., Литовченко В.Н., Макотрова Г.В., Миршоев А.А., Салникова О.А., Сергеев А.Г., Фомина Ж.В.), таҳлили имкониятҳои эҷодӣ ва муайян кардани дараҷаи инкишофёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии онҳо (Алтшуллер Г.С., Асташкова В.И., Григорев Д.В., Матюшкин А.М., Неустроев Г.Н., Пидкасистий П.И., Селевко Г.К.) бахшида шуда аст.

Самти сеюми таҳқиқотҳо, ошкоркунандаи дурнамо ва муайянкунандаи захираи неруи фаъолияти беруназдарсӣ, дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол ба шумор рафта, ҳамчунин: қоидаҳои алоҳида, муносибатҳо, шаклҳо, методҳои ташкили корҳои беруназдарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ ва мақоми онҳоро дар низоми кори тарбиявӣ дар муассисаи таълимӣ дида баромадаанд

(Асташкова В.И., Бегимов Ҳ.Ҳ., Голубев Л.К., Иванова Ю.И., Караковский В.А., Светловская Н.Н., Рамазонова М).

Самти чоруми таҳқиқотҳо ба муайян кардани аҳамияти фаъолиятҳои берун аз муассисаи таълимии хонандагон (Григорев Д.В., Ермишева М.Р., Молдажанова А.А., Мусс Г.Н., Степанова М.А., Содиқов А., Каримов Б.), имкониятҳои ташаккулёбии самараноки салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар зинаи ибтидоии таҳсилот бахшида шудааст (Казансева Л.А., Леонтович А.В., Савенков А.И.).

Самти панҷуми таҳқиқотҳо, фаъолиятҳои илмии олимони педагог ва психологи тоҷикро оид ба проблемаи салоҳият ва салоҳиятноки дар бар мегирад. Таҳқиқотҳои олимони ватанӣ дар ҷодаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагон, асосан дар самтҳои забоншиносӣ ва фанҳои риёзию табиӣ чараён гирифтааст (Алимов С.Ш., Бадалова М., Баротов К., Байзоев А., Бегимов Ҳ.Ҳ., Бобизода Ф.М., Гулаев И.Ҳ., Имомназаров Д., Каримзода М.Б., Лутфуллозода М., Ҷалилова М., Миршоев А.А., Мухторӣ Қ., Раҷабов Т.Б.).

Ҳамзамон ба проблемаҳои омӯзиш ва баҳогузори асосҳои назариявии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар илми педагогика, боз проблемаҳои амалии таҳқиқотӣ дар раванди омӯзиш ва коркарди роҳҳои инкишоф додани салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар рафти корҳои беруназдарсию озмоишҳои хонагӣ зам мегардад.

Проблемаҳои асосии таҳсилоти ибтидоии имрӯзаро дар ҷодаи ташаккулёбӣ ва рушди салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагон **зиддиятҳои объективии зерин** ташкил медиҳанд:

- аҳамияти бузурги озмоиш дар курси ибтидоии табиатшиносӣ ва ҳолати ғайриқаноатбахши истифодаи он дар таълими табиатшиносӣ;

- то ба зинаи ибтидоии таҳсилот қадам гузоштан кӯдак як қатор донишу тасаввурот ва маҳорату малакаҳои озмоиширо дорад, вале дар синфҳои ибтидоӣ озмоиш чун амсилаи амалинамоии донишҳои андӯхташуда истифода намегардад;

- шакли таълимии озмоишӣ яке аз омилҳои заминавии тарбия ва ташаккулдиҳандаи маҳоратҳои таҳқиқотии кӯдак ба шумор меравад, вале амалан он дар таълими табиатшиносии зинаи ибтидоии таҳсилот ба таври кифоя истифода намегардад;

- новобаста аз раванди таълим, кӯдак фаъолиятҳои таҳқиқотиеро дар шакли бозӣ ва озмоишҳо дар хона иҷро менамояд, вале ин фаъолиятҳо мақсаднокона ба раванди таълим ҳамгиро гардонидани намешаванд.

Ҳамин тавр, проблемаи асосии таҳқиқот мушкилоти омӯхтанашудаи илмӣ-методиҳои раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсолро дар раванди гузаронидани озмоишҳои хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ дар бар мегирад.

Зарурият ва нокифояи омӯхта шудани проблемаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар шароити корҳои беруназсинфӣ ва махсусан озмоиши хонагӣ моро водор намуд, ки мавзуи таҳқиқотро **«Ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди ташкили озмоиши хонагӣ дар дарсҳои табиатшиносӣ»** интихоб намоем.

Робитаи таҳқиқот ба барнома ва мавзуҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ», Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2020 (аз 30-юми июни соли 2012), Стандартҳои фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ, Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Консепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва барномаҳои «Рушди илмҳои табиатшиносӣ барои солҳои 2018-2020», «Омӯзиши системанок дар таълими табиатшиносӣ» ва дар асоси иҷроиши Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31.01.2020, №1445 дар бораи эълон намудани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» иҷро гардидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар зинаи ибтидоии таҳсилот стандартҳои нав ворид гардида, ба раванди татбиқи моделҳои гуманитарии маълумотдиҳӣ, ки ба худмаълумотگیرӣ (худдонишандӯзӣ), худамалигардонӣ ва тариқи фаъолиятҳои мустақилонаи таҳқиқотӣ ба дастоварии донишҳо бартарӣ медиҳад суръат бахшад ҳам, дар адабиётҳои муосири илмӣ-педагогӣ дарки илмии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, ҳамчун натиҷаи амалишавии ҳадафҳои асосии таҳсилоти ибтидоӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мушаххас муайян нашудааст.

Дар қорҳои илмии Л.И. Божович, Л.С. Виготский, В.В. Давидов, М.В. Дубова, А.К. Дусавитский, А.В. Запорожетс, М.Б. Затсепин, В.Т. Кудрявтсев, Н.Г. Морозов, Г.В. Пантюхин, Н.Н. Поддяков, А.П. Усова, С. Акрамов, Б. Мачидова, Б. Каримов қайд карда шудааст, ки ҳанӯз аз синни калони томақтабӣ, фаъолиятҳои маърифатӣ - таҳқиқотӣ, хусусан, дарки бошуурона ва мақсадноки кӯдак оид ба ҷи гунагии сохти ашӯҳо, маълумотҳои нав оид ба олами атроф ташаккул ёфта, тасаввуротҳои ӯ оид ба ҳодисаҳои дар ҳаёташ ба амалоянда ба як тартиби муайян медароянд.

Ҳамин тавр, инкишофи босуръати тафаккур дар кӯдак, дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ, пешгӯикунандаи ташаккулёбии муваффақонаи салоҳияти таҳқиқотии кӯдак ба ҳисоб рафта, заруриятро ба миён овардааст, ки шароити инкишоф, аломат ва хосиятҳои салоҳиятҳои номбаршударо дар хонандагони хурдсол муайян кунем.

Мақсади таҳқиқот – қорқарди асосноки назариявию амалии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони зинаи ибтидоии таҳсилот дар раванди таълими табиатшиносӣ ва қорҳои беруназдарсӣ, махсусан озмоиши хонагӣ аз табиатшиносӣ мебошад.

Объекти таҳқиқот – қорҳои таълимӣ-тарбиявӣ дар раванди таълими табиатшиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ.

Предмети таҳқиқот – тарзу воситаҳои самараноки ташкили озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносӣ, ки боиси ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ мегарданд.

Фарзияи таҳқиқот – роҳу усулҳои ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди ташкили озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносӣ самаранок мешаванд, агар:

- мазмун ва мундариҷаи озмоишҳои хонагӣ аз фанни табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ муайян карда шавад;

- имкониятҳои ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ мавриди ташкил ва гузаронидани озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ ошкор карда шавад;

- роҳу усулҳои самараноки ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар раванди ташкили озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ дарёфт карда шавад;

- гузаронидани коркарди методӣ оид ба бартариҳои усулҳои самараноки ташкилу гузаронидани озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносӣ, ки ба ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии кӯдак нигаронида шудаанд ва амалан санчида шавад.

Вобаста ба мақсад, фарзия ва объекту предмети таҳқиқот **ҳалли масъалаҳои зерин** пеш омаданд:

1) таҳлилу баррасии сарчашмаҳои педагогӣ ва психологӣ оиди муайянкунии мазмун ва мундариҷаи озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносӣ барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ;

2) муайянкунии имкониятҳои озмоиши хонагӣ аз табиатшиносӣ, ки боиси ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мешаванд;

3) муайян намудани роҳу усулҳои самараноки ташкили фаъолиятҳои беруназдарсии хонандагони хурдсол аз табиатшиносӣ дар ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишии онҳо;

4) коркарди методии зина ба зина ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди фаъолиятҳои озмоишии хонагӣ;

5) тибқи озмоиши педагогӣ санҷиш ва коркарди методикаи пешниҳодгардида;

б) коркард, таҳия ва баррасии тавсияҳо барои беҳдошти ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишии хонандагони хурдсол.

Базаи таҳқиқот – кори таҳқиқотӣ дар кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии ДДОТ ба номи Садриддин Айни иҷро шудааст.

Давраҳои таҳқиқот. Таҳқиқот дар солҳои 2014-2021 гузаронида шуда се марҳиларо дар бар мегирад.

Дар марҳилаи аввали таҳқиқот (2014-2015) – дастрас намудан ва омӯختани адабиётҳои психологӣ-педагогӣ доир ба мавзӯ, таҷрибаҳои омӯзиши проблемаҳои таҳқиқотии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоиро дар бар гирифт. Таҳлили адабиётҳо ва таҳқиқотҳо, ки ба мавзӯи мо наздики доштанд, имконият доданд, ки мавқеи ниҳони мавзӯро асоснок намуда, проблема, мақсад, объект ва предмети таҳқиқотро муайян намоем. Натиҷаи ин давра пешниҳоди назария, интихоби методология ва усулҳои таҳқиқот, асосноккунии барномаи он, коркарди методика ва гузаронидани озмоиш мебошад.

Дар марҳилаи дуюми таҳқиқот (2016-2020), ки озмоишӣ-таҷрибавӣ буд, - озмоиш, таҳқиқ ва санҷиши назарияи таҳқиқотро дар бар гирифта, мақсад ва мазмуни кор мушаххас, шакл ва усулҳои раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол муайян гардидонида шуда, маълумотҳои ба дастовардашуда таҳлил ва ба низом дароварда шуданд.

Дар марҳилаи сеюми таҳқиқот (2020-2021), ки аз натиҷагирӣ-хулосабарорӣ иборат буд, – мазмуни таҳқиқот ва натиҷаҳои озмоиши педагогӣ ба низом дароварда шуда, хулосабарорӣ гардида, натиҷаҳои таҳқиқот тасдиқ ва барои амалан дар фаъолиятҳои низоми таҳсилоти ибтидоӣ татбиқ намудан пешниҳод гардид.

Асосҳои назариявӣ-методологии таҳқиқотро ташкил мекунанд:

дар сатҳи фалсафӣ – тибқи назарияи диалектикий маърифат

алоқаманд ва муайян кардани дараҷаи вобастагии байнихамдигарии ходисаҳо; исбот ва дарки алоқамандии назария ва амалия; наздикшавии бонизом ба ходиса ва равандҳои омӯхташаванда (Б.Г. Ананев, Я.Ф. Аскин, В.А. Колесникова); омӯзиши ғояҳои фалсафӣ оиди неруи пешбаранда будани фаъолиятҳо дар инкишофи кӯдак ҳамчун шахсият (Г. Гегел, Р. Декарт, А.Н. Леонтев, А.И. Божович); ғояҳои фалсафии гуманистӣ (инсондӯстона) дар бораи субъекти муносибатҳо будани инсон ва шахсият, ки ба худамалинамоӣ ва худташаққулӣ оварда мерасонад (Н.А. Бердяев, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш.А. Амонашвили ва дигарон);

дар сатҳи умумиишлӣ – мавқеи муносибатҳои байнихамдигарии фаъолиятҳои таълимӣ-тарбиявиро ҳамчун раванди мураккабе бо шакли «мақсад – восита – раванд – натиҷа» (Л.С. Виготский, А.Н. Леонтев, С.Л. Рубинштейн ва дигарон), ки муайянкунандаи механизмҳои дохилии ташаққулӣ салоҳиятҳои дар асоси озмоишҳои мустақилона ташаққулфтаистода мебошанд, муайян намудан; ягонагии муносибатҳо дар раванди педагогӣ (равияи илмӣ профессор В.С. Илина), ки асоси онро ғояҳои ягонагии мавҷудият ва инкишофи шахсият ташкил медиҳад; ғояҳои муносибати босалоҳият ба таълим (Ю.В. Варданян, Д. Рочерс, А.Г. Сергеев, В.В. Сериков, А.В. Хуторской ва дигарон), ки ҳамчун натиҷаи маълумотдиҳӣ мушаххасан бо мақсади дарк кардани мафҳуми салоҳияти таҳқиқотии хонандагони хурдсол истифода мебарем.

дар сатҳи мушаххасан илмӣ – таҳқиқотҳои психологӣ оиди проблемаҳои ташаққулӣ маҳорату малакаҳо ва салоҳиятҳои таҳқиқотӣ (Л.И. Божович, М.И. Лисина, А.В. Леонтович, А.С. Обухов, А.Н. Поддяков, Д. Роджерс, А.И. Савенков, А.Г. Сергеев, В.В. Сериков, А.В. Хуторской ва дигарон), ки муайянкунандаи табиати ҳосилшавии фаъолиятҳои ҷӯяндагӣ дар кӯдак мебошанд.

дар сатҳи технологӣ – асосҳои методӣ дидактикии истифодаи методҳои таҳқиқотӣ дар таълим (Д.Б. Богоявленский, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, М.Н. Скаткин, А.И. Савенков), ки аз якдигар вобастагии

методҳоро аз даркнамоӣ ва азхудкунии маълумоти тайёр то азхуднамоии методҳои дарки илмӣ, истифодаи мустақилона ва эҷодкоронаи онҳо, ки мо дар раванди коркарди усулҳои наздикшавӣ ба раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар шароити корҳои мустақилонаи беруназдарсӣ истифода мебарем; концепсияи таълими инкишофдиҳанда (П.Я. Галперин, В.В. Давидов, Л.В. Занков, А.М. Матюшкин, Н.А. Менчинский, Д.Б. Элконин), ки бо ғояҳои ягонагии равандҳои инкишоф ва таълим асос ёфтааст, ки мо бо мақсади мантиқан асоснок намудани раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар раванди фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва озмоишҳои хонагӣ истифода намудем.

Барои иҷрои вазифаҳои гузашташуда ва асоснокгардони назарияи пешниҳодшуда **методҳои зерини таҳқиқотӣ** истифода гардиданд:

- дар марҳилаи назариявӣ – мавқеъ ва нуқтаи назари адабиётҳои илмӣ муайян гардида, таҷрибаи оммавии педагогӣ-психологӣ омӯзиш, таҳлил ва хулосабарорӣ гардид;

- дар марҳилаи озмоишӣ-таҷрибавӣ – амсиласозии назариявии раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар шароити фаъолиятҳои берун аз муассисаи таълимӣ ва озмоишҳои хонагӣ гузаронида шуда, озмоиши педагогӣ дар шакли пурсиши тестӣ ва ташкили озмоишҳои хонагӣ, гузориш, назарпурсӣ, суҳбат бо хонандагон ва омӯзгорон, таҳлили корҳои эҷодӣ, омӯзиши ҳуҷҷатнигории педагогӣ, мушоҳида, лоихакашӣ, бақайдгирии натиҷаҳои омӯзиш ва дараҷаи инкишофёбии хонандагони дар раванди таҳқиқот иштирокнамуда, таҳлили миқдорӣ ва сифатӣ ва сабабӣ-натиҷавии фаъолиятҳои хонандагони синфҳои ибтидоӣ гузаронида шуд.

Барои марҳилаи натиҷагирӣ – ҷамъбасти усулҳои муқоисанамой, ҷамъбастнамоии натиҷаҳои назариявӣ-эмпирий, усулҳои математикии коркарди натиҷаҳо ҳамчун муайянкунандаи бозғаймодии маълумотҳои дар натиҷаи озмоиш бадастомада, мураттабнамоӣ, ба низомдарорӣ,

тавсифот ва рӯнамои дар шакли чадвалҳо пешниҳод намудани маълумотҳои натиҷаи озмоиш истифода гардиданд.

Пойгоҳи озмоиши таҳқиқот. Корҳои озмоишӣ таҳқиқотӣ дар базаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии рақами 34-и шаҳри Душанбе, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии рақамҳои 29 ва 39-и ноҳияи Варзоб, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии рақами 4 ва 8-уми ноҳияи Ваҳдат гузаронида шуда, ҳамагӣ ба озмоиш 620 нафар хонандагони синни 6,5 -10 - сола, 215 - нафар падару модарони онҳо ва 32 - нафар омӯзгорон ҷалб шуда буданд.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот иборат аст аз:

- дар асоси таҳлилу баррасии сарчашмаҳои педагогӣю психологӣ мазмун ва мундариҷаи озмоиши ҳонагӣ аз фанни табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ аниқ ва дақиқ карда шуд;

- имкониятҳои озмоиши ҳонагӣ аз фанни табиатшиносии зинаи ибтидоии таҳсилот, ки боиси ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол мегардад, муайян гардиданд;

- роҳу усулҳои самараноки ташкили озмоишҳои ҳонагӣ аз табиатшиносӣ, ки боиси баландшавии сифати таълим мегарданд, ошкор гардид;

- роҳҳои методии пешниҳод гардида, ки ба шавқманд гардонидани хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба фанҳои табиатшиносӣ нигаронида шудаанд, амалан санҷида шуд.

Ғояҳои зерин барои ҳимоя пешниҳод мешаванд:

Салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, ҳамчун ҳадафи асосии таҳсилоти ибтидоии ҳамагонӣ, дар худ амалинамоии фаъолиятҳои ақлонӣ ва амалиро дар ҷодаи мустақилона ҷустани роҳи ҳалли проблемаи таҳқиқотӣ дар сатҳи барои кӯдак дастрас, бо мақсади ба даст овардани донишҳои нави субъективиро таҷассум намуда, барои ташаккулёбии фаъолиятҳои универсалии таълимӣ, чун замина хидмат менамояд.

Дар маҷмуъ, чунин салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагон пешниҳод

мегардад:

- салоҳиятҳои ташкилӣ-амалӣ (банақшагирии кор, гузоштани проблема ва кашидани тарҳи ҳалли он, пешниҳоди фарзия);

- салоҳиятҳои истифодаи усулҳои умумимантиқӣ (назария ва амалия ва сабабу-натичавӣ) ва пешниҳоди тарзҳои гуногуни гузаронидани озмоиш ва гузаронидани рӯйнамоӣ (муаррифӣ);

- салоҳиятҳои ҷӯстучӯӣ-ахборотӣ (интихоби мавзӯи ба шавқи фардӣ мувофиқ, мақсадгузорӣ, ҷустани методҳои таҳқиқотӣ ва роҳҳои амалинамоии онҳо, ёфтани сарчашмаи маълумот, коркарди он);

- салоҳияти қайд намудани маълумот дар шакли рамзҳо ва аломатҳои шартӣ ва кор бо муайянкунандаҳо, мафҳумҳо, истилоҳот;

- салоҳияти дарк намудан ва шарҳ додан тавонистани матни хаттӣ ва лафзӣ, бодикқат гӯш кардани баромадкунанда ва ташкил намудани баҳси илмӣ, хулосабарорӣ;

- салоҳияти ташкил кардан тавонистани муҳокимаронии баҳогузорӣ ва худбаҳогузорӣ, асосноккунии баҳои гузошташуда (муайянкунии арзиш ва камбудихои кори таҳқиқотии иҷрошудаи худ ва дигар таҳқиқотчӣ, маслиҳатдиҳӣ ва танқиднамоӣ).

Дарачаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар давраҳои зерин мегузаранд:

1) давраи мутобиқшавӣ (паст) - ҳосилшавии шавқи ноустувор ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-таълимӣ;

2) давраи сермаҳсулӣ (миёна) - ҳосилшавии шавқи устувор ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-таълимӣ;

3) давраи эҷодкорӣ (баланд) - ҳосил шудани маҷмуи салоҳиятҳои, ки имконияти ҷустани мустақилонаи донишҳои нав, ҳосилшавии салоҳиятҳои аслий, ташкил ва таҳияи шароити гузаронидани таҳқиқот ва озмоишро дар бар мегирад.

Неруи фаъолиятҳои беруназдарсӣ дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар вазифаҳои зерини он зоҳир мешавад:

а) таълимӣ - таълими кӯдак аз рӯи барномаҳои таълимии иловагӣ, гирифтани донишҳои нави соҳавие, ки кӯдак ба онҳо шавқманд аст;

б) тарбиявӣ - азхудкунӣ ва бойгардонидани таҷрибаи иҷтимоӣ;

в) эҷодӣ - сохтани низоми ӯҳдабароёна барои амалинамоии имкониятҳои фардии эҷодии кӯдак;

г) ҷубронӣ - пурранамой ва такмилдиҳии салоҳиятҳои, ки дар фаъолиятҳои таълимии синфӣ ташаккул намеёбанд;

ғ) ҳамгирӣ - сохтани фазои ягонаи фаъолияти таълимии синфӣ бо фаъолиятҳои таълимии беруназарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ;

д) интиқоли - имконпазирии истифодаи салоҳиятҳои азхудкардашуда дар ҳаёти воқеӣ.

Аҳамияти назариявии натиҷаҳои таҳқиқот бо он асоснок карда шудааст, ки:

- дараҷаи имкониятҳои фаъолиятҳои беруназарсӣ ва озмоишҳои хонагии хонандагонии хурдсол дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиашон, дар мутобиқат бо барномаи таҳсилоти ибтидоӣ, исбот гардид;

- барои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол системаи қоидаҳои ташкили фаъолиятҳои беруназарсӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ самаранок истифода гардид, ки кушояндаи роҳҳои коркарди самтҳои фардии маълумотгирии хонандагон дар синфҳои ибтидоӣ бо таърибаи субъективии шахсии кӯдак мувофиқ дониста шуд;

- шартҳои амалинамоии неруи ташаккулдиҳандаи фаъолиятҳои берун аз муассисаи таълимии хонандаи хурдсол дар шакли озмоишҳои хонагӣ дар раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиашон баён гардид, ки давом додани таҳқиқотро барои мувофиқгардонии ин фаъолиятҳо дар сохтори таҳсилоти ибтидоӣ тақозо мекунад;

- хусусиятҳои меъёрӣ-дараҷавии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол муайян гардиданд, ки имконияти кушодани динамикаи рушди онҳоро аз пайдошавии шавқи устувор барои аз худ

кардани малакаҳо ва истифодаи он малакаҳо дар ҳаёти воқеиашон, коркарди тарзҳои ташхиси онҳо ва тарҳрезӣ намудани ташаккулёбии онҳоро медиҳад;

- алоқамандии фаъолиятҳои таълимии беруназсинфии хонандаи хурдсол дар шакли озмоишҳои таҳқиқотии мустақилона бо воситаи иҷро намудани як қатор лоиҳаҳои таҳқиқотӣ омӯхта шуд, ки нишондиҳандаи роҳҳои амалинамоии муносибати салоҳиятноки дар таълим, дар синфҳои ибтидоӣ ба шумор меравад;

- фаъолиятҳои беруназсинфии хонандаи хурдсол дар шакли озмоишҳои хонагӣ, ки ба ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиашон дар зинаҳои гуногун (шавқмандӣ-тайёрӣ, фаъолиятӣ-чустучӯӣ, баҳогузорӣ натиҷагирӣ) нигаронида шуда буданд, ташкил карда шуда, мақсадҳо ва вазифаҳо мазмунан ва комилан муайян гардонида шуда, методҳои дар зинаҳои алоҳидаи ташаккулёбии салоҳиятҳо истифодагардида асоснок гардонида шуда, самаранокии истифодаи неруи фаъолиятҳои беруназдарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ дар раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол исбот гардиданд.

Натиҷаҳои таҳқиқот метавонад ҳамчун базаи назариявӣ барои муккамалнамоии фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар ҳамгирии дарс бо фаъолиятҳои беруназдарсӣ, барои дар оянда ҳал намудани мушкилоти ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол истифода гардад.

Аҳамияти амалии натиҷаҳои таҳқиқот. Пайгирии меъёрӣ-ташхисии раванди ташаккулёбии малакаҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол, ҳамчунин маҷмуи методҳои баҳогузории сатҳи ташаккулёбии салоҳиятҳо, ба омӯзгор имконият медиҳад, ки дараҷаи маълумотгирии хонандаро ташхис, коркард ва амалӣ намуда, масири рушди бонизоми кӯдакро таҳия ва амалӣ намояд.

- системаи воситаҳои ташаккулёбии малакаҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар шароити корҳои беруназдарсӣ ва махсусан, озмоишҳои хонагӣ муайян ва тасдиқ гардиданд;

- модели фаъолияти беруназарсӣ ва мустақилонаи хонагии хонандаи хурдсол ба омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ дар ҷодаи ба нақшагирии барномаҳои корҳои беруназарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ ёрии амалӣ расонида метавонад;

- барномаи курси фаъолиятҳои беруназарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ бо мақсади ташаккул додани салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, барои синфҳои 1-4 пешниҳод гардид.

Натиҷаҳои ба даст омадаро метавонанд омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти иловагӣ бо таври васеъ истифода намоянд ва барои ҷустани роҳҳои нави ҳалли мушкилоти педагогии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар шароити фаъолиятҳои беруназарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ, дар фаъолиятҳои амалии таҳсилоти ибтидоии муосир асос намоянд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ:
Диссертатсия дар мавзӯи «**Ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди ташкили озмоиши хонагӣ аз ҷанни табиатшиносӣ**» бо шиносномаи ихтисос ва муҳтавои он ба тартиби муқарраршудаи таълифи диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои педагогӣ ихтисоси 13.00.02 – Назария ва методикаи таълиму тарбия (13.02.00.01 – Назария ва методикаи таълими фанҳои табиӣ (таҳсилоти миёнаи умумӣ) (биология)) мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии унвонҷӯй. Диссертатсия натиҷаи таҳқиқоти илмӣ мустақилона ва эҷодкоронаи муаллиф буда, дар муддати фаъолияти амалии ӯ дар кафедраи методикаи таҳсилоти ибтидоии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳурӣ навишта шудааст. Мавзӯ, ҳадаф ва усулҳои таҳқиқотро муаллиф муайян кардааст. Тавассути таҳқиқоти мазкур дар раванди татбиқи муносибати босалоҳият ба раванди таълим, рафти ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар зинаи ибтидоии таҳсилот мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Диссертатсия дар ҷаласаи ғайринавбатии яқҷояи

кафедраҳои методикаи таҳсилоти ибтидоӣ, педагогика ва психологияи синфҳои ибтидоӣ ва методикаи таълими биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (суратчаласа аз 23.05.2023) ва чаласаи Шурои олимони факултети педагогикаи донишгоҳи мазкур (суратчаласаи №11 аз 24.06.2023) баррасӣ ва ба ҳимоя пешниҳод карда шудааст.

Саҳеҳияти натиҷаҳои таҳқиқот бо натиҷаҳои ниҳоеи методологии асосноки назарияи пешниҳодшуда тасдиқ гардида, бо мақсади ягонаи ҳалли проблемаи гузошташуда, гуногунрангии методҳои таҳқиқоти истифодашуда, истифодаи системаи методҳои мувофиқи таҳқиқотӣ, баҳогузори самараноки раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, муқоисаи натиҷаҳои озмоишҳо ва гурӯҳҳои таҷрибавӣ, таҷдиди натиҷаҳо, самараноки ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсолро дар шароити озмоишҳои хонагӣ исбот менамояд.

Интишори натиҷаҳои диссертатсия. Мазмуни асосии диссертатсия дар 19 мақола, аз он ҷумла 10 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Вазорати маориф ва илми Федератсияи Россия ҷоп гардидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи диссертатсионӣ аз мундариҷа, муқаддима, ду боб, рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда дар маҷмуъ 219 саҳифаро ташкил медиҳад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ТАШАККУЛӢБИИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ ОЗМОИШҲОИ ХОНАГӢ АЗ ФАННИ ТАБИАТШИНОСӢ.

1.1. Мазмун ва моҳияти мафҳумҳои «салоҳият», «салоҳиятноки», «салоҳиятҳои таҳқиқоти» ва асосҳои психологӣ-педагогии ташаккулӣ би онҳо дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Аз таҳаввулоти ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ки охири асри ХХ ва ибтидои асри ХХI дар кишвари мо ба амал омад, соҳаи таҳсилот низ дар қанор намонд. Дар матбуоти даврӣ, адабиётҳои методӣ дидактикии педагогӣ истилоҳоти «салоҳият», «салоҳиятноки» ва «муносибати босалоҳият ба таълим» ворид гардида рӯз то рӯз зиёдтар мавриди васеи истифода ва баҳсу мунозира қарор гирифта истодаанд.

Истилоҳоти «салоҳият» ва «салоҳиятноки»-ро олимони соҳавӣ барои ифода намудани истилоҳоти «компетенсия» ва «компетентност», ки асли баромадашон забони лотинӣ мебошад (*competentia, competentis*), истифода мебаранд.

Мафҳуми «салоҳият» дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, – лоик будан, сазовор будан, вақолатдор будан – шарҳ дода шудааст.

Истилоҳи компетенсия дар Луғати русӣ-тоҷикӣ бо маънои салоҳиятдор, соҳибихтиёрӣ, соҳибҳуқуқӣ, бозътиборӣ, қобил будан ба иҷрои ягон амал тавсиф ёфтааст [106].

Луғатномаи ЮНЕСКО истилоҳи «таҳсилоти ба салоҳиятҳо таъқунанда»-ро ҳамчун таҳсилоти ба тавсиф, омӯзиш ва намоиши дониш, малака, маҳорат, рафтор ва муносибат, ки аз ниёзҳои касбӣ, нақш ва ё рушди фардӣ ба шумор мераванд, шарҳ додааст [172 с. 12].

Дар стандарти фаннии зинаи таҳсилоти ибтидоӣ мафҳуми «салоҳият», дар шакли зер тавсиф шудааст: «Салоҳият, маҷмуи дониш маҳорат ва малақаҳои ба ҳам пайвандест, ки бо ҳалли масъалаҳои

мушаххаси ҳаётӣ (ичтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ), маърифатӣ ва касбӣ равона карда мешаванд» [179; 188].

Дар аксари адабиётҳои педагогӣ-психологӣ, мафҳумҳои маҳорат, малака, қобилият ва салоҳият ҳамранг тавсиф ва истифода гардидаанд. Умуман, салоҳиятноки дар таҳсилот ифодакунандаи алоқамандии нисбии байни доништан ва тавонистан, маҷмуи талабот ба натиҷаи таҳсилот, ба дараҷа ва мақсади донишандӯзӣ, маҳорат, малака ва дараҷаи истифода карда тавонистани ин дониш ва маҳорату малакаҳо дар шароити номуайян ва равандҳои ҳаётӣ мебошад. Дар шароити имрӯза омӯхтани механизмҳои аз бар кардани паҳлуҳои гуногуни салоҳиятноки, ба ҳадафи асосии раванди таҳсилот табдил ёфтааст.

Аммо дар миёнаҳои асри XX, ки илм бо суръати баланд пеш рафт, китобҳои дарсӣ, таҳияи маводи таълимӣ ва умуман раванди таълим аз илми босуръат рушдёфтаистода қафо мондан гирифт. Аввалин маротиба соли 1965 истилоҳи «компетенсия»-ро олими америкой Н. Хомский дар соҳаи забоншиносӣ истифода намуд.

Соли 1967 дар конференсияи байнанмиллалӣ дар ШМА ин ҳолатро ҳамчун бухрони соҳаи маориф баҳогузорӣ намуданд. Аз ҷумла ҳолати бухронии соҳаи маорифро соли 1992 дар конференсияи СММ (Рио-де-Жанейро), дар симпозиуми «Салоҳиятҳои калидӣ барои мардуми Аврупо» ва соли 1997 дар форуми «Барномаи Аврупоии тағйиротҳои таҳсилоти оӣ дар асри XXI», тасдиқ намуданд [172 с.8].

Соли 1988 дар чашни 900-солагии донишгоҳи Болон, аз тарафи ректорҳои 80 донишгоҳи аврупоӣ, «Хартияи бузурги университетҳо» ташкил карда шуд, ки онро Протсессии Болонӣ номиданд. Яке аз падидаҳои раванди Болонӣ, ин тавсифи анъанавии категорияи «донишманд»-ро дар низоми таҳсилоти Аврупо бо категорияи ба ҷаъолият алоқаманд «салоҳиятнок» пурра намудан буд. Дар пайравӣ аз онҳо аввал Россия, минбаъд дигар давлатҳои пасошуравӣ, бо мақсади мутобиқ гардонидани низоми маълумот бо меъёрҳои умумии дар дунёи пешрафта қабулгардида, ин низоми таҳсилотро ҷорӣ намуданд.

Муносибати босалоҳият дар таҳсилот, муносибати инкишофи ҳаматарафаи шахсиятро ифода намуда, салоҳиятнокии шахс дар натиҷаи иҷрои фаъолиятҳои гуногун муайян карда мешавад [172].

Салоҳиятноки ин ҳамбастагии сифатҳои дар шахсият ҳосилгардида мебошад. А. Г. Сергеев қайд мекунад, ки шахси босалоҳият шахсе мебошад, ки миқдори маҳорату малака ва донишҳои соҳаи муайянеро доро буда, онҳоро дар шароити гуногун истифода намуда метавонад [172, с. 11].

Салоҳиятноки – категорияи ифодакунандаи ҳолат ва вазҳ буда, дар шароити гуногун тайёр будан ба иҷрои самараноки ягон фаъолияти касбиро ифода менамояд.

А. Г. Сергеев дар ҷодаи ташаккулёбии салоҳиятҳо дар раванди таҳсилот инкишофи сифатҳои зерини инсониро зарур мешуморад:

1) сифатҳои маърифатӣ – маҳорати савол додан, ҷустани сабаби ҳодисаҳо, ва ғ.;

2) сифатҳои эҷодӣ-руҳбаландӣ – доштани таҳайюлотии бой ва ба зиддиятҳо ҳассос будан, пешгуӣ кардан, мулоҳизакор ва танқидро пазируфтани, фикри худро доштан;

3) сифатҳои ташкилӣ-амалӣ – дар раванди таҳсил фаъол будан, доштани маҳорати мақсадгузори ва ноил гардидан ба он, тафаккури худинкишофдиҳанда, худбаҳогузори;

4) сифати равобитӣ – ҳамкори бо дигар шахсиятҳо, объектҳои олам, маҳорати ҷустан ва ба даст овардани маълумоту ахбор аз манбаъҳои гуногун, нақши иҷтимоӣ доштан, истифодаи технологияҳои ахбор (почтаи электронӣ, интернет).

5) сифати ҷаҳонбинӣ – муайянкунандаи сифати эҳсосии хонанда ба шумор рафта, қобилияти худшиносӣ ва худинкишофдиҳӣ, маҳорати муайяннамоии мавқеи худ дар табиат, оила, коллектив, эҳтиром ба миллат ва умуман инсон, сифатҳои ватандӯстӣ ва ғ.

Ҳамаи ин сифатҳо дар маҷмӯъ - донишу маҳоратҳо ва малакаҳоро ташкил мекунанд, ки аз омилҳои асосии ташаккулдиҳандаи салоҳиятҳо

ба шумор мераванд. Ҳар қадаре, ки ин омилҳо ба якдигар дар алоқамандии зич қарор дошта бошанд, ҳамон миқдор дараҷаи инкишофи салоҳиятноки баланд арзёби мегардад [172; 173].

Ғ. Бобизода, Д. Имомназаров, А. Байзоев қайд менамоянд, ки дар раванди муносибати босалоҳият ба таълим, барои шароити қулайи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро ҳосил кунонидан, ба чунин лаҳзаҳо мутаваҷҷеҳ шудан лозим аст:

- аз тарафи хонандагон мустақилона интихоб гардидани мавзӯ;
- сатҳи мушкилии супоришҳо;
- шаклу усулҳои кор;
- кори мустақилона;
- мақсад ва масъулият барои натиҷа;
- кори гурӯҳӣ;
- тақсими вазифаҳо ва банақшагирӣ;
- ташаккули фаҳмишҳо ва вобаста ба онҳо ташкил намудани фаъолият;
- истифодаи низоми арзёбии ба талабот мувофиқаткунанда;
- нишон додани рафтори салоҳиятнок ва ғ.

Ҳамзамон муаллим вазифадор аст, ки:

- ҳаргуна кӯшиши хонандаро барои иҷроиши мустақилонаи супориш дастгирӣ намояд;
- дар сурати ноил гардидан ба натиҷаҳои дилхоҳ онҳоро ҳавасманд намояд;
- фикру андешаронӣ, нуқтаи назари худро баён карда тавоништан, баҳс ва хулосабарорӣ кардан, ақидаю фикру мулоҳизаи дигаронро бо таҳаммул шунида тавонистани хонандаро саривақт ба одат табдил намояд;
- саволу ҷавоб карданро ёд диҳад, - хонанда ҳеҷ гоҳ бояд аз савол додан ва ё ба савол ҷавоб додан натарсад;

- шаклҳои мухталифи ҳавасмандгардониро барои барангезонидани хонандагон ба фаъолияти таҳқиқотӣ истифода бурда, ташаббускориҳои онҳоро дастгирӣ намояд;

- дар гурӯҳ кор кардан, ба фаъолияти худ ҳолисона баҳо додан, мавқеи худро муайян кардан, масъулиятшиносиро ёд дода, шароити мустақилона масъалагузорӣ кардан ва ҳал кардани мушкилоти пешомадаро фароҳам созад;

- ба хонандагон фаҳмонад, ки дарк намудани «ман чизеро намедонам», «наметавонам» ва ё «намефаҳмам» айб набуда, балки қадами аввал ба расидан ба «медонам», «метавонам» ва «мефаҳмам» аст [21].

Ҳамзамон У. Умаров, Н. Шарипов, А. Холмуродов, М. Маҳкамова ва А. Алиев қайд менамоянд, ки «салоҳият»-ро таълим намедиханд, балки он дар натиҷаи гирифтани донишҳо ва инкишофёбии маҳорату малакаҳо ташаккул меёбад [9].

Дар таҳқиқотҳои психологӣ-педагогӣ (В. И. Андреев, Н. Ф. Тализина ва диг.), чунин хусусиятҳои фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ба монанди: созандагӣ, мақсаднокӣ, маҳсулнокӣ ва худидоракунӣ, ки боиси ташаккулёбии салоҳиятҳо мегарданд, махсус қайд гардидаанд. Дар алоқаманди бо ин фаъолияти таълимии хонандаи хурдсол, чӣ дар синф ва чӣ дар рафти фаъолиятҳои беруназсинфӣю озмоишҳои хонагӣ, хусусияти мустақилӣ ва худидоракунӣю худамалинамоӣ мегирад, ки аз омилҳои асосии ҳосилшавии салоҳиятҳо ба шумор мераванд [4; 8; 31; 34; 206; 209; 214].

А. В. Хуторской ва Л. Н. Хуторская, тасдиқ мекунанд, ки салоҳиятнокӣ ҳамбастагии томи сифатҳои шахсият (дониш, маҳорат, малака, ва усулҳои амалинамоии онҳо) буда ба доираи муайяни предмету фаъолиятҳо нигаронида шудааст, ки барои расидан ба натиҷаҳои босифат ва сермаҳсул зарур аст. Ҳамчунин, қайд мекунанд, ки ҳосилшавии салоҳиятҳо дар хонанда зарур буда, дараҷаи ташаккулёбии

онхоро дар рафти иҷрои амалҳо санчида, баҳогузорӣ менамоянд [200; 201; 202;].

В. Н. Калней салоҳиятнокиро ҳамчун қобилиятнокии умумии бо донишҳо асоснок кардашуда, таҷриба, арзишноқӣ ва майл ба фаъолиятҳо, ки дар раванди таълим ба даст меоянд, қайд намудааст. Ба қавли муаллифон (Калней В.М., Шишова С.Е), - салоҳиятноқӣ он чизе мебошад, ки аз малакаҳои амалӣ пайдо шуда, донишҳоро бо ҳолатҳои воқеӣ алоқаманд мегардонад ва ё кушодатар гуем – дарёфти донишу амалҳои зарурӣ барои ҳалли мушкилӣ мебошад. Истилоҳҳои «салоҳият» ва «салоҳиятноқӣ» аксар вақт ҳамчун термин истифода шаванд ҳам, вале чун термини устувор ҳоло қабул нагардидаанд [78].

Р. П. Кайшева қайд мекунад, ки ҳангоми тафсири мазмуни салоҳиятноқӣ салоҳиятҳои зерин чудо мешаванд:

- муқаддимаи салоҳиятноқӣ (қобилиятноқӣ, лаёқат, дониш);
- фаъолияти инсон чун раванди тарҳрезӣшуда (тарҳи он, сохтор, хусусият);
- натиҷаҳои фаъолият (маҳсули меҳнат, тағйиротҳо дар объектҳо ва воситаҳои меҳнат) [77].

Ба ақидаи Р. П. Кайшева така карда, ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст: салоҳиятноқӣ аз сифатҳои бонизоми шахсият ва ё ҳамбастагии маҷмуи сифатҳои шахсият буда, ба ҳалли мушкилот нигаронида шудааст ва дар сифат ва самаранокии иҷрои супоришҳои мушкил таҷассум меёбад.

Ҷ. Равен дар таҳти мафҳуми салоҳиятноқӣ хусусиятҳои хосеро мефаҳмад, ки барои иҷрои самараноки амалҳои мушаххас, бо истифодаи донишҳо, малакаҳои хос ва усулҳои фикрронӣ нигаронида шудааст. Ӯ чунин меҳисобад, ки салоҳиятро шавқмандии фардии шахсият дар иҷрои супориш ифода мекунад [53].

Ба ақидаи Л. М. Долгова, яке аз хосиятҳои муҳими салоҳиятноқӣ таҷрибаи дар натиҷаи фаъолиятҳои мустақилонаи дар асоси донишҳои

универсалӣ ба даст омада мебошад (дар фарқият аз донишҳо, маҳорат, малака, тахминкунандаи фаъолияти нусха бо асл) [54].

Е. О. Иванова қайд мекунад: Салоҳият ин гудохтаи дониш, маҳорат ва малакаҳои маъмулӣ бо хусусиятҳои шахсии кӯдак дар роҳи ҳудогоҳӣ, худинкишофдиҳии идрокӣ ба шумор рафта, ба раванди таҳсилот, ба фанни омӯхташаванда алоқаманд аст. Хонандаи босалоҳият, маҷмуи дониш, маҳорату малакаҳои бо ҳамдигар алоқамандро дар раванди фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотиаш бо мақсади ба даст овардани маҷмуи донишҳои нав, ҳосилкунонии таҷрибаҳои ҳаётӣ истифода намуда метавонад [69].

О. А. Салникова дар раванди ҳосилшавии салоҳиятҳо сифатҳои зерини шахсияти хонандаро зарур медонад: маърифатӣ, эҷодӣ, ташкилӣ-амалӣ, ахборотӣ ва ҷаҳонбинӣ. Салоҳиятҳои калидӣ - қобилият ва малакаҳои нисбатан умумиеро дар бар мегиранд, ки ба шахсият имкон медиҳанд вазъиятро дарк намуда, дар фаъолияти шахсӣ ва касбиашон дар ҷомеаи зудрушдёбанда натиҷаҳои хубро ба даст оранд. Доштани салоҳиятҳои калидӣ ба ҳар як узви ҷомеа зарур аст [166].

И. С. Сергеев ва В. И. Блинов, салоҳиятнокиро тайёр будан ба иҷрои ягон вазифаи муайян ва муносибати босалоҳият ба таълимро чунин раванди бомақсадонаи раванди таълим, ки ба ташаккулёбии салоҳиятҳои муайян нигаронида шудаанд, шарҳ додаанд. Ба ақидаи онҳо салоҳият доштан ин омода будани шахсият ба истифода кардани дониш, маҳорат, малака ва захираҳои моддӣ ба фаъолиятҳои самаранок, дар ҳолатҳои мушаххаси ҳаётӣ, тайёр будан ба ҳолатҳои номуайяни пешоянда мебошад [173].

А. В. Хуторской ва Л. Н. Хуторская се самти салоҳиятҳоро чудо намудаанд, ки дар зер меорем:

- салоҳиятҳои калидӣ, ки ба мазмуни умумии таҳсилот тааллуқ доранд;

- салоҳиятҳои умумифаннӣ, ки ба доираи муайяни фанҳои таълимӣ ва самтҳои маълумот тааллуқ доранд;

- салоҳиятҳои фанӣ, ки чузъан нисбати зинаҳои пешина тавсифи мушаххас дошта, имконияти дар доираи фанни алоҳидаи конкретӣ ташаккулёбро доранд [200; 203].

Муаллифон проблемаҳои зеринро дар раванди амалишавии муносибати босалоҳият ба таълим муайян намудаанд:

1) проблемаи таъмини арзёбӣ ва дараҷаи меъёрии ҳосилшавии салоҳиятҳои хонанда;

2) коркарди мазмуни таҳсилот, ки ба ҳосилшавии салоҳиятҳои калидӣ, умумифанӣ ва фанӣ мусоидат намуда татбиқи онҳоро дар ҳаёти воқеашон кафолат медиҳад;

3) коркарди мазмуни таҳсилот, ки ба ҳосилшавии салоҳиятҳо дар шароити фаъолияти мустақилонаи беруназдарсии фардии хонанда мусоидат менамояд;

4) тақвият бахшидан ба муносибати ҳамгирӣ ва тафриқа дар раванди муносибати босалоҳият ба таълим;

5) мушкилии ташаккулёбии салоҳиятҳо дар шароити таҳсилоти ғоибона ва фосилавӣ;

б) Гузаронидани таҳқиқотҳои дидактикӣ-педагогӣ [200].

А. А. Миршоев [117], Н. В. Назина [123], С. Ш. Алимов [2 - М; 3 - М] дар таълими салоҳиятнокӣ чор самти салоҳиятҳоро фарқ мекунанд:

- салоҳиятҳои калидӣ;
- салоҳиятҳои калидии умумӣ;
- салоҳиятҳои фаннии амалӣ;
- малакаҳои ҳаётӣ.

Самти аввал ба ташаккулёбии салоҳиятҳои калидии хусусияти умумифаннидошта нигаронида шудааст. Мисол: ташаккулёбии маҳоратҳои дарки маънии матни хондашуда, амалҳои оддии арифметикиро ҳал карда тавоништан, таҳлили маълумотҳои гуногун, амал дар гурӯҳ.

Самти дуюм бо ташаккулёбии салоҳиятҳои хусусияти байнифандишта нигаронида шудааст. Мисол: ҳал карда тавонистани баъзе мисолҳо, хонда ва шарҳ дода тавонистани диаграмма, таблитса ва расмҳо.

Самти сеюм ба пурқувваткунии салоҳиятҳои хусусияти санъати амалдоштаи тамоми таҳсилот нигаронида шудааст. Мақсади асосии ин самт аз он иборат аст, ки барои таъмини самаранокии таҳсилот ҳамаи он чизе, ки омӯхта мешавад, бояд ба раванди истифода ва истеъмол алоқаманд гардонида шавад.

Самти чорум барои азхудкунии «малакаҳои ҳаётӣ» нигаронида шудааст (маҳоратҳои гуногуне, ки инсон имрӯза дар ҳаёти воқеӣ ва фаъолияти меҳнатиаш истифода мекунад).

Дар фаъолияти меҳнатӣ, салоҳиятнокии ҳамчун ҳамбастагии салоҳиятҳои калидӣ, заминавӣ ва махсус дарч мегардад.

Салоҳиятҳои калидӣ имконияти ҳалли мушкилоти гуногуни ҳамарӯзаи касбӣ ва ҳаётӣ - иҷтимоиро дошта, онҳо барои ноил шудан ба мақсадҳои муҳим ва ҳалли мушкилиҳои мураккаб дар ҳолатҳои гуногун заруранд.

Салоҳиятҳои заминавӣ, салоҳиятҳои мебошанд, ки дар заминаи онҳо салоҳиятҳои нав ташаккул меёбанд.

Салоҳиятҳои махсус, инъикоскунандаи фаъолиятҳои хусусияти соҳавии фандишта мебошанд. Салоҳиятҳои махсус ҳамчун амаликунандаи салоҳиятҳои калидӣ ва асосӣ дар ягон самти фаъолияти мушаххаси фанӣ дар назар дошта шудааст.

Бо баназардошти зарурӣ ва саривақтӣ будани ҳамаи нуқтаҳои назар [4; 9; 13; 16; 18; 19; 21; 32; 48; 49; 53; 54; 66; 67; 69; 70; 78; 80; 82; 108; 109; 117; 118; 123; 126; 128; 164; 165; 170; 172; 188; 193; 200; 203; 209; 216], дар татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, дар шароити имрӯза салоҳиятҳои калидӣ мавқеи махсусро ишғол менамоянд, зеро ки онҳо то як андоза ба ғояҳои таҳсилоти умумӣ ҷавобгӯянд.

Истилоҳи «салоҳиятҳои калидӣ» аз он шаҳодат медиҳад, ки ин намуди салоҳиятҳо барои дигар салоҳиятҳои нисбатан мушаххас ва муайяни фаннӣ, ҳамчун калид ба шумор мераванд. Ба ақидаи мо салоҳиятҳои калидӣ дар тамоми самти фаъолият зарур аст. Вале ҳоло меъёрҳои мушаххаси интихоби салоҳиятҳои калидӣ, ки барои як инсон муваффақи фаъол кифоя ва заруранд, интихоб ва муайян нагардидаанд.

Тавсифоти нисбатан мушаххасро оиди салоҳиятҳои калидӣ ва умуман салоҳиятноки Хуторской А. В. ва ҳамақидаҳои ӯ намудаанд, ки дар зер меорем:

- 1) онҳо воситаҳои рушди ҷаҳонбинӣ ба шумор мераванд (салоҳиятҳои арзишӣ-маънавӣ);
- 2) донишу маҳоратҳо дар соҳаи муайян мебошанд (салоҳиятҳои таълимӣ-маърифатӣ, ахборотӣ, робитаӣ, иҷтимоӣ-меҳнатӣ);
- 3) фарҳангӣ;
- 4) онҳо воситаҳои инкишофёбии ҷисмонӣ, руҳӣ ва зеҳнии шахсият ба шумор мераванд (салоҳиятҳои ташаккул ва инкишофи шахсият) [123; 172 173].

Шурои Аврупо панҷ гурӯҳи салоҳияти калидиро барои ҷавонон дар каламрави Иттиҳоди Аврупо ҷудо намудааст:

- 1) салоҳиятҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ;
- 2) салоҳиятҳои маданӣ;
- 3) салоҳиятҳои муносибати лафзӣ хаттӣ;
- 4) салоҳияти ахборотӣ;
- 5) салоҳияти омӯхтан дар тамоми раванди ҳаёт [172; 203].

Академик М. Лутфуллозода, мафҳумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятноки»-ро чунин шарҳ медиҳанд: «Дар забони мо ҳамин маъно бо калимаю таркибу ибораҳои салоҳият, салоҳият доштан, соҳибхитӣ, соҳибхуқуқ, салоҳиятдор, ҳуқуқ, комилхуқуқ, кордонӣ, қодир будан ба амал, салоҳдид, ихтиёр, ақидаи муътабар; шахси доною медонистагӣ, тасаввуроти пурра доштан, сазовор будан, лоиқи чизе, шоистаю шоистагӣ ифода меёбад, ки қисми зиёди ин маъноҳо мансубанд ба қобилият.

Баъзеҳо «тавоноӣ», «тавонистан»-ро низ тавсия медиҳанд. Аммо, тавоноӣю тавонистан ба маънои салоҳияту салоҳиятнок истифода шаванд ҳам, аз ҷиҳати доираи истифода ҳамарзиши салоҳияту салоҳиятнокӣ нестанд. Агар салоҳият маънои луғавии калимаро ифода намояд, салоҳиятнокӣ ё салоҳиятдорӣ ба сифати шахс ё идорае ишора менамояд» [108, с. 4].

Устод салоҳиятҳои хонандагонро бо ҷаббидани дониш ва маҳорату малакаҳо маҳдуд намуда, ба салоҳиятҳои омӯзгор ҷаббидани дониш, маҳорату малака, таҷрибаи амалӣ, технологияи педагогӣ, маънавиёт ва фарҳангро, ки дар мустақилият, иҷтимоӣ – коммуникативӣ, ахбор, тафаккури интиқодӣ, таҳқиқотӣ, тафаккури эҷодӣ, эҳсос, арҷгузорӣ ва ғайра ифода мегарданд дохил намудаанд. Омӯзгор бояд дар фаъолияти амалии худ ба ин ва дигар салоҳиятҳо таъям намояд. Аз ин таърифот ду хулоса мекорем:

Хулосаи якум. Салоҳиятро ба омӯзгор сазовор медонанд, салоҳиятнокиро худаш ба каф меорад. Вале ҳар ду ҳам бе заҳмату бе саъю кӯшиш муяссар намегардад.

Хулосаи дуюм. Дар ҳар ду таъриф унсурҳои муҳими ҷараёни педагогӣ ҳузур доранд, ки ба фаъолияти самарабахши омӯзгор мусоидат менамоянд [108, с. 8].

Устод дар ташаккулёбии салоҳиятҳои ормӯзгор талаботҳои зеринро шарт медонанд:

1. Ҷаҳонбинӣ ва дониши касбӣ.
2. Омӯхтани педагогика, психология ва методикаи таълими фан.
3. Маҳорату қобилияти омӯзгорӣ.
4. Технологияи таълими фан.
5. Сифатҳои касбӣ ва фарҳанги омӯзгорӣ.
6. Маънавиёти волои инсонӣ.

Аз ин шаш талабот се дархости умда (асосӣ) бармеояд, ки аз донишҷӯи муқаррарӣ омӯзгори босалоҳият, муаллими сазовори замон месозад:

А). Доираи назар, ҷаҳонбинӣ ва дониши мукаммали касбӣ.

Б). Омӯхтани педагогика, психология, методика ва технологияи таълим.

В). Сифатҳои шахсӣ ва маънавиёти инсонӣ [108 с. 4].

Ба ақидаи устод, яке аз омилҳои инкишофдиҳандаи салоҳиятҳои муаллим ин таҳлил ва ислоҳи камбудҳои шогирдонаш ва ҳамзамон дарк намудани нуқсонҳои фаъолияти касбии худ ва бартараф кардани онҳо мебошад [108, с. 17].

Дар натиҷаи таҳлилу омӯзиши рисолаю адабиётҳои гуногуни марбута, оид ба арзишмандии «салоҳиятҳои калидӣ» ба хулосаҳои зер омадан мумкин аст:

- онҳо имкон медиҳанд, ки масъалаҳои мураккаб ҳал карда шаванд;

- инчунин онҳо имкон медиҳанд, ки масъалаҳои гуногун аз як мавқеъ ҳал карда шаванд;

- салоҳиятҳои калидӣ имконияти истифода дар сатҳҳои гуногуни иҷтимоиро доранд (дар самтҳои гуногуни фаъолиятҳо истифода шуданашон имконпазир аст);

- ҳамбастагии сифатҳои зехнию эҳсосоти роҳбарӣ талаб мекунад;

- барои амалинамоии онҳо як қатор малакаҳо зарур аст (малакаҳои ҳамкорӣ, дарк намудан, асосноккунӣ, банақшагири);

- дар сатҳҳои гуногун амалӣ мешаванд (аз оддӣ то мураккаб).

Салоҳиятҳо дар самти фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ ба хонандагон имкон медиҳанд, ки:

-мушкилиро дарк ва муайян намуда тахмину фарзияи худро барои ҳалли ин мушкилӣ пешниҳод ва масъалагузорӣ намоянд; шароит ва ҷузъиёти ноаёни онро муайян, роҳҳои ҳал ва бартарафнамоиашро интихоб ва муайян созанд;

- маълумотҳои барои худ заруриро ба даст оварда, онҳоро дар ҷодаи ноил шудан ба мақсадҳо ва ташаккулёбии худ истифода баранд;

- маънии асосии матн, ҳодисаҳо, воқеаҳоро ҷудо намуда, бо таҷриба ва арзишҳои худ муқоиса карда. нисбати онҳо фикру андешаҳои худро дошта бошанд;

- оид ба сабабҳои эҳтимолӣ ва оқибатҳои ҳодисаҳои олами моддӣ ва идеалӣ фикр карда, назарияҳои худро пешниҳод намоянд;

- фаъолиятҳои фардӣю коллективӣю худро ба роҳ монанд;

- гузоштани мақсад, таҳлили вазъият, банақшагири, истехсол ва фурӯши маҳсулоти тайёр, таҳлили натиҷаҳо, одат ва амалҳои худро худбаҳогузори карда тавонанд;

- фаъолиятҳо, рафтор ва арзишҳои худро ба одат табдил дода, шуури худро ба фаъолиятҳояш муттамарказонида, дар фаъолиятҳои ҳаётиаш паҳлуҳои суст ва пурқувваташро ба якдигар комилан мувофиқ созанд.

Дар дастури методи «Муносибати босалоҳият ба таълим» «салоҳиятҳои калидӣ» бо номи «салоҳиятҳои бунёдӣ» зикр гардида, ташаккулёбии онҳо барои хонанда зарур шуморида мешавад. Муаллифон Байзоев А., Бобизода Ғ. ва Имомназаров Д. гурӯҳҳои зерини салоҳиятҳоро ҷудо намудаанд:

Салоҳиятҳои арзишӣ-маънавӣ (эҳсос ва дарк намудани муҳити атроф, муайян намудани мавқеи фардӣ дар ҷомеа, мақсаднокӣ. Салоҳияти мазкур таъминкунандаи механизми худмуайянкунии хонанда дар раванди таълим ва дигар фаъолиятҳо ба шумор меравад).

Салоҳияти умумифарҳангӣ (нишондиҳандаи хусусиятҳои фарҳанги миллӣ ва умумибашарӣ, асосҳои маънавию ахлоқӣ, расму оинҳои оилавӣ, миллӣ, иҷтимоӣ, дарки нақши илм ва дин дар ҳаёти шахсият, азхуднамоии фарҳанги умумибашарӣ ба шумор меравад).

Салоҳияти омӯзишӣ - маърифатӣ (маҷмуи салоҳиятҳои хонанда дар самти фаъолиятҳои мустақилонаи маърифатиро дар бар гирифта, ҳомили донишу маҳоратҳои ташаккулдиҳандаи ҳадафмандӣ, банақшагири, таҳлил, воқуниш, худбаҳодиҳӣ ва ҳолисона баҳодиҳии

амали дигар хонанда, дарки ҳаққонияти донишҳои илман асоснок ва эҷодкорию дар бар мегирад).

Салоҳияти иттилоотӣ (салоҳияти истифода аз манбаҳои техникии ахбор: телевизор, магнитофон, телефон, факс, компютер, принтер, модем, сабтҳои аудиовизуалӣ, флешкарта, CD, почтаи электронӣ, воситаҳои дигари ахбори омма, интернет, мустақилона ҳустани мавод, таҳлилу ташхис, интиқол, муаррифӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад).

Салоҳияти иртиботӣ (донистани забони модарӣ, давлатӣ, дигар забонҳои муоширати байналмиллалӣ, ҳамкорӣ, фаъолият дар гурӯҳ, иҷрои нақшҳои гуногуни иҷтимоӣ).

Салоҳиятҳои иҷтимоӣ- меҳнатӣ (донистани ҳуқуқҳо ва вазифаҳои худ, худназоратӣ, муносибат ва масъулият дар оила, таҳсилот ва ҷомеа, муносибатҳои иқтисодӣ).

Салоҳияти худтакмилдиҳии шахсӣ (маҳоратҳои рушди ҷисмонӣ, маънавӣ, зеҳнӣ, худтанзимкунии эҳсосотӣ, риояи гигиенаи шахсӣ, ғамхорӣ нисбат ба солимии шахсӣ, фарҳанги экологӣ ва бехатарии ҳаёти шахсию дар бар мегирад) [13; 21; 124].

Нуктаҳои назаре, ки оид ба салоҳиятнокии дида баромадем, аз якидигар, ҳам аз ҷиҳати терминологӣ ва ҳам аз ҷиҳати мазмун фарқ мекунад. Мазмунан мафҳуми салоҳиятнокию олимон бисёр гуногунранг шарҳ додаанд. Ба он ҳам миқдори маҳдуд ва ҳам хосиятҳои бисёр зиёдеро, ба монанди фаъолиятҳои амалӣ, донишҳо, маҳорат ва малакаҳоро нисбат медиҳанд. Бо ҳама ҳол, салоҳиятнокии метавонад, амалӣ-техникӣ (дониш, маҳорат, малака) ва ё маълумотҳои амиқи шахсӣ бошад. Аломатҳои хосеро, ки дар бисёр мавридҳо қайд гардидаанд, чудо намудан мумкин аст.

Инҳо:

А) дониш, бохабарӣ;

Б) таҷриба дар ягон соҳа;

В) омода будан ба фаъолиятҳои муайян.

Мафхуми «салоҳиятноқӣ» ҳамчун тавсифи натиҷаи маълумотгирӣ, дар натиҷаи воқуниши маориф ба даъватҳои ҷомеа, истехсолот ва пешниҳоду хоҳишҳои корфармо ба миён омадааст. Дониш ва маҳорат ҳамчун самарайи воҳиди таҳсилот заруранд, вале барои ҷомеаи иттилоотии имрӯза нокифояанд. Барои инсонии имрӯза доштани на танҳо донишҳои энциклопедӣ, инчунин қобилияти истифода бурда тавонистани донишҳои умумӣ, маҳорат ва малақаҳо дар ҳалли мушкилот ва ҳолатҳои конкретӣ бо таври фавқулода зарур аст.

Мо дар таҳқиқоти худ дар таҳти мафхуми «салоҳиятноқӣ» алоқамандии томи сифатҳои шахсиятро (дониш, маҳорат, малақа, қобилиятҳои амалкунӣ), ки барои фаъолияти босифати сермахсул заруранд, яъне доштани салоҳиятҳоро муайян намудем.

Яъне салоҳият ин категорияе мебошад, ки дар заминаи дониш, маҳорат ва малақаҳои ҳаётии ҳаққонияташон санҷидашуда ташаккул ёфта, инкишоф ва такмил дода мешавад. Салоҳиятноқӣ бояд сифати чудонашавандаи шахсият гардида, дар фаъолиятҳои зоҳир ва баҳогузорӣ гардад.

Мушоҳида гардид, ки мафхумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятноқӣ»-ро муаллифон ҳамзамон бо мафхумҳои «ҳамбастагиҳои сифатҳои шахсӣ», «ба фаъолиятҳои тайёр будан», «ғудохтаи донишҳо, маҳорат ва малақаҳо», «таҷрибанокӣ», «бомаҳорат», «қобилият» ва «қобилиятнокӣ», «таҷриба» ва «таҷрибанокӣ» ҳамранг шарҳ додаанд.

Агар сатҳан нигарем мафхумҳои «салоҳият» ва «салоҳиятноқӣ»-ро бо калимаҳои «қобилият» ва «қобилиятнокӣ», «тавоноӣ» ва «тавонистан», «таҷриба» ва «таҷрибадор» муродиф гузоштан мумкин аст. Вале ба умқи масъала ворид гардидан баробар, духурагиҳои зиёдеро мушоҳида менамоем.

Қобилият хусусияти ирсӣ дорад. Ҳар як кӯдак бо як андоза қобилият таваллуд мешавад. Муаллими ботаҷриба қобилияти ҳар кӯдакero дарёфта инкишоф медиҳад. Дар ҳақиқат дарёфт ва инкишоф додани қобилияти кӯдак вазифаи падару модар ва муаллими синфҳои ибтидоӣ

аст. Қобилияту таҷриба бо донишу маҳорат ва малакаҳо асоснок гардида, ба салоҳият табдил меёбанд. Чуноне ки зикр гардид, салоҳият таълим дода намешавад. Балки салоҳиятнок будан, зарурият ва моҳияти салоҳиятҳо ба хонанда таълим дода шуда шароити ташаккулёбии онҳо ташкил карда мешавад [108].

Имрӯз таснифоти ягонаи салоҳиятҳо мавҷуд нест, зеро ки то ҳол оид ба дар кадом синну сол ва то кадом миқдору андоза меъёрҳои ташаккулёбии кадом салоҳиятҳо барои инсон зарур аст, нуқтаи назари ягона дида намешавад.

Бо вучуди дар ҳамаи фанҳои таълимии синфҳои ибтидоӣ мавқеъ доштани корҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ, дар ин ҷода раванди дарсҳои табиатшиносӣ хусусияти хосеро касб менамояд.

Аввалан, табиатшиносӣ фанне мебошад, ки гурӯҳи калони илмҳо оид ба табиатро дар бар гирифта, ба тамоми соҳаҳои илм, техника, истехсолот ва ҳаёти мардум реша давондааст. Имрӯз доштани донишҳо оид ба табиат кифоя набуда, балки доштани салоҳиятҳои зарур аст, ки ин донишхоро дар шароити ношинос ва номуаяни ногаҳонӣ ба амалоянда истифода бурда тавонем. Бинобар ин доштани малакаҳои таҳқиқотии характери табиатшиносӣ дошта, барои тайёр намудани инсон ба фаъолиятҳои эҷодию-меҳнатӣ дар самтҳои гуногуни ҳаёти зарур аст.

Баъдан, табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ фанне мебошад, ки барои омӯзиши минаъдаи тамоми фанҳои дақиқ дар зинаҳои болоии таҳсилот замина, таҳкурсии муҳайё менамояд. Бинобар ин, салоҳиятҳои таҳқиқотие, ки дар курси табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ ҳосил мешаванд, ба рафти кори таълимӣ дар зинаҳои минбаъдаи таҳсилот таъсири калон мерасонад.

Чуноне, ки дар таҳқиқотамон мо салоҳиятнокиро ҳамчун доро будан ба гурӯҳи салоҳиятҳо муайян намудем, хонанда низ барои худро дар самти корҳои таҳқиқотӣ-таълимӣ салоҳиятнок эҳсос намудан, бояд дорои як қатор салоҳиятҳои хоси таҳқиқотӣ бошад. Салоҳиятҳои таҳқиқотиро мо ҳамчун салоҳияти калидии хонанда дониста, чунин

мешуморем, ки он ба хонанда дар худинкишофдихӣ, муваффақ будан дар ҳаёт кумак расонида, дар ҷодаи тайёр гардидани хонандаи хурдсол ба фаъолиятҳои эҷодию озмоишӣ мусоидат менамояд.

Барои муайян кардани салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, сохтори фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ ва роҳҳои гуногуни муайянкунии малакаҳои тадқиқотиро таҳлил менамоем.

Асарҳои Е. В. Баматова [14], Д. Равен [53], И. Я. Лернер [102], М. И. Махмутов [114], О. А. Салникова [166], А. Г. Сергеев [172; 173], А. В. Хуторской [200; 201; 203; 204], Ж. В. Фомина [4] ва дигаронро таҳлил намуда, мо муайян намудем, ки фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ салоҳиятҳои зеринро дар бар мегирад: асосноккунӣ, мақсадгузорӣ, фаъолон анал намудан, баҳогузорӣ ва назорат.

Марҳилаҳои асосии фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ инҳо мебошанд: гузориши масъала, пешниҳоди фарзия ва назария, исботи назария дар таҷрибаи амалӣ.

Фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар раванди таълим хосиятҳои зеринро мегиранд:

- дар рафти таҳқиқот фаъолиятҳо ба азхудкунии дониш ва маҳоратҳо нигаронида мешаванд;
- ба азхудкунии роҳу усулҳои методии маърифатӣ (аналогия, индуксия, дедуксия) ва ҳосилшавии малакаҳо нигаронида мешаванд;
- ба тағйирёбии шахсияти ҳуди хонанда, ба инкишофи ӯ таъсир мерасонад (қавиазмӣ, кунҷқобӣ, инкишофи нерӯи эҷодӣ).

Олимон И. Х. Гулаев ва Н. А. Гулова дар фаъолиятҳои муваффақонаи таҳқиқотии хонандагони хурдсол, ки ба ташаккулёбии салоҳиятҳо оварда мерасонанд, нақши асосиро ба шавқмандӣ, ки муайянкунандаи муносибати кӯдак ба ин фаъолият аст, ба хоҳишу кӯшиши ба даст овардани муваффақият нисбат медиҳанд [48; 49].

Андреев В. И панҷ марҳилаи инкишофёбии шавқмандиро дар фаъолияти таълимӣ-тадқиқотии кӯдак ҷудо намудааст, ки аз инҳо иборатанд:

- дар марҳилаи аввал, хонандагон ба фаъолиятҳои мустақилона, ба ҷустани шарҳу исботи ҳодисаҳои мушоҳидашаванда ташаббус нишон намедиханд;

- дар марҳилаи дуюм хонандагон каме кӯшиш нишон дода, гоҳ-гоҳе барои ҳалли масъалаҳои на он қадар мураккаби таҳқиқотӣ мекӯшанд, ки он дар кӯшиши ёфтани роҳи ҳалли мушкилӣ ба мушоҳида мерасад.

- дар марҳилаи сеюм, шавқ, хоҳиш ва кӯшиш намудан ба фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ бо фаъолияти тазаккурнамоӣ (изҳоротӣ) баробар аст. Шавқмандии мусбии хонандагон ба фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ гоҳ - гоҳ мушоҳида мешавад.

- дар марҳилаи чорум, хонандагон бо ташаббуси худ кӯшиши ҳал намудани масъалаҳои таҳқиқотиро мекунанд.

- дар марҳилаи панҷум, хонандагон бо таври доимӣ ва шавқмандии афзоянда мустақилона ба ҳалли масъалаҳои таҳқиқотӣ машғул мешаванд [8].

Салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, ҳамчун ҳадафи асосии таҳсилоти ибтидоии ҳамагонӣ, амалинамоии фаъолиятҳои ақлонӣ ва амалиро дар ҷодаи мустақилона ҷустани роҳи ҳалли проблемаҳои характери таҳқиқотӣ доштаи барои кӯдак имконпазир, бо мақсади ба даст овардани донишҳои нави субъективиро дар бар гирифта, барои ташаккулёбии фаъолиятҳои универсалии таълимӣ, ҳамчун замина хизмат менамояд.

Дар маҷмӯъ, чунин салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсолро, ки дар раванди фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ аз фанни табиатшиносӣ ҳосил мешаванд, муайян намудем:

- салоҳиятҳои ташкилӣ-амалӣ (банақшагирии кор, гузоштани проблема ва кашидани тарҳи ҳалли он, пешниҳоди фарзия);

- салоҳиятҳои истифодаи усулҳои умумимантиқӣ (назария, амалия, муқоиса ва сабабу-натичавӣ)

- салоҳиятҳои пешниҳоди тарзҳои гуногуни гузаронидани озмоиш ва муаррифии натиҷаҳои озмоишҳо;

- салоҳиятҳои интихоб ва истифодабарии усулҳои таҳқиқот, ки онро салоҳиятҳои ҷустуҷӯӣ (интихоби мавзӯи ба шавқи фардӣ мувофиқ ва гузоштани мақсад, ҷустани методҳои таҳқиқотӣ ва роҳҳои амалинамоии онҳо) номидан мумкин аст;

- салоҳиятҳои ахборотӣ (салоҳияти ёфтани сарчашмаи маълумот, коркарди он);

- салоҳияти қайд намудани маълумот бо рамзҳо ва аломатҳои шартӣ. Масалан, қайдҳо дар дафтари мушоҳидаҳо, тақвими табиат, боду ҳаво ва ғ.;

- салоҳияти бодикқат гӯш кардани баромадкунанда ва ташкил намудани баҳс оид ба рукнҳои таҳқиқот;

- салоҳияти кор бо воҳидҳои муайянкунанда, мафҳумҳо, истилоҳот;

- салоҳияти дарк намудан ва шарҳ дода тавонистани матни хаттӣ ва лафзӣ;

- салоҳияти хулосабарорӣ;

- салоҳияти ташкил карда тавонистани муҳокимаронии баҳогузори ва асосноккунии баҳои гузошташуда (муайянкунии арзиш ва камбудии кори таҳқиқотии иҷрошудаи худ ва дигар таҳқиқотчӣ);

- салоҳияти худбаҳогузори (эътироф намудани хатогию камбудӣ ва кӯшидан баҳри ислоҳи он);

- салоҳияти маслиҳатдиҳӣ ва танқиднамоӣ;

салоҳияти таҳқиқотӣ.

Лобова Г. Н. ду дараҷаи салоҳияти тадқиқотиро муайян мекунад: таълимӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ. Гарчанде ин таснифоти муаллиф барои донишҷӯён махсус гузаронида шуда бошад, ҳам истифодаи рукнҳои он барои ҳамаи зинаҳои таҳсилот мумкин аст [105].

Шестак В. П. мафҳуми салоҳиятҳои илмӣ-таҳқиқотиро чунин тавсиф намудааст: Салоҳиятҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, ин қобилият доштан ва тайёр будан ба истифодаи амалии дониш, маҳорат, малака ва таҷрибаҳои ҳаётӣ дар раванди фаъолияти таҳқиқотӣ ва ҳалли масъалаҳои таълимӣ-маърифатӣ, фаннӣ ва касбӣ мебошад [209].

Дар навбати худ, мо салоҳияти тадқиқотиро ҳамчун маҳорату малакаҳои шахсие муайян намудем, ки дар ҷараёни фаъолияти тадқиқотӣ ташаккул меёбад, ки ба мустақилона ҷустани донишҳои номаълум ва ҳалли мушкилот нигаронида шудааст. Хонандаи муосир, намудҳои гуногуни фаъолиятҳоро дар мавзӯҳои гуногун иҷро мекунад, ки онҳо аз рӯи моҳияти мундариҷа аз ҳамдигар хеле фарқ мекунанд, вале ҳадафи умумӣ доранд. Ва ин умумият дар қобилияти омӯхтан, ба даст овардани дониш аст. Ин аз он вобаста аст, ки раванди таълим чӣ гуна сохта мешавад, муаллим дар раванди таълим чӣ гуна методҳо ва шаклҳои ташкили таълимро истифода мебарад.

Яъне салоҳиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ салоҳиятҳои мебошанд, ки барои самаранокии таълим зарур буда, аз синфҳои ибтидоӣ ташаккули онҳо зарур аст.

Бо навигарии ҷузъие, ки бо ҷоришавии муносибати босалоҳият ба таълим дар назар менамояд, ҳеҷ гуна инқилобе дар низоми маориф ба амал намеояд ва воҳимабарангез ҳам набояд бошад. Муносибати босалоҳият ба таълим ба қоидаҳои асосии заминавии дидактикӣ таълим намуда, мустақилона омӯхтанро омӯзонида, субъективиятро талқин намуда, мувозинати муносибатҳои муаллим ва хонандаро таъмин намуда, ҳолатҳои амалии мақсаднокро зиёдтар истифода намуда, ба шаклҳои фаъоли таълим бартарӣ медиҳад.

Омӯзиш бо методи таҳқиқот, яке аз роҳҳои самараноки раванди таълим ба шумор рафта, дар шароити муносибатҳои нав ва воридшавии технологияҳои нави таълимӣ дар низоми таҳсилот, нақши муҳимро мебозад. Ҷустани роҳҳои методии амалигардонӣ ва аз нуқтаи назари педагогӣ-психологӣ баҳодиҳии нерӯи инкишофдиҳандаи он, ба яке аз проблемаҳои асосии таҳсилоти ибтидоӣ табдил ёфтааст.

То замони ба таҳсил қадам гузоштан, дар кӯдак қобилиятҳои таҳлилий-хулосабарорӣ на танҳо дар муносибат бо ашёҳои истифодаи ҳамаҷузъааш, балки оиди тасаввуротҳояш низ ташаккул меёбанд. Дар ин давра бартарияти фикрронии аёнӣ-таҳлилий ба кӯдак имкон медиҳад, ки

оиди ашӯҳо ва ҳаққонияти ҳодисаҳо донишҳои умумӣ ҳосил намояд. Объекти диққатҷалбкунандаро муоина ва фикрронии тахайюлиро истифода намуда, хонандаи синфи якум метавонад донишҳояшро хулосабарорӣ ва ҷамъбааст, алоқамандии байни ҳодисаю ашӯҳоро муайян намуда, шавқмандона бе ягон мушкили ин объект ва тасаввуротҳои ҳосилшударо дар фаъолияти озмоишӣ-таҳқиқотиаш истифода намояд. Ана дар ҳамин ҳолат асосҳои фикрронии мантиқӣ ҳосил мешавад. Дар алоқамандии зич бо тафаккур тамоми равандҳои маърифатӣ инкишоф меёбанд. Маҳз бо инкишофи тафаккур чунин хислатҳои нави аҳамиятнокӣ хонандаи хурдсол ба монанди нақшаи ботинии амалҳои инкишоф ёфта ба одат табдил меёбанд.

Ба ақидаи А. И. Савенков «татқиқотчи будан, на дар даҳсолаи сеюми ҳаёт, замони ба аспирантура дохил шудан, балки хеле барвақттар ҳангоми аввалин маротиба кӯдакро ба боғчаи кӯдакон овардан пайдо мешавад» [161, с. 9]. Ҳамаи кӯдакон доимо машғули амалҳои чуяндагӣ-таҳқиқотӣ мебошанд. Ин фаъолиятҳои кӯдак ҳолати муътадил ва табиӣ ӯ ба шумор мераванд: ба замин партофта шикастани зарф ва лаззат бурдан аз садои он, даронидани коғаз ва гӯш кардани садои он ва мушоҳида намудани коғазпораҳои ҳосилшуда, омӯхтани рафтори парандагон аз тиреза, мушоҳидаи моҳичаҳои аквариум, алвонҷ хӯрдани баргу наждаи растаниҳо дар зерӣ таъсири бод, гузаронидани озмоиш бо ашӯҳои гуногун, ба қисмҳо ҷудо намудани бозичаҳо ва муоинаи онҳо.

Ҳосияти рафтори таҳқиқотӣ барои инсоният дер боз маълум бошад ҳам, вале чун мафҳуми махсуси илмӣ истифода шуданаш ба қорҳои таҳқиқотии И. П. Павлов алоқаманд аст [140].

Доимо дар забони кӯдак такрор ёфтани саволи «Ин чист?»-ро, И. П. Павлов намунаи оддии рафтори таҳқиқотӣ ва ё ҳосияти кунҷқобии он номидааст.

Л. И. Божович, кунҷқобиро аз талаботҳои арзишмандӣ психикӣ ҳисоб мекунад [25; 26].

М. И. Лисина саволдиҳии кӯдаконро (содалавҳона бошанд ҳам) ба қобилияти идрокии бомақсадона дохил намуда, онро ба талаботҳои табиии психикаи кӯдак нисбат медиҳад [103].

И. П. Павлов дар байни рефлексҳои ғайришартӣ рафтори мақсадноки таҳқиқотиро ҳамчун реаксияи аксуламали ҷавобии аввалини психикии организм ба ангезандаҳои нав муайян намудааст. Ба ақидаи Павлов И. П., рефлекси ҳаётӣ аз рефлексҳои алоҳидаи зиёде иборат мебошад, ки дар байни онҳо боқувваттаринашон, ки «тамоми умр, аз замони таваллуд то марг боқӣ мемонанд» ин рефлексҳои ғизо хӯрдан ва рафтори бомақсадонаи таҳқиқотӣ мебошад. Рефлекси таҳқиқотӣ хусусияти заминавии психикӣ буда, муайянкунандаи қобилияти ҳаётии организмҳои зинда дар муҳити зист ба шумор меравад. Аз як тараф рефлекси таҳқиқотӣ ирсӣ буда, аз тарафи дигар «ба таҳрик даромадани рафтори таҳқиқотӣ аз таъсири муҳит вобаста аст» [140].

Таҳқиқот барои инсон аз рӯи хусусиятҳои беназири биологияш хос буда, яке аз ҷузъиёти ин фаъолиятҳо рафтори таҳқиқотӣ ба шумор меравад. Ҳар як инсон аз замони таваллудаш, табиатан хосиятҳои таҳқиқотии ғайриихтиёрӣ зоҳир менамояд. Зоопсихологҳо исбот намудаанд, ки рафтори таҳқиқотӣ ҳангоми вокуниши психикӣ дар ҳолатҳои барои шахс номуайян, равшантар таҷассум мегардад. Дар ин ҷой суҳан дар бораи вокуниши автоматигардидаи дар асоси моделҳои рафторҳои коркардшуда ва фаъолиятҳои ҷустуҷӯӣ, ки ба ҷустани амсилаҳои нави номаълум нигаронида шудаанд меравад.

Дар ҳаёти ҳар як инсон, вокунишоти автоматигардида, қолабӣ, ӯҳдабароёна ва ҷустуҷӯӣ, ки ба шаклҳои нави муносибат бо муҳит ва ангезандаҳои он нигаронида шудаанд, зарур аст. Вокунишоти ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ дар рафторҳои ҳамарӯзаи инсон мавқеи калон дошта, тақвиятбахшандаи якдигаранд. Рафтори таҳқиқотии ғайриихтиёрӣ дар шакли фаъолиятҳои ҷустуҷӯии таҳқиқотӣ зоҳир гардида, ба рафторҳои фардии тарҳрезишуда замина мешаванд. Вокунишоти автоматигардида рафторҳои инсонро дар ҳолатҳои стандартӣ - маъмулӣ идора мекунад.

Дар ҳаёти кӯдак ҳолатҳои зикргардида, метавонанд табиӣ ва ё сунъии худсоз бошанд. Таҷассуми ошкорои сунъият дар раванди таълим ва фаъолиятҳои ба он рабтдошта мушоҳида мегардад.

Иҷроиши автоматии ягон намуди фаъолият нерӯи ақлониро сарфа намуда, системаи марказии асабро аз сарбории зиёдатӣ ҳифз менамояд. Вале воқунишоти автоматӣ на ҳама вақт натиҷаи мусбат медиҳад ва дар ҳамин вақт зарурияти пайваستшавии механизмҳои фаъолиятҳои ҷустуҷӯӣ ба миён меояд. Намунаи воқунишоти автоматигардида ба ҳолатҳои номуайян дар рафторҳои инсон метавонанд ҳамаи рафторҳои рефлексии шартӣ ва ғайришартӣ, ҳамчунин вариантҳои нисбатан мураккаби фаъолиятҳо, ки дар асоси маҳорату малакаҳои дар равандҳои ҳаёти ҳосилгардида ба амал меоянд, бошанд.

Хонандаи синфи якумро аз аввали соли таҳсил тарзи дуруст навиштани элементҳои рақамҳо ва ҳарфҳо, табиатшиносӣ ҷавонро аз дақиқаҳои аввали муносибат бо ҳароратсанҷ ва ё компас тарзи дуруст доштани асбобро меомӯзонанд. Минбаъд ин фаъолиятҳо автоматӣ гардида, зарурияти такрори талқиннамоии онҳо боқӣ наместонад. Аҳамияти навъи воқунишоти автоматигардида дар раванди таълим бисёр бузург аст. Вале ҳодисаҳои дар ҳаёт дучороянда гуногунранг буда, рафторҳои автоматигашта на дар ҳама ҷой ба кор меоянд. Табиат инро ба назар гирифта ба инсон ҳосияти барҷастаеро додааст, ки тибқи он воқунишоти автоматигаштаро ба воқунишоти ҷустуҷӯӣ табдил медиҳад. Пайвастшавии ин механизмро мо зуд-зуд мушоҳида мекунем. Мисол, ҳангоми иҷрои супориши хонагӣ хонанда мебинад, ки қаламаш шикастааст ва теги қаламтезкунакашро гум кардааст ва ё дар вақти гузаронидани мушоҳидаҳо дар табиат мебинад, ки ҳароратсанҷ ва ё соатро фаромӯш намудааст. Ана дар ҳамин ҳолатҳое, ки одам ба шароити ғайримаъмулии номуайян афтида, дигар воқуниши автоматигардида истифода бурда наметавонад, дигар механизм, механизми фаъолияти ҷустуҷӯиро истифода мебарад.

А. И. Савенков фаъолияти ҷустуҷӯиро ҳамчун қувваи ба ҳаракатдарорандаи рафтори таҳқиқотӣ меҳисобад [159; 160]. Ӯ қайд

мекунад, ки фаъолияти ҷустуҷӯӣ мумкин аст ба ду самт нигаронида шавад: ба тағйир додани вазъияти проблемавӣ ва ё мутобиқгардонии худ ба он ҳолат. Ин яке аз соддатарин тавсифоти фаъолияти мебошад, ки аз он рафтори таҳқиқотӣ асос ёфтааст. Татбиқнамоии он ба инсон имкон медиҳад, ки мавқеи худро дар ҷаҳони мураккаби инкишофёбанда ва бетанаффус дигаргуншаванда устувор нигоҳ дорад.

Ташаккулёбии фаъолияти ҷустуҷӯӣ барои инкишофи фаъолиятҳои таҳқиқотӣ, ки дар асоси онҳо рафтори таҳқиқотӣ ташаккул меёбад, шароит муҳайё менамояд. А. И. Савенков дар таҳти мафҳуми «рафтори таҳқиқотӣ», «амалҳои ба омӯзиши объект нигаронидашудаеро, мефаҳмад, ки дар заминаи талаботи психикии ҷустуҷӯӣ» ба амал меоянд [159 с. 38]. Ба ақидаи ӯ танҳо рафтори ҷустуҷӯӣ дар шароити ғайристандартӣ имконияти фаъолияти самаранокро медиҳад. Ва ин фаъолияти оддӣ дар шароити номуайян набуда, балки рафтори комилан мувофиқи мақсади шахсият бо истифодаи тамоми маҳоратҳо, ба монанди: баҳогузориҳои вазъият, тамсиласозӣ ва маҳорати тарҳрезии фаъолияти худ, ки дар натиҷаи фаъолиятҳои таълими-таҳқиқотӣ ҳосил гардидаанд, мебошад. Дар алоқамандӣ бо ин ҳолат, Савенков А. И. таълими таҳқиқотиро ҳамчун шакли таълиме меҳисобад, ки таҳкурсияш рафтори таҳқиқотӣ буда, минбаъд дар асоси он хислати васеъ намудани таҷрибаи андӯхташуда ташаккул меёбад [161].

А. С. Обухов ва А. Н. Поддяков рафтори таҳқиқотиро ҳамчун тарзи самараноки воқуниш ба ҳолатҳои номуайян меҳисобанд [134; 135; 147; 148].

А. Н. Поддяков, рафтори таҳқиқотиро омӯхта, хусусиятҳои онро таҳлил намуда ба хулосае меояд, ки ақл нишондиҳандаи дараҷаи истифодабарии донишҳои пештар андӯхташуда дар шароити қатъиян маҳдуд ва муайян ифода гардида, рафтори таҳқиқотӣ – ин лаёқати на танҳо амал намудан дар шароити номуайян, балки боз амал намудан бо мақсадҳои номуайян низ мебошад [148; 149].

Рафтори таҳқиқотӣ ба ҷамъ намудани ахбороти таҷрибавии дар ҳолату мақсадҳо ва шароитҳои номуайян нигаронида шуда, ба кӯдак

имконияти калони асосноккунии фикрро медиҳад. Ба ақидаи А. Н. Поддяков «таҳқиқотчии асил», ин шахсе мебошад, ки қобилияти сифатан дигаргун кардани рафтори зоҳирию ботиниашро дошта, ҳар амали ӯ ба азхудкунии донишҳои эмпирикӣ нигаронида мешавад [146].

Ба ақидаи А. С. Обухов, рафтори таҳқиқотӣ ба ҷустуҷӯӣ ва азхудкунии ахбороти нав, ба дарки олам нигаронида шуда, дар ҷодаи аз худ кардани соҳаҳои нав ва мураккаби илм, дар инкишофи равандҳои маърифатӣ-донистагирӣ, омӯзиш, азхудкунии таҷрибаи ҷамъиятӣ ва ташаккули шахсият нақши ивазнашавандаро мебозад [134; 135].

Эҳтиёҷоти зиёд ба ахбор, тасаввурот ва донишҳои навро, ки заминаи асосии рафтори таҳқиқотиро ташкил мекунад, Л. И. Божович ҳамчун талаботи заминавии психикаи кӯдак меҳисобад [26].

Хосияти навҷӯӣ ва талабот ба дарк намудани ашёву ҳодисаҳои нав, ҷӣ гунае, ки набошад, бо таҷрибаи пештар ҳосилгардида алоқаманд буда, он барои инкишофи минбаъдаи рафтори таҳқиқотӣ замина тайёр мекунад. Рафтори таҳқиқотӣ дар шаклҳои зерин таҷассум меёбад: мушоҳида, озмоиш, саёҳат, шаклҳои фаъолияти саволу ҷавоб ва ғ. Самараи истифодаи ҳамгирои онҳо фавақулода васеъ мебошад ва аз ҳамин сабаб рафтори таҳқиқотӣ як низоми бисёрзинаи доим инкишофёбанда ба шумор меравад. Самараи он соҳиб шудан ба маълумоти нав дар бораи объекти таҳқиқшаванда, донишҳои нав оид ба дигар объектҳои ба объектҳои таҳқиқшаванда алоқаманд, ки ба мавзӯи таҳқиқот ҳеч гуна алоқамандие надоранд, инчунин азхудкунии донишҳо оид ба методҳои фаъолияти таҳқиқотӣ ва озмоиши амалии он, инкишофи шуур ва шахсияти таҳқиқотчӣ мебошад [25].

Мафҳуми «рафтори таҳқиқотӣ»-ро Д. Б. Годовикова, М. И. Лисина, Е. Н. Землянская дар қорҳои илмиашон бо чунин мафҳумҳои асосие чун «омӯзиш», «ақл», «эҷод» дар як сатҳ гузошта алоқаи ногусастани байни онҳоро таъкид кардаанд [42; 65; 103].

Яке аз сифатҳои рафтори таҳқиқотӣ, ки равшантар таҷассум меёбад ин эҷодкорист. Зеро ки фаъолиятҳои таҳқиқотию-эҷодӣ, ҳам бо мақсади

дастоварди нав ва ҳам барои амалишавии раванди таҳқиқот барои инсон зарур аст [41].

Айни замон рафтори таҳқиқотӣ барои тамоми зинаҳои ҳаёт ва ё чузъҳои алоҳидаи он, аз шиносоиҳои кӯдак бо бозичаи нав то ба корҳои таҳқиқотӣ машғул гаштани гурӯҳи олимон, омӯхта шуда истодааст.

Таҳлили адабиётҳои педагогӣ-психологӣ ба мо имкон дод, ки омилҳои зерини таҳриқдиҳандаи рафтори таҳқиқотиро ҷудо намоем:

1) тағйирёбиҳои объекти дар таҳти таҳқиқ ва мушоҳида қарор дошта ва ҳолатҳои онҳо;

2) мураккабии объекти таҳқиқот, яъне барои инкишофёбии рафтори таҳқиқотӣ сатҳи муносиби мураккабии мавзӯ зарур аст, зеро мавзӯи бисёр содда ва ё беҳад мураккаб шавқи таҳқиқотчиро барҳам мезанад;

3) номуайяни (ҳолат ва сабабҳои ба таҳқиқотчӣ номуайян, ки донишмандони онҳо барои ӯ шавқовар аст);

4) зиддияти когнитивӣ (нумувофиқӣ ва зиддияти байниҷидгарии чузъҳои ахбор, тахмину фарзияҳо).

Ҳамин тавр, мо рафтори таҳқиқотиро чун амали дар асоси фаъолиятҳои ҷустуҷӯӣ ва омӯзиши объекти ношинос дар ҳолати ғайримуқаррарӣ, навҷӯӣ, рушдбанда ва зиддиятнок муайян намудем. Қайд намудан зарур аст, ки рафторҳои таҳқиқотӣ метавонад сифатан гуногун шаванд. Он метавонад бар асоси саъю кӯшишҳои зоти кӯдак, бо истифода аз «методи сабақ гирифтани аз хатогӣ», тарҳрезӣшуда, бошуурона дар асоси таҳлили фаъолияти худ, хулосабарорӣ ва баҳогузори мантиқии натиҷаи фарзияи пешгӯӣшуда ва ғайраҳо инкишоф ёбад. Рафтори таҳқиқотӣ заминаи асосии фаъолияти махсус - фаъолияти таҳқиқотӣ ба шумор меравад.

Дар таҷрибаи таҳсилоти ибтидоии имрӯза ташаккулёбии номуташаккилона ва бенизми маҳорату малака ва салоҳияти таҳқиқотӣ мушоҳида мешавад, ки он дар мушкилоти тезутунди раванди таълим – сатҳи пасти шавқмандии фардӣ ва ташаббуснокии худдонишандӯзии хонандагон, имконнопазир будани идоранамоии раванди таълим бинобар мушкилоти аз меъёр зиёд будани хонандагон дар синф, нокифоя будани

инкишофи хусусиятҳои идрокию маърифатӣ ва мантиқии хонандагон инъикос ёфта, ба дер мутобиқшавии онҳо ба таҳсил оварда мерасонад.

Маълумотҳои, ки дар натиҷаи назарпурсии муаллимони синфҳои ибтидоӣ ба даст омадаанд, ба мо имкон доданд муайян намоем, ки онҳо (муаллимони синфҳои ибтидоӣ) нисбати стандартҳои нави таҳсилот оиди гузаронидани фаъолиятҳои таълимии беруназдарсию беруназмактабӣ фикрҳои гуногун доранд. Аз 280 нафар муаллимони синфҳои ибтидоии шаҳри Душанбе ва ноҳияҳои тобеъи марказ, ки дар рафти назарпурсӣ иштирок доштанд, 56% бар он назаранд, ки фаъолиятҳои таълимӣ тарбиявии беруназдарсӣ ин вазифаи муассисаҳои махсуси кӯдакона аст; 29 % бар он назаранд, ки кӯдакро, ки дар бори таълим ба дӯши ӯ бор аст ҳар рӯз баъди дарс, ба фаъолиятҳои таълимии иловагӣ, маҷбуран ҷалб намудан мумкин нест ва танҳо 15 % дар раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои тадқиқотию инкишофи шахсияти кӯдак, фаъолиятҳои таълимии берун аз муассисаи таълимиро зарур мешуморанд. Бо мақсади омӯзиши муносибати муаллимон бо фаъолиятҳои беруназдарсӣ, ҳамчунин таъсири он ба натиҷаҳои маълумотгирии умумифаннии шахсӣ дар синфҳои ибтидоӣ, омӯзиши анкетагии муаллимони синфҳои ибтидоӣ гузаронида шуд, ки дар натиҷаи он ба саволи нақши фаъолиятҳои мустақилонаи беруназсинфӣ таҳқиқотӣ ва махсусан озмоиши хонагӣ дар инкишофи шахсияти кӯдак 73% муаллимон ҷавоб доданд, ки он нақше надорад ва танҳо 27% қувваи инкишофдиҳанда доштани онро тасдиқ намуданд. Ин шаҳодати он аст, ки қувваи инкишофдиҳии корҳои мустақилонаи таълимии беруназдарсӣ ва озмоишҳои хонагӣ дар ташаккулдиҳии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол бо таври оммавӣ, дар сатҳи зарурӣ истифода нашуда истодааст, ки сабаби он бо таври бояду шояд омӯхта нашудан ва баҳогузорӣ нагардидани ин нерӯ мебошад. Натиҷаҳои ин омӯзиш бо хулосаҳои А. И. Савенков, Баматова Д. К., Проказова О. Г., Семенова Н. А., Дементева Е. Н. ва ғ. мувофиқ омада, аз он шаҳодат медиҳад, ки муаллимони синфҳои ибтидоӣ дар масъалаи тайёр намудани хонандаи хурдсол ба фаъолияти таълимии таҳқиқотӣ маълумоти кам доранд. Он муаллимон, ки кӯшиши бо

хонандаи хурдсол гузаронидани корҳои таҳқиқотӣ ва таълимӣ-таҳқиқотӣ доранд, бинобар аз ҷиҳати назариявӣ-методологӣ коркард нагардидани ин масъала, на ҳама вақт ба натиҷаи пешбинигардида расида метавонанд. Аз ҳамин сабаб, муайян кардани қонуниятҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои тадқиқотии хонандаи хурдсол зарур буда, он бе коркарди назариявии раванди ташаккулёбии ин хусусиятҳо дар фаъолиятҳои беруназдарсӣ имконнопазир аст.

Дар низоми таҳсилоти ибтидоии имрӯза методи корҳои лабораторӣ умуман истифода намегардад ва он корҳои озмоишии намоишиё, ки муаллим мегузаронад танҳо тасдиқкунандаи фикри муаллим буда, чун сарчашмаи тозаии маълумот ва дониш хидмат карда наметавонад. Ин шаҳодати он аст, ки нерӯи қавию тавоноии таълимӣ ва тарбиявии озмоиш дар амалияи таҳсилот истифода нагардида истодааст. Таҳқиқотҳои психологҳо тасдиқ мекунанд, ки раванди таҳқиқи ҳодисаҳо дар озмоиши намоишии муаллим хонандагон мушоҳида намуда дарк намекунанд, ки бо ҳолати табиӣ ин ҳодиса дар табиат дучор гирифтанишон мумкин аст. Дар ин ҳолатҳо, дар кӯдак андаке тасаввурот ҳосил гардад, ҳам он равшан ва мушаххас нест. Мо тарафдори он таҳқиқотчиёе ҳастем, ки воқеаю ҳодисаҳо бо таври моделиронӣ-амсиласозӣ дар раванди таълим ҷорӣ кардан мехоҳанд. Мо мавқеи худро бо он асоснок кардан мехоҳем, ки ин раванд имкон медиҳад аз доираи маҳдудиятҳои раванди таълими расмӣ берун баромада, дар кӯдак ҷаҳонбинии илмӣ ташаккул дода шавад, раванди таълимро бештар ба ҳақиқати илмӣ наздик оварда, онро сермаҳсул гардонад.

Проблемаи додасударо омӯхта, зиддиятҳои зеринро ошкор намудем:

- аҳамияти бузурги озмоиш дар курси ибтидоии табиатшиносӣ ва ҳолати ғайриқаноатбахши истифодаи он дар таълими табиатшиносӣ;
- то ба таҳсил қадам гузоштан кӯдак як қатор донишу тасаввурот ва маҳорату малакаҳои озмоиширо дорад, вале дар синфҳои ибтидоӣ

озмоиш чун амсилаи амалинамоии донишҳои андӯхташуда истифода намегардад;

- шакли таълимии озмоишӣ яке аз омилҳои заминавии тарбия ва ташаккулдиҳандаи маҳоратҳои таҳқиқотии кӯдак ба шумор меравад, вале амалан он дар таълими табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ бо таври кифоя истифода намегардад;

- кӯдак вобаста ба ҳисси зотии кунҷқобии худ дар хона баъзе озмоиш ва фаъолиятҳои характери озмоишдоштаро мегузаронад, вале аз тарафи муаллимони синфҳои ибтидоӣ ин раванд ба маҷрои зарурӣ равона нашуда, нерӯи инкишофдиҳандаи озмоиши хонагӣ истифода нашуда мемонад.

1.2. Нақши озмоиши хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ

Барои муайян кардани шароити ташаккулёбӣ ва инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, сохтори фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ ва роҳу воситаҳои ҳосилшавии маҳорату малақаҳои таҳқиқотиро таҳлил намудан зарур аст.

Дар адабиётҳои психологӣ-педагогӣ ташаккулёбӣ ва инкишофи маҳорату малақаҳои таълимӣ-таҳқиқотии хонандагон аз мавқеаҳои методологӣ-психологӣ (П. П. Блонский, В. П. Вахтеров, В. В. Давидов, Ч. Дюй, П. Ф. Каптерев, А. Маслоу, Е. Паркхерс, А. И. Савенков, А. Н. Поддяков, Н. Б. Шумакова, А. С. Обухов, В. И. Панов), ташкилӣ-таркибӣ (Д. Б. Богоявленская, Г. Б. Ниязова, У. Б. Жексенбаева) ва меъёрӣ-арзишӣ (А. Б. Леонтевич, В. И. Слободчиков, М. Д. Громов ва дигарон) шарҳу тавзеҳ ёфта асоснок гардонида шудааст.

Ҳарчанде, ки дар ҷодаи тавсиф ва шарҳи моҳияту аҳамияти фаъолиятҳои таҳқиқотии хонандагон, роҳу воситаҳои ҳосилшавии маҳорату малақаҳои таҳқиқотӣ дар кӯдакон корҳои зиёде ба анҷом расида бошанд ҳам, вале асосҳои назариявӣ ва коркарди методологии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагон дар сатҳи зарурӣ баррасӣ нагардидааст.

Аҳамияти назариявӣ-методологии ташаккулёбӣ ва инкишофи маҳорату малақаҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, ки аз шароити асосии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиашон ба шумор меравад дар таҳқиқотҳои илмӣ Л. С. Виготский, Д. Б. Элконин, В. В. Давидов бисёр равшан шарҳу тавзеҳ ёфтаанд[35; 59; 212].

Олимони Д. Б. Богоявленский, В. И. Слободчиков ва А. И. Савенков аз шартҳои асосии ташаккулёбӣ ва инкишофи маҳорату малақа ва салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар хонандагони хурдсол, дар фаъолиятҳои онҳо, ки характери таҳқиқотӣ-озмоишӣ доранд муайян намудаанд. Чуноне, ки болотар зикр гардид, рафтори таҳқиқотии кӯдак ирсӣ буда,

истифодаи он дар раванди таълим, дар рафти фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ ба маҷрои зарури раво намудани он самарои хуб медиҳад.

Сабаби самарои хуби фаъолиятҳои таҳқиқотии таълимии хонандаи хурдсол, он аст, ки вай бевосита ба рушди шахсият таъсир расонида ташаккулдиҳандаи мустақилияти идрокӣ ва фаъолиятҳои маърифатии кӯдак ба шумор меравад.

В. В. Давидов қайд мекунад, ки таркишвор ва чун сел рехтани ахбор, зуд кӯхнашавии баъзе маълумотҳои илмӣ, дар назди низоми таҳсилот вазифаҳои тарбиявиеро мегузорад, ки дар кӯдак аз синни таҳсилоти ибтидоӣ, қобилияти мустақилона ва эҷодкорона аз худ кардани донишхоро тарбия намоем. Яъне донишу маърифат ба майнаи кӯдак на чун «таҷрибаи дигарон», балки чун натиҷаи фаъолиятҳои мустақилонаи худ хонанда ворид гардад [52, с. 125 -127].

Модели таҳқиқотии таълимии В. В. Давидов барвақттар дар корҳои илмии П. П. Блонский, В. П. Вахтеров, Ч. Дюй, П. Ф. Каптерев, А. Маслоу, Е. Паркхерст қайд гардида, ҳамчун шароити асосии фардигардонии таълим шуморида шудааст.

Вале зарурияти ба фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ ҷалб намудани хонандагони хурдсолро В. В. Давидов асоснок намудааст. Бо тақия ба корҳои таҳқиқотии олимони психолог ва философ, В. В. Давидов ба хулосае меояд, ки дар раванди таълим тафаккур ва фаъолияти таҳқиқотии кӯдакро ба анғезиш даровардан зарур аст. Барои ҳамин мазмуни маводи таълимӣ ва роҳу воситаҳои методӣ, бояд монанди лоиҳа ва нақшаи таҳқиқот таҳия карда шаванд.

Акнун мафҳуми «фаъолияти таҳқиқотӣ»-ро, ки баъзан дар адабиётҳо бо мафҳуми «рафтори таҳқиқотӣ» бисёр монанд ва ҳаммаъно шарҳ медиҳанд, баҳогузорӣ менамоем. Бо ин мақсад мо зарур донистем мафҳумҳои «фаъолият», «фаъолияти таҳқиқотӣ» ва «фаъолияти таҳқиқотӣ»-ро тавсиф намоем.

Дар Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ истилоҳи “фаъолият” ҳамчун калимаи асли баромадаш арабии [فعاليت], ба маънои “кӯшиш,

серҳаракатӣ, ва чиддият дар иҷрои коре ғайрат ва чидду ҷаҳд дар кор” шарҳ дода шудааст[196].

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ бошад калимаи “фаъол” ба маънои “бисёр коркунанда”, “серҳаракат” тавсиф ёфтааст[195].

Дар луғати арабӣ-русӣ бошад калимаи “фаъолият” ҳамчун шакли ҷамъи калимаи “феъл” ва ё “фаъла” буда ба маънои “амал”, “амал намудан”, “кӯшиш намудан дар амале” ва “иҷрои серғайратонаи коре” тавсиф ёфтааст [27].

Мафҳуми “фаъолият” дар Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика ҳамчун “шакли муҳими зухуроти фаъолияти инсон бо воқеияти атроф” тавсир ёфтааст. Ҳар як фаъолият мақсаде дошта, шахс ба он майл, хошиш, ҳис ва масъулият зоҳир менамояд” [106, с. 264]. Ҳамзамон, дар ин луғатнома истилоҳи “фаъолонидани протсеси таълим” ро дучор омадем, ки дар шакли зер омадааст: “такмили метод ва шаклҳои ташкили кори таълиме, ки фаъолиятмандӣ ва кори мустақилонаи хонандагонро дар протсеси тамоми звеноҳои таълим таъмин мекунад...” [106, 265].

Фаъолият - системаи амалҳо ва ё амалиётест, ки бо як ангезаи умумии дохилӣ ба амал омада, барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян нигаронида шудааст. “Амал” бошад воҳиди фаъолият буда, рафторест, ки бо ҳадаф ва ангезаи махсус ба амал омада, ба ноил шудан ба ҳадафи умумии ва амали шудани ангезаҳои фаъолият тобеъ аст. Ду ва зиёда амалҳо амалиётро ташкил медиҳанд [1].

Теплов Б.М. қайд менамояд, ки амалиёт гуфта мо ҷузъиёти рафторро меномем, ки дар натиҷаи таъсири барангезандаҳои муайян сурат гирифта ба ҳадафи муайян нигаронида шудаанд. Ба ақидаи муаллиф амалҳо ихтиёрӣ ва ғайриихтиёрӣ сурат гирифта, амалҳои ихтиёрӣ сурат гирифта мукамалтаранд [189 с. 144].

Фаъолият ин амали бошууронаи фаъолонии мутақобилаи субъект (маҳлуқи соҳиббақл) бо объект (воқеияти атроф) мебошад, ки дар рафти он субъект ба объект ҳадафмандона таъсир мерасонад, баъзе ниёзҳои худро қонеъ мекунад ва ба ҳадаф ноил мегардад [140].

Фаъолият маҳсули равандҳои раванӣ буда, мавзуи омӯзиш ва баҳси соҳаҳои илмие ба монанди психологияи рафтор, психологияи фаъолият, психологияи шахсият ва психологияи муошират ба шумор меравад.

Аксари раваншиносон ба ақидае омадаанд, ки ҳар як фаъолият дар ду марҳила мегузарад. Марҳилаи аввал, ки фаъолияти фикриро дар бар гирифта бо қабули қарор меанҷомад. Аз ҷумла Теплов Б.М. менависад: “Қарор намудан ва мақсад гузоштан - аз ҷузъиёти заминавии амалҳо буда, ҷузъиёти асосӣ ва марказии он иҷрои мақсади гузошташуда мебошад” [189 с. 145].

Дар заминаи ақидаҳои С. Л. Рубинштейн, В. С. Мерлин, А. Н. Леонтев, Б. Г. Ананев сохтори фаъолиятро чунин тартиб додан мумкин аст:

- раванди қабули қарор;
- раванди иштирок дар фаъолият;
- раванди муайян кардани ҳадаф;
- раванди таҳияи нақшаи амалҳо;
- раванди амалигардонии нақшаи фаъолият;
- раванди таҳлили натиҷаҳои амалҳо ва муқоисаи онҳо бо мақсадҳои гузошташуда.

Дар ин мавқеъ бояд қайд намоем, ки фаъолият дар натиҷаи барангезандаи он ба вуқӯъ мепайвандад. Ҳар қадаре, ки барангезандаи фаъолият пурқувват бошад, самаранокӣ ва суръати фаъолият баланд мегардад.

Маҳуми фаъолият дар луғати бузурги психологӣ дар таҳти таҳрири Б. Г. Мешерякова ва В. П. Зинченко ба тавсифи боло монанд шарҳ дода шудааст: Фаъолият (англисӣ *aktivite*; олмонӣ *Tatigkeit*) - таъсири мутақобилаи фаъол бо воқеияти атроф, ки дар чараёни он мавҷудоти зинда ҳамчун субъект амал карда, ба объект мақсаднок таъсир мерасонад ва ба ин васила ниёзҳои худро қонеъ мегардонанд [28].

Назарияи дар раванди таълим диққати ҷиддӣ додан ба муносибати фаъолиятӣ тӯли анқариб сад сол мешавад, ки вучуд дорад. Ба он солҳои

30-уми асри XX С. Л. Рубинштейн - назарияи ягонагии шуур ва фаъолият ва ҳамзамон аз тарафи А. Н. Леонтев назарияи томияти фаъолияти ботинӣ ва зоҳирӣ асос гузоштаанд.

Айни ҳол ҳеч ҷои шубҳа нест, ки фаъолиятҳои инсон бошуурона амалӣ гашта, новобаста аз он, ки баъзе ҷузъиёти он автоматӣ-ғайриихтиёрӣ сурат гирад, ҳам фаъолиятро маҳсули шуур меноманд. Ҳар қадаре, ки фаъолият амалҳои ба ҳам монанд ва такроршавандаро дар бар гирад ҳамон андоза он зудтар иҷро гардида самаранокиаш меафзоояд. Яъне мазмуни фаъолият дар марҳилаи фаъолияти фикрӣ ба хубӣ ҳазм гардида, нақшаи иҷрои он хуб тарҳрезӣ мегардад. Дар рафти фаъолият сифатҳои шахсӣ, хусусиятҳои равонӣ ва хислатҳои инсонӣ зоҳир мегарданд.

Фаъолияти хонандагони синфҳои ибтидоӣ(кӯдакон) вобаста ба хусусиятҳои синнусолии инкишофи равонӣ-физиологикашон аз фаъолияти дигар гурӯҳҳои синнусолӣ ба қуллӣ фарқ мекунад.

Дар ин мавқеъ мо зарур шуморидем, ки дар байни намудҳои фаъолият фаъолияти кӯдаконро маҳсус ва муфассалтар қайд намоем.

Зинченко В. П. ва Мешерякова Б. Г. аҳамияти инкишофдиҳандагии “фаъолияти бачаҳо” (фаъолияти кӯдакон)-ро дар шакли зер шарҳ додаанд: Инкишофи фаъолият ба ташаккул ва инкишофи психика ва онтогенез таъсири халқунанда мерасонад. Дар раванди инкишофи психикӣ ҷузъиёти алоҳидаи он низ такмил ёфта, шаклҳои шинохти воқеияти атроф ғанӣ гардида, таҷрибаи ҷамъиятӣ аз худ карда мешавад. Ин раванд ба инкишофи равонии кӯдак оварда мерасонад, ки дар навбати худ барои ташаккули минбаъдаи фаъолиятҳои нисбатан мураккабтар мусоидат менамояд. Фаъолиятҳои минбаъдаи кӯдакони синни томактабиро ба намудҳои зерин ҷудо менамоянд:

Дар охири синни томактабӣ, рушди фаъолияти эҷодӣ-маърифатӣ кӯдакро рӯҳан ба раванди таълим омода сохта, фаъолиятҳои маърифатӣ ба як низоми муайян даромада ба ангезиш меоянд, ки он дар раванди таълим нерӯи асосии пешбаранда ба ҳисоб меравад.

Фаъолияти таълимӣ як унсури фаъолияти маърифатӣ ба шумор рафта, хадафмандона сурат мегирад. Он дар синни таҳсилоти ибтидоӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Хонандаи хурдсоли нав ба таҳсил фарогир шуда ҳоло хондану нависонида наметавонад. Дар рӯзҳои аввал, танҳо муаллим фаъолият намуда, дар назди хонандагон мақсад ва вазифа гузошта, роҳҳои ҳалли онҳоро нишон медиҳад ва аз болои рафти иҷрои онҳо назорати қатъӣ бурда, арзёбӣ менамояд. Бояд зикр намуд, ки арзёбӣ дар ин марҳилаи синну солӣ аз барангезандаҳои боқуввати фаъолият ба шумор меравад. Матюхина М.В. чунин меҳисобад, ки фаъолияти пешбарандаи хонандаи хурдсол, фаъолияти таълимӣ ба шумор рафта тамоми давраи таҳсилро фаро мегирад [34].

То зинаи ибтидоии таҳсилот фаъолиятҳои таҳқиқотии кӯдак то андозае ташаккул ёфта, аз ибтидои таҳсил оғоз намуда, ба фаъолияти таълимӣ омезиш ёфтани мегирад. Д. Б. Элконин қайд менамояд, ки “...Синни хурди мактабӣ давраест, ки ташаккулёбии фаъолияти таълимӣ бо таври интенсивӣ мегузарад”[212].

Ҳадафи фаъолияти таълимӣ дар синфҳои ибтидоӣ, пеш аз ҳама бойгардонӣ ва ба низомдарории донишҳои кӯдакон, ҳосил кунонидани тасаввуроти онҳо ва ташаккули шахсияташон мебошад. Дар ин марҳила дар шахсияти навташаккулёфтаистодаи хонандагони хурдсол тағйиротҳои миқдорию сифатии ҷиддӣ рух медиҳад. Фаъолияти таҳқиқотии бо фаъолияти таълимӣ омезишёфтаи кӯдакон ба рушди ақлонии онҳо мусоидат намуда, ба қавли Л. С. Виготский дар сурати иҷро нашудани он инкишофдиҳандагии таълим ҳеҷ маъное дошта наметавонад. Л. В. Занков таъкид менамояд, ки агар фаъолияти таълимӣ-тарбиявии хонандагони хурдсол дар самти ташаккули умумии шахсияти он самарайи хуб дода тавонад, пас он заминаи фундаменталии ҳосилшавии донишҳои шуурона ва мустаҳкам буда метавонад[64 с. 99].

Дар ин сурат, сатҳи донишу маҳорат ва малакаҳои таҳқиқотӣ-омӯзишии онҳо боло рафта, ҷузъиёти алоҳидаи фаъолияти таълимӣ(фаъолиятҳои мустақилонаи таълимии кӯдакон, аз ҷумла

фаъолияти таҳқиқотӣ) ташаккул меёбад, амалҳои ақлонӣ инкишоф ёфта, тафаккурашон хусусияти мантиқӣ-лафзӣ пайдо мекунад. Яъне фаъолияти таҳқиқотӣ ба амалҳои фаъоли индивидуалии кӯдак табдил меёбад.

Сохтори он чунин шакл дорад:

1) гузоштани вазифа;

2) тағйир додани шартҳои вазифаи таълимӣ-таҳқиқотӣ бо мақсади ошкор намудани робитаи умумии донишҳои омӯхташаванда бо мавқеи истифодашон;

3) таҳияи амсилаи раванди таҳқиқот;

4) таҳияи силсилаи мушкилоте, ки ба таври умумӣ бояд ҳал карда мешаванд;

5) такроран иҷро намудани амалҳои пештара;

6) арзёбии натиҷаи фаъолияти таҳқиқотӣ.

Д. Б. Элконин ва В. В. Давидов фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсолро, ҳамчун фаъолияти томе меҳисобанд, ки аз чузъиёти вазифаҳои таълимӣ, амалҳои таълимӣ ва амалиёти худназоративу худбаҳогузорӣ иборат мебошанд[59, 235].

Сохтори фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ, дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар заминаи шавқмандии маърифатиашон ташаккул меёбад. Дар ин синну сол фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ бо фаъолиятҳои таълимӣ-тарбиявии замони томақтабӣ (фаъолиятҳои бадеӣ, бозӣ, варзишӣ ва ғ.) монанд гардонида мешавад.

Хусусияти асосии фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ ин назоратшаванда будани он, идорашавандагии амалигардонии фаъолият дар шакли дастаҷамъона аз ҷониби тамоми синф ё гурӯҳҳои алоҳидаи он мебошад. Вобаста ба зарурат фаъолияти инфиродии таълимӣ-таҳқиқотӣ низ ташаккул меёбад, ки нишондиҳандаҳои он мустақилона аз худ кардани донишҳои назариявии маълум ва номаълуми фанни азхудшаванда, ба ҳамсолон ва омӯзгорон додани саволҳои пурмазмун мебошад. Ин боиси ташаккул ёфтани қобилиятҳои бо таври доимӣ дар

муҳокима иштирок кардан, ташаббускор ва ташкилотчии онҳо будан мегардад.

Ин ҳолат ба инкишофи тафаккури назариявӣ, пешгӯинамоию тадқиқотии хонандагон оварда расонида, дар навбати худ ба ташаккули сифатҳои муҳими шахсии онҳо мусоидат менамояд. Фаъолияти таҳқиқотӣ яке аз шаклҳои фаъолияти таълимӣ ба шумор рафта, онро бо фаъолияти тадқиқотӣ қариб, ки як хел тавсиф менамоянд.

Калимаи таҳқиқот аслан арабӣ буда, дар фарҳанги забони тоҷикӣ ба маъноӣ “ҳақиқат кардан”, “бо таври аниқ” ва ғ. тавсиф ёфтааст. Калимаи тадқиқ бошад ҳамчун “санҷиш, диққат кардан” тавсиф ёфтааст.

Ба ақидаи мо дар мавқеи истифодаи ин истилоҳ ҳамчун термини педагогӣ-психологӣ фаъолияти таҳқиқотӣ фаъолияти мебошад, ки ҳадафи он муайян намудани сабаби аслии ҳодисаҳо ва ё ҳаққонияти қонуниятҳои гузаштани онҳо ба шумор меравад. Фаъолияти таҳқиқоти хосияти умумӣ дошта бо муайян намудани ҳаққонияти воқеият иктифо менамояд.

Фаъолияти тадқиқотӣ бошад, айнан ҳамон фаъолияти таҳқиқотӣ мебошад, вале дар раванди он тамоми чузъиёти зуҳуроти таҳқиқшаванда дақиқан омӯхта мешаванд. Тибқи назарияи маърифат, фаъолият омили асосии ҳосилшавии маҳорату малакаҳо ва рушди қобилияти истифодабарии донишҳои назариявӣ дар амалҳои ҳаётӣ ба шумор меравад. Ин раванд дар навбати худ барои ҳосилшавии салоҳиятҳо ҳамчун заминаи фундаменталӣ хидмат менамояд.

Маҳорату малакаҳои таҳқиқотии кӯдак пеш аз ҳама дар заминаи ниёзҳои ботинии маърифатии кӯдак, ки бар асари кунҷқобиашон амалӣ мешаванд ташаккул ёфта дар синфҳои ибтидоӣ фароҳам овардани шароити мусоиди инкишоф онҳо аз вазифаҳои аввалиндараҷаи низоми таҳсилот ба шумор меравад.

Вале бояд зикр намуд, ки аксари олимони педагог-психолог (А. Нуров, А. Н. Леонтев, Б. М. Теплов, Б. Г. Ананев, В. С. Мерлин, Л. И.

Божович, М. Лутфуллоев, О. К. Тихомирова С.Л. Рубинштейн, Т. А. Илина, Т. Раҷабов, Ф. Н. Гонаболин, Х. Раҳимов ва диг.) самаранокии фаъолият, аз ҷумла фаъолияти таълимиро аз ирода вобаста медонанд. Ҳар қадаре, ки ирода қавӣ ва мустаҳкам бошад ҳамон андоза фаъолият самаранок меанҷомад. Чуноне, ки шоир фармудааст:

Бе азми дурусту саъйи комил,
Касро нашавад мурод ҳосил!(*Саъдӣ*).

Фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии кӯдак, ҳамон вақт ташаккул меёбад, ки дар хонандагон савод ҳосил гардида маҳорату малакаҳои хондану нависонидан, қайд кардани маълумотҳо ташаккул ёбад. Фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии кӯдак, аксар вақт баробари фаъолиятҳои мустақилонаи таълимии онҳо оғоз мегардад. Вале ин гуфтаҳо маънои онро надорад, ки то ин замон сифатҳои таҳқиқотӣ дар кӯдак дида намешуд. Чуноне ки зикр кардем таҳқиқотчӣ будан ин ҳисси зотии кӯдак буда дар замони томақтабӣ бар асари ҳисси кунҷқобиашон ба амал меояд. Дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ ин равандро ба маҷрои таълимӣ ворид намудан омили асосии ташаккули фаъолияти таҳқиқотӣ мегардад. Салоҳиятҳои таҳқиқотӣ бошанд минбаъд дар кам-кам охириҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва асосан дар синфҳои болоӣ ташаккул меёбанд. Сатҳи баландтарини инкишофи фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол, ин гузаронидани озмоишҳои мустақилона ба шумор меравад, ки минбаъд барои ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ замина мегарданд. Ин гуфтаҳои мо маънои онро дорад, ки дар синфҳои ибтидоӣ ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ тавассути гузаронидани мушоҳидаҳо ва озмоишҳо имконпазир буда, суръати онро баланд бардоштан мумкин аст.

И. А. Зимняя ва Е. А. Шашенкова бо тақя ба ақидаҳои И. П. Павлов фаъолияти таҳқиқотиро - ҳамчун «фаъолияти махсуси инсон, ки аз тарафи маркази олии асаб бошуурона идора гардида, ба қонё гардонидани эҳтиёҷоти маърифатӣ зехнӣ нигаронида шуда, махсулаш донишҳои нави дар фарзияи таҳқиқот пешбинигардидаи ҷавобгӯӣ ба қонуниятҳои

объективии муайянкунандаи ҳаққонияти ин донишҳо ва ноил гардидан ба мақсади гузошташуда мебошад» номидаанд. Муайян кардани роҳҳои мушаххас ва воситаҳои амалинамоии ҳалли проблемаи таҳқиқоти гузошташуда, интихоби объекти таҳқиқот, гузаронидани озмоиш, тавсиф ва шарҳи фактҳои дар натиҷаи озмоиш ба даст омада, пешниҳоди назария, пешгӯӣ ва санҷиши донишҳо муайянкунандаи моҳияти фаъолияти таҳқиқотӣ мебошанд [66; 208 с. 29].

Савенков А.И. фаъолияти таҳқиқотиро чун шакли махсуси фаъолияти интеллектуалӣ - эҷодии кӯдак, ки дар раванди фаъолиятҳои ҷӯяндагӣ ва рафтори таҳқиқотӣ амалӣ мешаванд, қайд намудааст [159]. Дар фарқият аз фаъолияти ҷӯяндагӣ, фаъолияти таҳқиқотӣ фикрронии таҳлилиро (таҳлил, хулосабарорӣ, таснифот, баҳогузориҳои натиҷаҳо, гузориши назария, амсиласозӣ, банақшагирии амалиёти оянда, ки ба даври нави фаъолияти ҷӯяндагӣ меорад) зиёдтар дар бар мегирад.

Ба ақидаи Поддяков А.Н. бошад, «фаъолияти таҳқиқотӣ – ин фаъолияти мебошад, ки бар асоси фаъолиятҳои ҷӯяндагӣ, дар заминае, ки талаботи асосиаш маълумотҳои нав, таассурот ва донишҳои нав ва натиҷаҳои нави фаъолият амалӣ мегардад» [147, с.131].

Дар таҳқиқотҳои А. Г. Иодко, фаъолияти таҳқиқотӣ, – ин ҳамбастагии амалҳои мақсаднокест, ки хосияти ҷӯяндагӣ дошта ба кашфи далелҳои барои кӯдак номаълум, донишҳои назариявӣ ва усулҳои фаъолият оварда мерасонад [73].

Дар натиҷаи омӯзиши корҳои таҳқиқотии як қатор олимони (И. А. Зимняя, Л. А. Казанцева, Л. А. Шашенкова.) навҳои зерини фаъолиятҳои таҳқиқотиро ҷудо намудан мумкин аст: маърифатӣ, маърифатӣ-таҳқиқотӣ, таълимӣ-таҳқиқотӣ, илмӣ-таҳқиқотӣ, тахассусӣ-илмӣ-таҳқиқотӣ [67; 75; 208]. Фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ дар шакли озмоишҳои лабораторӣ, экскурсия, мушоҳида, муқоиса ва таҳлили маълумот, фаъолияти меҳнатӣ ва озмоиши ҳонагӣ амалӣ мегардад.

Фаъолияти таҳқиқотӣ дар заминаи ҳисси кунҷқобӣ ба амал омада, аз амалҳои маърифатии кӯдак иборат буда, ҳар як амали он боиси ба даст

омадани донишҳо ва маҳорату малакаҳои нав мегарданд. Дар ин ҳолат шавқмандии маърифатии кӯдак нақши калиди ро мебозад.

Омӯзиши ҳолат ва таҳлили адабиёти педагогӣ-психологии алоқаманд ба проблемаи бедор кардан ва баланд бардоштани шавқмандии маърифатӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол нишон дод, ки масъалаи инкишофи шавқу ҳаваси маърифатии хонандагон ҳамчун воситаи муҳими фаъолгардонии таълимро олимони зерин мавриди баррасӣ қарор додаанд (А. К. Дусавитский, А. Н. Поддяков, А. Нуров, Б. Г. Ананев, Б. Мачидова, В. А. Крутетский, В. В. Давидов, Д. Дюй, И. Я. Лернер, Л. И. Божович, Л. С. Виготский, Л. С. Рубинштейн, М. И. Лисина, М. Лутфуллоев, Н. А. Менчинская, Н. Г. Морозова, Н. Д. Левитов, О. Н. Александрова, С. Акрамов, Ю. К. Бабанский ва диг.).

Назарияи ташаккули фаъолияти маърифатӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар асарҳои бисёр муҳаққиқони педагог-психолог баррасӣ гадидааст. Ҷанӯз К. Д. Ушинский. зикр намуда буд, ки “Дар раванди таълим мушоҳида нагардидани ҳавасмандӣ ва таълим додан танҳо бо роҳи зӯроварӣ, шавқмандии донишомӯзиро мекушад...”[214].

Маърифат (калимаи арабии шинохтан, доништан) – чараёни иҷтимоӣ доништагирӣ ва азхудкунии маълумотҳо ва фаъолияти эҷодии одамон буда, дониши онҳоро дар заминаи инъикоси фаъоли олами воқеӣ ташаккул медиҳад ва дар заминаи он марому мақсади фаъолияти одамонро муайян мекунад. Маърифат - гуфта саршор гардидани олами маънавии инсон бо донишҳои нав ба навро меғӯянд. Назарияи маърифат дар фалсафа ё ин ки назарияи гносеологӣ (қал. юн. «gnosis»- дониш ва «logos» – таълимот) яке аз фаслҳои асосӣ ва фундаменталии ҳамаи илмҳо, хусусан илмҳои фалсафа, педагогика ва психология ба шумор меравад. Он табиати маърифати инсонро дар шакли қонуниятҳои аз тасаввуроти сатҳии ашё ва ҳодиса ва дарки моҳияти онро таҳқиқ менамояд.

Дар педагогика ва психология «маърифат» ҳамчун истилоҳоти «фаъолияти маърифатӣ» ва ё «фаъолияти таълимӣ» дучор

меояд. Мафхуми фаъолияти маърифатӣ дар аксари адабиётҳо дар шакли “фаъолияти таълимӣ” дучор меояд.

Н. Д. Левитов, фаъолияти маърифатии хонандагонро марбут ба муносибати бошуурунашон ба маводи омӯхташаванда, равандҳои иртиботи бевоситаи ҳиссии онҳо бо объекти омӯзиш, тафаккур, тасаввурот ва сифатҳои диққати хонанда вобаста медонад. [97 с. 80-81.]

К. К. Платонов, фаъолияти маърифатии хонандагонро баррасӣ намуда, таъкид кардааст, ки ба тамоми фаъолияти кӯдак тобиши маърифатӣ додан лозим аст. Дар фаъолияти маърифатии кӯдак такрор намуданро на ҳамчун модари дониш, балки зараровар ҳам номидааст. У зикр менамояд, ки танҳо бошууруна такрор намудан, ҳамбастагии он бо фаъолияти таҳлилию таркибӣ ғоиданок буда, дар ҳолати бешууруна такрор намудан, донишҳо хосияти механикӣ пайдо мекунанд [146 с. 384].

Ф. Н. Гोनоблин, фаъолияти маърифатиро ҳамчун шакли олии зуҳуроти эҳсос, хотир, тафаккур ва тасаввурот номида самаранокии онро аз диққат вобаста медонад [43, с. 36-37.] У таъкид менамояд, ки тафаккур ва фаъолияти равонии ба он алоқаманд, инчунин идрок дар инкишофи фаъолияти маърифатии кӯдакон нақши асосиро мебозанд [43 с. 79-80.].

А. Н. Поддяков, таъкид менамояд, ки барои фаъолгардонии фаъолияти маърифатии хонандагон пеш аз ҳама ба вучуд овардани ҳолати проблемавӣ ва дар онҳо ташаккул додани рафтори таҳқиқотӣ зарур аст [146 с. 85].

А. Г. Асмолов, Г. В. Бурменская, М. Лутфуллоев ва дигарон қайд мекунанд, ки фаъолияти маърифатӣ хусусиятҳои хоси худро доро буда муттасилии тамоми марҳилаҳои раванди таълимро таъмин карда, фаъолияти маърифатии хонандаро новобаста аз мазмуни махсуси предметии он танзим карда, марҳилаҳои азхудкунии мазмуни таълим ва ташаккули қобилияти равонии хонандаро ба низоми муайян дароварда, ба ҳамгироии инкишофи умумии фарҳангӣ, маданӣ, маърифатӣ ва худшиносии шахсият мусоидат менамояд.

Аз нуқтаи назари фалсафӣ ва педагогию психологӣ фаъолияти маърифатӣ аз мушкилоти илмию иҷтимоии ҷаҳони муосир ба шумор меравад. Фаъолияти маърифатӣ муносибатҳои таҳқиқотиеро ба танзим мебарорад, ки дар меҳвари он саволҳои Мо чиро медонем?, Чӣ тавр мо донистем?, Чиро бояд донистем?, Чӣ тавр бояд донишхоро аз худ кард? бо таври доимӣ меҷарҳад. Ин масъалаҳои мебошанд, ки ҳалли онҳо ба ташаккули салоҳиятҳо оварда мерасонад. Дар натиҷаи он вазифаҳои инсон дар ҷаҳон муайян карда шуда, дониш ҳамчун сатҳи олитарини иттилоот дар бораи олам шуморида мешавад, ки бо кумаки ақидаи худ қабул мекунад. Дар фаъолияти маърифатии таҳқиқотӣ дарк намудан, яъне категорияи идрок, натиҷаи эҳсос буда, ба фикру мулоҳизот оварда мерасонад ва ба шумо имкон медиҳад, ки донишро ба даст оред. Фаъолияти таҳқиқотӣ-маърифатӣ догма набуда, давомнокии бефосила бояд дошта бошад: дар гуфтугӯй, фаъолияти меҳнатӣ, фаъолияти таълимӣ, дарс, гузаронидани озмоиш, ҷорабиниҳои беруназсинфию беруназмактабӣ, фаъолияти фарҳангию маданӣ, ҳалли мушкилоти гуногуни этикию эстетикӣ мушоҳида мешавад, вале дар рафти фаъолиятҳои махсус ташкилкардашуда суръати баландтар пайдо мекунад. Чунин фаъолият хоси ҳама организмҳои зинда бошад ҳам, вале дар инсон, шакли махсуси мақсаднокона ва бошуурона тарҳрезӣшударо дар шакли фаъолияти таҳқиқотӣ ва ё маърифатӣ зоҳир мегардад.

Фаъолияти маърифатии таълимӣ-таҳқиқотӣ якҷанд вазифаҳоро бояд иҷро кунад. Инҳо пеш аз ҳама инкишоф додани қобилияти хонанда ба иҷроиши мустақилонаи фаъолияти таълимӣ, тавонистани гузоштани ҳадафҳои таълимӣ, ёфтани истифода кардани воситаҳо ва роҳҳои самарабахши ноил шудан ба онҳо, назорат ва арзёбии натиҷаҳои фаъолият мебошанд. Баъдан, барои инкишофи мунтазами шахсият ва худшиносии он фароҳам овардани шароити мусоид ва дар асоси он ташкили таълими бефосила, ки ба донишандӯзӣ, ташаккули маҳорату малакаҳои байнифанию баъдифанӣ мусоидат менамоянд. Ҳамин тариқ, мафҳуми амалию тарбиявии “фаъолияти таҳқиқотӣ - маърифатӣ”-и

хонандагони хурдсолро ба назар гирифта, мо онро ҳамчун маҷмӯи усулҳои амалнамой, инчунин усулҳои кори таълимӣ-тарбиявии ба он алоқаманд дарк менамоем, ки қобилияти мустақилона донишомӯзӣ кардан, бошуурона ва ғаъолона аз худ кардани таҷрибаи нави ҷамъиятии мустақилонаи субъектҳои раванди таълимро таъмин мекунанд.

Ғаъолияти таҳқиқотии амалии ҳаётии ҳаррӯза манбаи асосии донишҳои ибтидоӣ ва нав ба шумор мераванд. Вале қисми зиёди ин донишҳо хосияти примитивӣ дошта, ба рефлекс ва ё инстинкт табдил меёбанд. Ҳама кӯдак медонад, ки агар дасти худро дар оби ҷӯш ғутонад, дасташ месӯзад. Ва ё агар пояи марминҷон ва ё гули садбаргро беэҳтиётона дорад, ба дасташ хор мехалад.

Ғаъолияти маърифатӣ-таҳқиқотӣ ҳам аз таҷрибаи амалӣ сар шуда, дар он сабаб ва натиҷаи воқеаю ҳодисаҳо тахмин(пешгӯӣ), озмоиш ва санҷида шуда, дар шакли таърифҳо, тавсифҳо ва ё қонуниятҳо ба дигарон пешниҳод карда мешавад.

Кунҷқобӣ як сифати арзишманди шахс буда, бо хоҳиши ӯ барои ворид шудани маълумотҳо ба маркази асаб ва идрок ба амал меояд. Дар ин марҳила, шавқмандӣ дар шакли эҳсосоти начандон пурзӯри тааҷҷуб, шодӣ аз донистагирии чизҳои барояш номаълум, қаноатмандӣ аз ғаъолият зоҳир мешавад. Кунҷқобӣ ба як хислати устувори характери кӯдак табдил ёфта, дар ташаккули шахсияти ӯ аҳамияти назаррас пайдо мекунад.

Диққати маърифатӣ одатан бо ғаъолияти маърифатӣ, махсусан дараҷаи шавқмандии маърифатии кӯдак, дурустии интиҳоби дақиқи объектҳои таълимӣ, ки ҳамчун анғезандаҳои маърифатӣ ҷои асосиро ишғол мекунанд, вобаста мебошад.

Кунҷқобӣ ва диққати маърифатӣ, ки дар заминаи онҳо ғаъолияти таҳқиқотӣ-маърифатӣ сурат мегирад, яке аз омилҳои асосии ташаккули шахсияти хонанда буда, сатҳи инкишофи он муайянкунанда ва ченаки меъёрии маҳсулнокии раванди таълим ба шумор меравад. Ташаккули

шавқмандии маърифатии таҳқиқотии баланди хонандагони хурдсол, дар шароити муосири таълим, ки ангезандаҳои иловагӣ зиёданд, аҳамияти бузург дорад. Ҳамзамон, масъалаи чӣ гуна ба даст овардани натиҷаи бештару хубтар дар инкишофи он, то ҳол паҳлуҳои нокушодаи зиёде дошта, бе омӯзиши ҳаматарафаи назариявии моҳияти мафҳуми «ниёзҳои таҳқиқотӣ-маърифатӣ» ғайриимкон аст. Барои баррасии амиқи ин масъала, ба муқаррароти назариявии психология ва педагогика така карда, моҳият ва хусусиятҳои асосии шавқ, аҳамияти онро дар ташаккули шавқмандии маърифатии хонандагон ба гузаронидани таҳқиқот-озмоишхоро ошкор намудан мумкин аст. Шаклҳои гуногуни фаъолияти таълимие вучуд доранд, ки сифати азхудкунии донишхоро, хосият ва гуногунии фаъолияти шахсӣ, субъективӣ ва метасубъективиро муайян мекунанд. Банизомдарории фаъолияти таълимӣ (ҳамчунин қобилияти ташкили фаъолияти худ) ташаккули фаъолияти таълимӣ ва маърифатии хонандаро бо баназаргирии ҳамаи қисмҳои (ҳадафгузорӣ, барангезанда, фарзия ва тахминҳо, усулҳо, назорат, арзёбӣ) дар худ таҷассум менамояд.

Ҳангоми ташкил намудани озмоишҳо, бо мақсади ҳалли масъалаҳои бамиёномада ва санҷиши тахмину фарзияҳои пешгӯишуда, ин системаро боз ҳам такмил додан мумкин аст. Дар ин ҳолат мустақилона гузоштани проблема, мустақилона сохтани алгоритмҳои фаъолият, ҳангоми ҳалли мушкилиҳои хусусияти эҷодӣ ва ҷустуҷӯи дошта зарур буда, шароити зеринро ба назар гирифтани лозим аст. Аввало таҳлили объектҳоро бо усули синтез (аз ҷузъҳо ҷамъоварии як кулл, аз ҷумла мустақилона пурра намудани қисмҳои норасида), бо мақсади нишон додани хусусиятҳо (муҳим, ғайримуҳим) гузаронида, меёрҳоро барои муқоиса, банизомдарорӣ, гурӯҳбандии объектҳо муайян карда, натиҷаҳоро тахмин намудан мумкин аст. Баъдан робитаҳои сабабӣ-натиҷавиро муқаррар намуда, занҷири мантиқии тафаккурро таҳия карда, фарзияҳоро бо далелҳо асоснок намудан, зарур аст. Бо мақсади ташаккули фаъолияти маърифатӣ-таҳқиқотӣ ташкил ва гузаронидани

озмоишҳои таълимӣ, дар дарсҳои табиатшиносӣ, бояд дар кӯдакон қобилияти қор қардан бо навъҳои гуногуни иттилоотро инкишоф дод. Агар ин гуна фаъолиятҳо мунтазам гузаронда шаванд, характери репродуктивӣ пайдо қарда, шавқмандии маърифатии кӯдак боло рафта, ҳонанда дар ниҳояти қор мувофиқи ниёз ва ҳадафи таълимӣ ба фаъолияти ҷуяндагӣ: - ҷустуҷӯи иттилоот ва аз сарчашмаҳои гуногун, ҷамъоварӣ ва интихоби маълумоти зарурӣ барангехта мешавад. Инчунин, бо ёрии амалҳои мантиқии муқоиса, таҳлил ва умумикунонӣ вазифаи амалиро ба қори маърифатӣ табдил дода, бо истифода аз аломатҳои шартӣ, схемаҳо, сабти санадҳо, расму овезаҳо, видеороликҳо фаъолияти маърифатиашро бою рангин ва гуногунсамт мегардонад.

Ба ғайр аз гуфтаҳои боло, фаъолияти маърифатии озмоишӣ ташаккули малақаҳоеро таъмин мекунад, ки ба инкишофи зеҳнии ҳонандагони хурдсол, дар марҳилаи муайяни раванди таълим кумак ва мусоидат мекунанд.

Ин малақаҳо, қобилияти дуруст ва пурмазмун хондани матнҳо, схемаҳо, расмҳо, ребусҳо, формулаю нақшаҳо, қор қарда тавонистан бо амалҳои мантиқии муқоиса, таҳлил, таркиб, умумгардонӣ, гуруҳбандӣ аз рӯи аломатҳои умумӣ, муқаррар қардани аналогияҳо(мушобеҳҳо) ва барқарорсозии робитаҳои сабабу натиҷавӣ, пешниҳоди далелҳо, шарҳи мафҳумҳо, дарқ қарда тавонистани моҳият ва хусусиятҳои предметҳо, равандҳо ва ҳодисаҳои воқеӣ, дар фаъолияти худ татбиқ намудани мафҳумҳои асосии фаннӣ ва байнисоҳавӣ, ки робитаҳо ва муносибатҳои муҳими байни объектҳо ва равандҳоро ифода мекунанд, истифода бурдани воситаҳои аломатӣ-рамзии инъикоси иттилоот ҳангоми сохтани моделҳои объектҳо ва ҳодисаҳои омӯхташаванда ва дарёфти роҳҳои ҳалли масъалаҳои дорой хусусияти эҷодӣ ва ҷустуҷӯиро дар бар мегиранд.

Тавассути озмоиш ва таҳқиқот ташаккул додани фаъолияти маърифатии кӯдакон, ёд додани муаррифии натиҷаҳои фаъолияти худ хеле муҳим аст. Ҳонандагони хурдсол, дар синфи якум масъалаҳои

озмоишиеро ҳал мекунанд, ки хеле соддаанд, вале имкони инкишофдиҳии зеҳнӣ доранд. Бинобар ин, раванди ҳалли масъалаҳое, ки бо фарзияҳо, иштибоҳҳо, муқоисаи ақидаҳои гуногун, баҳогузорӣ ва бозёфтҳо ниёз доранд, боиси ноил гардидани шахсияти ҳар як кӯдак дар инкишофдиҳии қобилиятҳои равониаш мегардад. Стандарти давлатии таълим низ тамоми субъектҳои таҳсилотро ба иҷрои ин вазифаҳо муваззаф мегардонад. Дар ин ҳолат, хонандагони хурдсол донишҳоро дар шакли тайёр қабул накарда, балки ба мустақилона аз худ кардани ин донишҳо, инчунин истифода бурдани ин донишҳо дар ҳалли масъалаҳои маърифатӣ ва амалӣ роҳнамоӣ карда мешаванд. Хулоса, фаъолиятҳои маърифатии хонандагони хурдсол, мавриди ташкили озмоишҳои таълимӣ, ба рушди тафаккури мантиқии фаъол ва кор карда тавоништан бо иттилоот дар ҷаҳони муосири зудинкишофёбанда бояд нигаронида шаванд. Дар низоми таҳсилот, албатта ҳар як фан ва ё гурӯҳи фанҳо дорои хусусиятҳо ва методологияи таълимию таҳқиқотии хоси худ буда, ба назар нагирифтани ва риоя накардани онҳо самаранокии раванди таълимро паст бурда, боиси коста гардидани шавқмандии кӯдак ба таълим мегардад.

Аз ин лиҳоз, фанни табиатшиносӣ ба гурӯҳи фанҳое дохил мешавад, ки таълими он бештар хусусияти амалӣ дошта, омӯзиши ҳодисаҳои табиатро бе чунин усулҳои амалӣ, ба монанди мушоҳида ва озмоиш тасаввур кардан мумкин нест. Мушоҳида ва озмоиш хусусияти муҳими дарки ҳодисаҳо, муайян кардани хосиятҳои объектҳо ва барқарор намудани алоқамандии байниҳамдигарии ҳодисаҳо дар раванди омӯзиши илмҳои оиди табиат ба шумор мераванд. Мо низ борҳо таъкид намудаем, ки мушоҳида ва озмоиш дар меҳвари фаъолияти таҳқиқотии хонандагони хурдсол меистад [3 - М; 8 - М; 10 - М; 16 - М].

Чунин фаъолияти таълимӣ дорои сохтори махсуси ташкилӣ, методӣ ва методологӣ мебошанд.

Ба ақидаи Б. Е. Райков “чунин шакли дарсҳо номи лабораторӣ ва ё амалиро дошта, дар он хонандагон танҳо шунаванда ва тамошобин

набуда, балки худашон ашъҳои мушаххасеро бо дастонашон гирифта кор мекунанд. Хамин тавр, моҳияти дарсҳои лабораторӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар ин ҳолат фаъолияти маърифатӣ аз як тараф бо узвҳои ҳаракат – мушакҳо аз тарафи дигар бо узвҳои эҳсосот дар алоқамандии зич қарор мегиранд.” [154 с. 178].

Аҳамияти дарсҳои лабораторӣ – амалӣ дар он зоҳир мегардад, ки он ба татбиқи пураи принципҳои айёният ва предметии таълим мусоидат намуда, боиси рушди тасаввурот ва ҷаҳонбинии материалистии хонандагон мегарданд [154 с. 179].

Чуноне, ки болотар зикр гардид, мақсади асосии таълим рушди ҳамаҷонибаи шахсияти кӯдак мебошад ва фанни табиатшиносӣ низ аз он истисно набуда, дар таълими он ҳадафи асосӣ рушди кӯдак тавассути омӯзиши табиат, қонунҳои он ба ҳисоб меравад.

Бо истифода аз мушоҳида ва озмоиш дар дарсҳои табиатшиносӣ хонандагон ҳосиятҳои моддаҳо ва ашъҳоро омӯхта, муқоиса, таҳлил ва ҳулосабарорӣ мекунанд. Муқоиса, таҳлил, таркиб ҷиҳатҳои гуногуни фаъолияти зехнӣ-мантиқӣ буда, аз амалҳои асосии равонӣ ба шумор мераванд. Истифодаи ин усулҳои методӣ ба ташаккули тасаввуроти мукамал ва илман асоснок дар бораи ҳодисаю объектҳои табиат ва инкишофи равонии хонандагони хурдсол мусоидат мекунанд.

Асосгузори методикаи таълими табиатшиносӣ А. Я. Герд, ба усулҳои мушоҳида ва озмоиш на танҳо ҳамчун манбаи боэътимоди дониш дар бораи табиат баҳои баланд меод, балки оид ба ташкил ва методикаи гузарондани усулҳои амалии таълими табиатшиносӣ дастурҳои методие тартиб додааст, ки имрӯз низ аҳамияти худро гум накардаанд [2; 46; 141].

Дар замони Ҳокимияти Шуравӣ методикаи таълими табиатшиносӣ ба авҷи тарақиёти худ расида буд, педагогҳои советӣ Е. Валерянова, П. Завитаев, М. Н. Скаткин, К. П. Ягодовский ва дигарон оид ба истифодаи мушоҳида ва озмоиш ҳамчун муҳимтарин усули дарки қонуниятҳои табиат, мушаххасан таъкид намудаанд [2; 46; 141].

Дар методикаи таълими табиатшиносӣ дар замони муосир, доир ба истифодаи мушоҳида ва озмоиш муҳаққон Е. А. Рябухина, А. И. Савенков, Е. В. Чудинова, ва дигарон қайд менамоянд, амалан барои ошкор кардани робитаи байниҳамдигарии таълими ибтидоии табиатшиносӣ ва ташаккули тасаввурот оид ба мафҳумҳои асосии он дар хонандагони хурдсол, усулҳои амалӣ мақоми асосиро ишғол мекунанд [160; 158].

Бо қорӣ намудани Стандарти нави давлатии таълим, аз соли 2012 ин ҷониб, истифодаи ин усулҳои амалӣ-озмоишии таълим афзоиш ёфта ба талаботи меъёрӣ табдил ёфт. Дар ин бобат чунин омадааст, дар стандарт: “дар иҷрои корҳои амалӣ аз асбобу воситаҳои техникӣ истифода карда, тавассути мушоҳида, тасвир ва ашёи табиӣ дониши худро сайқал диҳад;...” ...“Яке аз роҳҳои самараноки омӯختани табиати ихтотанамуда ин озмоиш аст”- [179 с. 66]

Ин усулро, аслан муаллимон пештар ҳам, ҳамчун усули таълим истифода мебарданд, аммо мувофиқи талаботи нав, бояд ҳуди хонандагон ин усулро истифода намуд, а мустақилона донишхоро аз худ кунанд. К. Д. Ушинский ба гузаронидани мушоҳидаҳо дар табиат, ҳамчун воситаи инкишофи тафаккури мантиқии хонандагони хурдсол аҳамияти калон меод. “Ман барои ба тафаккури мантиқӣ одат кардани зехни кӯдак ашёҳои табиатро қулайтарин мешуморам. Ба назари ман, мантиқи табиат барои кӯдакон муфидтарин мантиқ аст”.

Мушоҳида усули илмиест, ки ба воситаи он хонандагони хурдсол ба таҳқиқоти мураккабтарини илмӣ - ташкил ва гузаронидани озмоишҳо омода мешаванд.

Г. К. Селевко, озмоишро аз воситаҳои мантиқии фаъолияти зехнӣ меномад, ки ба рушди тафаккур оварда мерасонад ва боиси пайдоиши тасаввуротҳои нав мегардад. Дар шароити лабораторӣ гузаронидани онро шарт медонад [170].

Б. Ҷ. Самиев қайд менамояд, ки «Мушоҳида омӯзиши мақсадноки предметҳо буда, асосан ба маълумоти тавассути узвҳои ҳис (эҳсос, идрок,

ва тасаввур) ба дастоварда така мекунад. Мушоҳида дарки фаъл ва бомақсади олами воқеист, ки дар натиҷаи он доир ба хусусият ва нишонаҳои зоҳирии ашё ва ҳодисаҳои олам дониш пайдо мешавад.» Муаллиф ба ҷои истилоҳи озмоиш калимаи «санҷиш»-ро истифода намуда менависад: «Санҷиш (эксперимент) – ин мудоҳилаи фаъл ва мақсаднок дар раванди масъалаи омӯхташаванда, мувофиқ ба тағйиротҳои объект ва ба вуҷуд омадани он, дар шароити махсус созгордодашуда ва назоратшаванда» [167 с. 20-21].

А. И. Савенков ақидаи Л. И. Божовичро тасдиқ намуда, майли кӯдакон ба мушоҳида ва озмоишро аз ниёзҳои ботинии онҳо шуморида, ирсӣ будани онҳоро таъкид менамояд. “Барои касе пушида нест, ки талаботи бачагон ба тадқиқот ва ҷустуҷӯй аз ҷиҳати биологӣ муайян карда мешавад. Ҳар як кӯдаки солим таҳқиқотчӣ таваллуд мешавад. Ташнагии рафънашаванда ба таҷрибаҳои нав, кунҷковӣ, майли мушоҳида ва озмоиш, мустақилона ҷустуҷӯи маълумоти нав дар бораи олам, чун анъана муҳимтарин хусусиятҳои рафтори кӯдакон ба ҳисоб меравад.” [159 с. 7].

В. П. Зинченко озмоиши таълимиро махсус шарҳ дода, онро яке аз шаклҳои асосии самараноки таҳсилоти муосир ном бурдааст. Муаллиф мушоҳида ва озмоишро аз ҷузъиёти сохтори методи таҳқиқоти таълимӣ маънидод намуда, гузаронидани онҳоро тибқи нақша ҳатмӣ шуморида, шаклҳои табиӣ ва лаборатории онро ҷудо намудааст.

Ба ақидаи муҳаққон мушоҳида - дарки бардавом ва мақсадноки вобаста ба вазифаи фаъолият буда ҳамчун амали мушаххаси инсонӣ аз шаклҳои гуногуни идрок иборат аст. Мушоҳида таърихан ҳамчун қисми таркибии фаъолияти меҳнатӣ инкишоф ёфта аст, ки он муқаррар намудани мувофиқати маҳсули фаолиятро бо симои идеалии пешбинишуда дарбар мегирад.

Ҳамин тариқ, ин масъала дар илми методикаи таълим хеле амиқ омӯхта шуда, тавассути адабиёти соҳавии махсус пешниҳод шуда бошад ҳам, то ҳоло махсус барои дарсҳои амалии фанни табиатшиносӣ дар

муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тавсияҳои мушаххас оид ба ташкили дарсҳои мунтазам ва мақсадноки амалӣ, бо истифода аз усулҳои мушоҳида ва озмоиш вучуд надоранд. Ин усулро ҳамчун анъана муаллимон пештар ҳам, ҳамчун усули таълим истифода мебуданд, аммо мувофиқи талаботи нав, бояд ҳуди хонандагон ин усулро истифода намуда мустақилона донишхоро аз худ кунанд.

Ин сабаб гардидааст, ки бисёр муаллимон аз истифодаи ин усулҳо даст мекашанд ва ё танҳо дар баъзе дарсҳо истифода баранд ҳам, самарои хуб намедихад. Аксари муаллимони синфҳои ибтидоӣ ба корҳои амалӣ даст назаданашон ва аз методи мушоҳидаю озмоиш истифода накарданашонро бо он асоснок менамоянд, ки дастури мушаххаси методие дастраси онҳо нест [1 – М; 4 – М].

Ба ақидаи мо мушоҳида раванди маърифатиест, ки дар заминаи ниёзҳои ботинии кӯдак сурат гирифта, ашё ва раванди ҳодисаҳо дар ҳолати табианашон мавриди омӯзиш қарор мегиранд. Мо бо аксари муҳаққон ҳамфикрем, ки мушоҳидаҳо кӯтоҳмуддат, миёнамуддат ва тулонӣ мешаванд. Аксар вақт мушоҳидаҳои кӯтоҳмуддат тасодуфӣ ва ногаҳонӣ сурат гирифта, бар асари ҳисси кунҷковӣ ба амал омада, аз дараҷаи диққатҷалбкунандагии объекту ҳодисаҳо ва шавқмандии мавзуии кӯдак вобаста аст. Ҳамчунин вобаста ба ин ҳолат мушоҳидаҳоро ба ҳадафмандона(мақсаднок) ва беҳадаф ҷудо намудан мумкин аст.

Озмоиш бошад равандҳои маърифатиеро дар бар мегирад, ки ба пуррагӣ ҳадафмандона сурат гирифта, дар рафти он ба таври сунъӣ, барои ҷавоб ёфтани ба масъалаи ба миён омада, ки ба гирифтани донишҳо ва хулосабарориҳои нав оварда мерасонад, шароит фароҳам оварда мешавад.

Бояд зикр намуд, ки истифодаи озмоиш дар дарсҳои табиатшиносӣ дар самти инкишофи қобилиятҳои маърифатии хонандагони хурдсол аҳамияти калон дошта, имкон медиҳад, ки ҳодисаҳои табиии дар табиат

ба амаломадаро такроран, дар шароити сунъӣ ташкил намуда, бо хосиятҳои объектҳои табиӣ бо таври ҳаққонӣ шинос шаванд.

Инчунин, озмоишҳо дар аз тарафи хонандагони хурдсол ошкор гардидани таъсири омилҳои муҳити зист ба объектҳои омӯхташаванда ва ташаккули ҷаҳонбинияшон мусоидат карда, боиси баланд гардидани дараҷаи мушоҳидакорӣ ва инкишофи нутқи онҳо мегардад.

Ин хусусияти фаъолиятҳои таълимӣ озмоиширо, ки шавқу ҳаваси маърифатӣ ва қобилияти эҷодии хонандагони хурдсолро инкишоф дода, фаъолияти назариявӣ ва амалии маърифатии онҳоро фаъол гардонида, тафаккур, малака ва маҳорати амалии онҳоро инкишоф медиҳад, аз мадди назар дур мондан мумкин нест.

Яке аз мақсадҳои муҳими корҳои озмоишии таълимӣ дар синфҳои ибтидоӣ, ин шиносонидани хонандагони хурдсол бо фаъолияти тадқиқотӣ ба шумор меравад. Илова бар ин, аз нуқтаи назари талаботи Стандарти давлатии таълим, ки дар дарсҳо истифодаи чорабиниҳои универсалии таълимиро тақозо мекунад, аксари онҳо метавонанд ҳангоми гузаронидани озмоишҳо амалӣ карда шаванд. Озмоиш дар раванди таълим аҳамияти калон дорад, зеро дар рафти он то ҳадди имкон шароите фароҳам меояд, ки яке аз принципҳои муҳими дидактикӣ – фаъолияти бонизомии таълимӣ амалӣ карда шавад. Дар ин ҳолат кӯдак аз объекти ғайрифаволи таълим ба субъекти фаъоли фаъолияти худ табдил ёфта, мавқеи субъективии хоси таълими инкишофдиҳандаро ишғол менамояд.

Барои мисол танҳо дар як мавзӯи “Об ва хосиятҳои он” ва ё “Гардиши об дар табиат”, даҳҳо номгӯй корҳои амалӣ озмоиширо дар синф ва ё хона гузаронидан мумкин аст.

Вале пеш аз шарҳи онҳо зарур мешуморем қайд намоем, ки озмоиши таълимӣ, ҳамчун ҷузъи ҷудонопазири раванди таълим бояд ба як қатор принципу талаботҳои дидактикӣ ҷавобгӯй бошад.

Дар заминаи таҳлили ақидаҳои А. Г. Иодко, З. А. Клепинина, М. В. Пакулова, Б. Е. Райков, А. И. Савенков, М. Н. Скаткин, К. П.

Ягодовский ва дигарон талаботи зарини асосиро барои ташкили озмоишҳо тартиб додем:

- а) ҳар як озмоиш бояд ҳадафи худро дошта бошад;
- б) дастури мушаххаси иҷроӣ амалҳо бо нишон додани усулҳо ва вақти муайяне, ки корҳо бояд ба пуррагӣ иҷро мешаванд таҳия гардад;
- в) аз тарафи муаллим санҷидани дараҷаи азхудкунии дастури тавсияшудаи иҷроӣ кори озмоишӣ аз тарафи хонандагони хурдсол;
- г) таҷҳизот ва асбобу лавозимотро сар вақт рӯйхат намуда тақсим кардан;
- е) муаллим бояд кори озмоишии мустақилонаи хонандагони хурдсолро бодикқат назорат карда, кумаки методӣ расонад;
- ё) тоза нигоҳ доштани ҷои кор;
- ж) гузориши мухтасари раванди кори озмоишӣ аз тарафи муаллим пеш аз оғози кор;
- з) қайди раванди кор ва натиҷаҳои озмоиши гузаронидашуда дар дафтар.

Дар сурати дуруст ташкил кардан ва гузаронидани озмоиши таълимӣ чӣ дар хона ва чӣ дар муассисаи таълимӣ, фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсолро фаъол гардонидан мумкин аст, агар онҳо:

- а) дар мавзӯҳои ташкил карда шаванд, ки кӯдакони ба фикру андеша намудан ва санҷидани ақидаҳои водор мекунанд;
- б) бо фаъолияти амалии ҳамарӯзаашон наздик мебошанд;
- в) хусусияти эҷодӣ доранд;
- г) харочоти зиёдро талаб намекунанд.

Агар ҳамаи хонандагонро бо таҷҳизот таъмин кардан мумкин набошад ё агар аз ҷиҳати бехатарии хонандагон хавфнок бошанд, муаллим вазифадор аст, ки озмоишҳои намоиширо нишон диҳад. Дар ин ҳолат, мизи кории муаллим бояд ба андозаи 35-40 см аз партаҳои хонандагон баландтар бошад, то ин ки ҳамаи хонандагон дар синф буда рафти озмоишро хуб мушоҳида карда тавонанд.

Бо мақсади фаъол гардонидани мустақилияти фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсол ва рушди малакаҳои тадқиқотии онҳо, гузаронидани озмоишхоро ҳамчун вазифаи хонагӣ додан зарур аст.

Масалан, озмоише, ки исботкунандаи мавҷудияти об дар шакли буг дар таркиби ҳавои атмосфера мебошад (боришот ба он вобаста аст), иҷроиши хеле содда дошта, барои дарки сабабҳои пайдоиши шабнам, борон, қирав ва барф хеле муҳим ба шумор меравад. Омӯзиши хосиятҳои об то дараҷаи мустақилона сурат гирифта, боиси ба фаъолияти таҳқиқотӣ ҷалб гардидани хонандагон мегардад. Омӯзиши хосиятҳои обро ҳамчун ашёи табиӣ дар муқоиса бо хосиятҳои ҳаво ва хок ҳамроҳ гузаронидан мумкин аст.

Аввалин кори амалӣ-озмоиширо дар синфи якум дар мавзӯи омӯзиши хосиятҳои оби моеъ гузаронидан лозим аст, зеро дар ин марҳилаи инкишоф доираи тафаккури хонандагон танг буда, тасаввуротҳои онҳо оиди бисёр ҳодисаҳои табиат ва хосиятҳои моддаҳо маҳдуд аст.

Аз нимсолаи дуҷуми синфи якум, ки дар хонандагони хурдсол маҳорату малакаҳои хондану нависонидан ба пуррагӣ ҳосил мешаванд, дар дарси табиатшиносӣ ва ё забони модарӣ хосиятҳои об дар тахта навишта шуда шарҳ дода мешавад. Агар ин кор дар шакли таблитса иҷро шавад азҳудкунии он сабуктар ва самараноктар мегузарад. Агар хосиятҳои об бо тарзи саволгузорӣ аз худ карда шавад натиҷаи хубтар медиҳад. Зеро ҳамзамон дар баробари об ва хосиятҳои он хонандагон боз бо мафҳуми истилоҳоти зиёди дигаре шинос мешаванд.

Мисол хонандагон дар ин синну сол аксар вақт ба саволи:

Ранги об чӣ хел аст?

Об сафед аст! ҷавоб медиҳанд.

Барои ислоҳи ин хато дар рӯи миз, дар ду зарфи шаффоф (зарфҳои пластикии шаффофи 250-500 мл истифода бурдан мумкин аст), об ва ширро (агар шир набошад, як пора бўрро кӯфта, дар об ҳал намуда истифода бурдан мумкин аст) болои мизи намоишии кории муаллим

гузошта, намунаҳои коғазӣ ранга ва сафедро ба хонандагон тақсим намуда, ранги обу ширро муқоиса мекунанд. Лавҳаҳои шишагин ба шир ва об ғӯтонида шуда, аз паси онҳо коғазҳои ранга гузошта мешаванд. Ин ҳолат боиси хулосабарорӣ дар бораи шаффофият ва бе ранг будани об ба амал меояд. Коғазҳои рангаро аз паси зарфҳои об ва шир гузошта мушоҳида намудан мумкин аст.

Дар кӯдакон тасаввуроте ҳосил мешавад, ки об соф ва беранг буда, он хосияти шаффофият дорад.

Ҳамзамон ба кӯдакон маълум мешавад, ки оби соф бебӯӣ аст.

Ва ё озмоиши дигар. Дар рӯи мизҳо зарф ва ё колбаҳои шаклан гуногун гузошта мешаванд. Шакли зарфи обро бо шакли колбаҳои шишагин муқоиса намуда аз хонандагони хурдсол хоҳиш карда мешавад, ки ба колбаҳо об резанд.

Муаллим: -Чӣ тағйир ёфт? Фикр кунед! (Бори дигар хотиррасон кардан лозим аст, ки зарфҳо гуногуншакланд).

Аксари хонандагон ҷавоб медиҳанд: Шакли об дигар шудааст.

Озмоишро бо равған, ранг ва дигар моеъҳо идома медиҳем.

Ба зарф пораи санг, чӯб ва металл партофта мешавад. Табиист, ки онҳо бетағйир меистанд.

Бачаҳо бо ёрии муаллим ба хулосабарорӣ менамоянд, ки об ва умуман моеъҳо шакли зарфҳо, ки ба он рехта мешавад, мегиранд. Ин хосият танҳо хоси моеъҳо буда, дар ҷисмҳои сахт мушоҳида намешавад. Дар хонандагон тасаввуротҳои хосил мешаванд, ки об бар хилофи ҷисмҳои сахт мисли ҳаво дилхоҳ ковокӣ ва ё холгири пур карда, шакли худро ба осонӣ тағйир медиҳад.

Ба хонандагони хурдсол супориш медиҳем, ки бо воситаи катрачаконак(пипетка) якчанд катра обро ба лавҳаи шишагии моил гузошташуда ҷаконида, дар рӯи шиша ба самти пастӣ майл намуда, лағжида ҷоришаваии онро мушоҳида намоянд. Ин хосияти обро, тамоми моеъҳо дошта ҳамеша аз баландӣ ба пастӣ ҷорӣ мешаванд. Ин ҷоришавии обро дар лавҳаи шишагин бо ҷоришавии ҷуйча, наҳр ва дарё,

оромии оби сатилро бо оромии оби кӯл муқоиса намуда мушоҳида намуданро бояд ба хонандагон ҳамчун супориши хонагӣ диҳем.

Озмоиши тағйири ҳолатҳои об дар зерӣ таъсири ҳароратҳои гуногун мураккабтар буда, ба назаргирии ҳолатҳои бехатариро тақозо менамояд, бинобар ин мо намоиш додани онҳоро аз тарафи муаллим бо иштироки як чанд хонандаи фаъол ва мушоҳидаи тамоми аҳли синф тавсия медиҳем.

Барои мукамал дарк намудани хосиятҳои об дар назди хонандагон вазифа гузошта мешавад, ки дар бораи ҳодисаҳои табиӣ, ки бо иштироки об мегузаранд ва ё ба озмоишҳои гузаронидаи онҳо монанданд мавод ҷамъоварӣ намоянд.

Бо ин мақсад ба хонандагон фаҳмонида мешавад, ки то ҳоло ҳамаи хосиятҳои об ба пуррагӣ омӯхта нашудаанд, гурӯҳи зиёди олимон - тадқиқотчиёни хусусиятҳои дигари обро омӯхта истодаанд, шумо низ метавонед дар дарёфти хосиятҳои нав кӯшиш намуда, кашфиётҳои нави илмиро соҳиб шавед. Шумо метавонед аз калонсолон, волидайн, интернет, китобҳо ва ғ. маълумот ҷамъ оварда, дар хона бо об озмоиш гузаронед. Мисол метавонед таъсири байниҳамдигарии обу намак, обу шакар, обу хок, обу рег, обу оҳак, обу рангҳои гуногун, обу равған, обу оҳан, обу алюминий ва ғ. дар озмоиш санҷида натиҷаашро хулосабарорӣ намоед.

Дар дарси навбатӣ натиҷаҳои озмоишҳои хонагӣ, оид ба дар об ҳалшавии намак, қанд ва ғ. муҳокима карда мешаванд. Синфро дар шакли мизи мудаввар ораста ба маркази баҳси илмӣ, ки дар ҳар як гӯшааш лаборатория дорад табдил додан мумкин аст. Хонандагон рӯи мизи дар наздаш истодашон асбобу анҷомхояшон: зарфҳои об, қошукчаҳо (аз доруҳои истифодашуда гирифташуда мумкин аст), чӯбчаҳои пластикию шишагӣ, қуттиҳои гӯгирд ва ё зарфчаҳои дорувории бо намак, шакар, ва дигар ашёҳо пуркардаовардашонро (бӯр, хокаи дандон, крахмал, перманганати калий, рег, гил, меҳи оҳанин, сода,

кислотаи лиму ва Ғ.) гузошта, довталабона озмоиши худро намоиш додани мешаванд.

Натиҷаи озмоишҳои дар хона ва такроран дар синфхона барои намоиш гузаронидашуда муҳокима гардида, муайян карда мешавад, ки моддаҳои гуногун ҳангоми бо об омехта шудан нест намешаванд(ашё ва моддаҳои дар озмоиш истифодашударо пеш аз озмоиш ва баъд аз он дар тарозу бар кашида хулосабарорӣ намуданро супориш диҳед), онҳо дар об мавҷуданд, балки танҳо дар ҳолати дигар, мавҷудияти онҳоро бо чашидани об муайян кардан мумкин аст. Баъзеашон ранг, мазза, бўй ва тунукию шаффофии обро тағйир медиҳанд.

Фаъолияти мустақилонаи озмоишии хонандагони хурдсол аз рӯи дастури зерин бояд пай дар ҳам гузаранд:

Вазифа: Таъсири байнихамдигарии моддаҳои ба шумо пешниҳодшударо бо об омӯzed, тахмин намоед, дар озмоиш санчида муқоиса ва хулосабарорӣ намоед.

Амалиёт: озмоишро гузаронида бодикқат мушоҳида кунед, ки чӣ ҳолат рух медиҳад.

Ҳодисаҳоро мушоҳида намуда, дар бораи ҳосиятҳое, ки шумо дар об ва моддаҳои дигари дар озмоиш истифодашуда дидед, хулоса бароред.

Моддаҳоро аз рӯи таъсирашон нисбат ба об ба гурӯҳҳо ҷудо намоед.

Дар бораи ҳосияти ҳалқунандагии об хулосаи махсус бароварда, муфассал дар дафтари корҳои амалӣ қайд намоед.

Хулосаҳои худро бо хулосаҳои рафиқонатон муқоиса намуда, зухуроти монандӣ ва фарққунандагии онҳоро ошкор созед.

Бояд донед, ки барои исботи фикратон овардани далелҳо ҳатмӣ мебошад.

Минбаъд дар дарсҳои табиатшиносӣ идома додани фаъолиятҳои амалӣ-озмоиширо қатъ намудан мумкин нест.

Баъд аз дар хонандагони хурдсол ҳосил шудани маҳорату малакаҳои оддитарини озмоишгузаронӣ, барои дар онҳо ташаккул ёфтани

тасаввуротҳои мантиқии сабабу – натиҷавӣ, гузаронидани ҳолати баракси ҳар як озмоишро тавсия додан лозим мебошад.

Мисол, барои барангезиши шавқмандии хонандагони хурдсол ба фаъолияти озмоишӣ – таҳқиқотӣ ба рӯи лавҳаи шишагин якчанд қатра намакобро чаконида дар офтоб гузоштан лозим меояд. Баъди муддате об бухор шуда дар ҷои он ғурушаҳои намак боқӣ мемонад.

Саволе ба миён меояд: Об кучо шуд? Ин ғурушаҳои боқимонда аз кучо пайдо шуд? Чист он?

Барои ба ин савол ҷавоб ёфтан ба бачаҳо иҷозат дода мешавад, ки метавонанд онро чашанд (Албатта бо риоя намудани талаботи гигиенӣ).

Хонандагон муайян менамоянд, ки маззаи он шӯр буда, он намак аст.

Масъалагузорӣ карда мешавад: «Оё моддаҳои дар об ҳалшударо аз он ҷудо кардан мумкин аст?».

Барои ба ин савол ҷавоб ёфтан, бори дигар гузаронидани озмоишҳоро бо об тавсия намудан лозим аст.

Барои ин озмоиши ҷолоиши об супориш дода мешавад (дар лаборатория гузаронида мешавад).

Шартҳои гузаронидани ин озмоиш дар тахта навишта мешаванд.

Дар натиҷа ҳулосае ҳосил мешавад, ки моддаҳои дар об ҳалшаванда аз қоғази ҷолоиш (сачоқчаҳои қоғазинро истифода намудан мумкин аст) мегузаранд ва моддаҳои ҳалнашаванда дар филтр нигоҳ дошта мешаванд (азхудкунии пурратари мафҳумҳои «моддаи ҳалшаванда», «моддаи ҳалнашаванда», «ҳалшавандагӣ», «маҳлул» ба амал меояд.)

Аз ин рӯ, оби тираро тавассути филтр гузаронида тоза кардан мумкин аст. Баъди гузаронидани озмоиш муаллим бояд супориш диҳад, ки натиҷаҳои озмоишро бо ҳодисаҳои воқеии дар ҳаёташон рухдиҳанда муқоиса намоянд.

Ба хонандагон саволгузорӣ намуда ҳолати проблемавиро ба миён овардан лозим аст, то ин ки фаъолияти ҷӯяндагии онҳоро ташкил намоем.

Барои мисол саволи зерринро мегузorem; "Чаро доғи равғаниро бо об шустан мумкин нест?", "Кадом ашёҳо дар кадом моеъҳо ҳал шуда метавонанд?" ва ё "Чаро барои шустан доғи равғанин аз собун ва ё дигар маҳсулоти кимиёвӣ истифода мебаранд?"

Чунин масъалагузорӣ намудан, фаъолияти таҳқиқотии кӯдакро таҳрик дода, нерӯи дучандон мебахшад. Борҳо таъкид намудем, ки озмоишҳои таълимӣ бояд дар ибтидо содда ва дар доираи тафаккури кӯдак интиҳоб гардида, лавозимоти дастрас тавсия карда шавад. Баъди ҳосилшавии маҳорату малакаҳои оддитарини гузаронидани озмоиш, онҳоро мураккабтар намудан мумкин аст.

Дар синфҳои 3 – 4-ум мавзӯи об мураккабтар мегардад. Мисол дар синфи 4-ум, дар мавзӯи «Гардиши об дар табиат», дар ибтидо озмоиши намоишӣ гузаронида шуда, баъдтар ба озмоишӣ фардӣ, гурӯҳӣ ва фронталӣ, ки самараи хеле муҳими таълимӣ-тарбиявӣ доранд, гузаштан лозим меояд. Ин мавзӯест, ки дар он об дар шакли ҳолатҳои гуногуни табиӣ мавриди омӯзиш қарор мегирад. Дар ин ҳолат низ, ба миён овардани ҳолати проблемавӣ зарур аст. Онро тавассути гузоштани саволҳои зерин ба миён овардан мумкин аст:

- оби барфу борон чаро сатҳи заминро ба пуррагӣ ғарқ намекунад?
- чаро об дар рӯи Замин тамоми намешавад?
- об дар ҳаво аз кучо пайдо шуда дар шакли барфу борон меборад?
- абрҳо аз кучо пайдо мешаванд?
- оби чашма аз кучо пайдо мешавад?
- оби чашма, аз оби дарё бо кадом хосиятҳои фарқ мекунад?
- чаро оби дарё мераваду меравад, вале пастихо пур намешаванд?
- об барои растаниҳо ва ҳайвонот барои чи зарур аст?

Мо кӯшиш намудем дар ин ҷо намунаи оддии гузаронидани озмоишро пешниҳод намоем.

Ба қабри зарфи шишагин як қабати тақрибан 3 см реги дар об хуб тар кардашуда рехта мешавад. Ё ин ки реги хушк резем ва баъд ба он об пошем беҳтар аст(мисли боридани борон). Болои зарф бо шиша пӯшида

(тақлид ба қабати осмон) мешавад. Баъди муддате мо шоҳиди он мешавем, ки дар қабати поёнии шиша аввал қабати ҳавр (буғи об дар ҳолати конденсатсияшавӣ-гузаштан аз ҳолати буғӣ ба ҳолати моеъгӣ) пайдо шуда, оҳиста – оҳиста ба қатраҳои об мубаддал гардида, дигар вазни худро дошта натавониста ба зер меафтанд. Агар зарфро болои лавҳаи тахтагини гармкардашуда гузорем ва ба болои шишаи сарпӯш пораи ях ва ё барфро гузорем, ин раванд босуръаттар гузашта, зарф бо буғи ғафси сафед (туман) пур мешавад ва манзараи дохили онро хира мекунад.

Ин модели оддитарини гардиши об дар табиат ба шумор меравад. Ба кӯдакон фаҳмонидан лозим аст, ки бухоршавӣ ҳангоми гарм шудани замин бо нурҳои Офтоб ба амал омада, ҳангоми гармии ҳаво бо гармии замин наздик будан буғи об ноаён мегардад ва агар ногаҳон ҳаво сард шавад туман ҳосил мешавад. Вале дар сатҳи замин ҳаво зуд гарм шуда туман пароканда мешавад. Дар қабатҳои болоии атмосфера, ки ҳаво гарм намешавад ва доимо хунук аст, туман пароканда нашуда ба абр табдил меёбад.

Дар ниҳояти озмоиш агар ба зарфи озмоишиамон қошукча ва ё пораи метали дар яхдон хунук кардашударо ворид намоем боз туманро мушоҳида намуда баъди берун кашидани мебинем, ки сатҳи онро қатраҳои хурди об ва ё ях пӯшонидаст. Ин нишондиҳандаи сабаби ба вучудоии шабнам ва қирав дар аввалҳои баҳор ва тирамоҳ ба шумор меравад.

Чунин пайдарҳамии мантиқии омӯхтани ҳосиятҳои об имкон медиҳад, ки дар ҳонандагони хурдсол донишҳои амиқи бонизом ҳосил гардида, маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ озмоишиашон ба одат табдил ёбад.

Ҳар яке аз ин озмоишҳоро барои гузаронидан дар хона тавсия намудан мумкин аст.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо мухтасаран талаботи зеринро барои супоришҳои таҳқиқотӣ-озмоишии ҳонагӣ таҳия намудем:

- риояи ҳатмии техникаи бехатарӣ;
- хароҷоти ҳадди ақалли моддӣ;
- соддагӣ ва осонии иҷроиш;
- барои ҳосилшавии тасаввуротҳои илмии табиатшиносӣ аҳамият дошта бошанд;
- имконпазирӣ ва озодона назорат карда тавонистани раванди озмоиши таҳқиқотӣ аз тарафи муаллим;
- мавҷудияти хислати эҷодкорӣ;
- огоҳ будани волидайнӣ кӯдак аз машғулиятҳои озмоишии мегузаронидагии фарзандашон (барои назорати ҳолати бехатарӣ ва дар ҳолатҳои зарурӣ маслиҳат додан ва кумак намудан).

Хулоса вазифаи дидактикии озмоишҳо чуқуртар донишҷӯро воқеият ва аз худ кардани донишҳои илман асоснок, ҳосил шудани тасаввурот ва ҷаҳонбинии илмӣ дар бораи ҳодисаҳои табиат ва ташаккул додани маҳорату малакаҳои истифодабарии донишҳои гирифташуда дар фаъолияти амалӣ мебошад, ки дар маҷмӯъ таҳкурсии асосии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагонӣ хурдсолро ташкил менамоянд.

Аҳамияти умумипедагогии озмоишҳои таълимӣ аз он иборат аст, ки дар раванди гузаронидани онҳо ягонагии ташаккул ва инкишофи дониш, малака ва маҳорати хонандагонӣ хурдсол таъмин карда мешавад, ки минбаъд барои ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии метапредметиашон мусоидат ва кумак менамоянд.

Айни замон фаъолияти муаллими синфҳои ибтидоӣ танҳо дар доираи ба шогирдон додани дониш ва ташаккул додани маҳорату малакаҳо таълимӣ маҳдуд нашуда, ҳамчунин дар фаъолияти касбии ӯ, дар хонандагонӣ хурдсол ташаккул додани қобилияти мустақилона гузоштани мақсадҳои таълимӣ, таҳияи василаҳои расидан ба онҳо, назорат ва баҳодиҳии дастовардҳои худ, ба ибораи дигар дар онҳо ташаккул додани қобилияти худомӯзӣ ва хулосабарорӣ, аз самтҳои афзалиятнок ба шумор меравад. Худи хонандаи хурдсол бояд ба

таҳиягар, нақшакаш ва татбиққунандаи раванди таълим мубаддал гардад.

Ин имкон медиҳад, ки фаъолияти таҳқиқоти кӯдак ба як низоми муайян даромада, минбаъд ба одат табдил ёбад.

Олимон Г. М. Бобизода, Т. Ё. Гулов ва А. М. Утилова ба хулосаҳои С. Л. Рубинштейн таъя намуда, фаъолияти ибтидоии таҳқиқотиро ҳамчун рефлекси мақсадноки донистагирӣ муайян намудаанд [21;193]. Яъне самаранокии фаъолияти таълимӣ - таҳқиқоти хонандаи хурдсол пеш аз ҳама аз интихоби мавзӯ, дараҷаи мураккабии он, дарккунии проблема ва ҷустани роҳи ҳал, аз дараҷаи инкишофи кунҷқобии онҳо вобаста аст. Кунҷқобӣ, ин дараҷаи нисбатан баландтари шавқмандии маърифатӣ буда, «-ин кӯшидан ба таҳлили нисбатан чуқури ходисаҳо, ки ба дарки қонуниятҳои нави номаълум нигаронида шудаанд, мебошад» [21, 235].

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки кунҷқобӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ то як андоза нисбати хонандагони синфҳои болоӣ зиёдтар ба мушоҳида мерасад.

Фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқоти хонандагон дар заминаи донишҳои умумӣ ва маҳорату малакаҳо амалӣ гардида самаранокиашон аз дараҷаи рушди онҳо вобаста аст. Фаъолияти таҳқиқотие, ки дар синфхона мегузарад, бештар хосияти расмиятчигӣ - авторитариро гирифта мустақилияти кӯдакро маҳдуд мегардонад. Ҳамон вақт, фаъолияти таълимӣ-таҳқиқоти кӯдак самаранок мегардад, ки дар раванди он худро комилан мустақил эҳсос намуда, танҳо дар ҳолати зарурӣ барои ёрӣ ва роҳнамоӣ ба муаллим ва калонсолон муроҷиат намояд. Яке аз омилҳои рушддиҳандаи тафаккур муқоисамоии маълумот, таҳлил ва коркарди натиҷаҳои таҳқиқот аст, ки бештар ба кӯдак додани мустақилият дар раванди гузаронидани фаъолиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ таъмин менамояд.

Дар самти фаъолиятҳои озмоишӣ, олимон Л. С. Виготский, Л. В. Занков, П. Я. Галперин, А. А. Смирнов, В. В. Давидов, Б. Г. Ананев, А.

Н. Леонтев, С. Л. Рубинштейн, Н. А. Менчинская, А. А. Люблинская, Д. Б. Элконин, Н. Ф. Тализина, Е. Д. Дементева ва дигарон корҳои назаррасеро анҷом додаанд. Махсусан оиди назарияи инкишофи мустақилияти кӯдак дар раванди озмоишҳо дар синфҳои ибтидоӣ, фаъолияти амалии Л. В. Занков, М. Н. Скаткин, Б. Г. Ананев ва А. И. Сорокина бисёр муҳим аст.

Табиатшиносии дар синфҳои ибтидоӣ омӯхташаванда, фанни муқаддимаӣ барои аксари фанҳои равияи табиӣ ба шумор рафта (А. Я. Герд, Л. Н. Никонов, Б. Е. Райков, Л. С. Севрук, М. Н. Скаткин, Н. А. Риков, З. А. Клепинина, А. А. Плешаков, А. И. Савенков ва ғ.), дараҷаи азхуднамоии фанҳои биологӣ, география, физика, химия, астрономия ва ҳатто иқтисодиёт аз дараҷаи маҳорату малака ва салоҳиятҳои вобаста аст, ки дар раванди таълими он ҳосил шудаанд.

Мушоҳида ва озмоишҳо ба кӯдак имкон медиҳанд, ки қонуният ва алоқамандии байниҳамдигарии ҳодисаҳои табиатро возеҳу равшантар аз худ намуда, раванди ба таҳриқдароии фаъолият ва мустақилияти фикрии ӯро суръат бахшад (Верзилин Н.М., Данилов М.А., Есипов Б.П., Клепинина З.А., Скаткин М.Н., Шукина Г.И. ва диг.).

Масъалаи истифодаи озмоиш дар раванди таълими табиатшиносии синфҳои ибтидоӣ ҳанӯз аз асри XIX сар карда мавриди омӯзиш ва таҳқиқи олимони-методистони табиатшинос В. П. Вахтеров, А. Я. Герд, П. А. Завитаев, С. А. Павлович, А. П. Пинкевич, В. В. Половцов, И. И. Полянский, Б. Е. Райков, Л. С. Севрук, К. П. Ягодовский, ва дигарон қарор гирифта буд. Ҳамчунин проблемаи зикргардида мавзӯи таҳқиқи корҳои диссертационии В.А. Бернотас, М. Д. Бойправ, Б. С. Добржитский, М. И. Радзиевская, А. Содиков, Т. А. Пушкарев, Р. Ф. Мейер ва дигарон қарор гирифта аст, ки онҳо дар пешрафти методикаи таълими фанҳои табиатшиносӣ нақши боризеро бозидаанд.

Мавриди баҳс нест, ки методи мушоҳида ва озмоиш, яке аз методҳои асосӣ ва самараноки омӯзиши табиатшиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ, таъминкунандаи азхудкунии чуқур ва мустаҳками донишҳо, инкишофи

фикрронӣ ва нутқ, мустаҳкамшавии хотира, мушоҳидакорӣ ва дигар сифатҳои арзишнокӣ шахсият ба шумор рафта, ба ташаккул ва инкишофёбии маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-таълимӣ оварда мерасонад. Ҳамзамон бояд қайд намоем, ки омӯзиши фаъолияти муаллимони сифҳои ибтидоӣ дар самти ташкили мушоҳида ва озмоишҳо аз ҷанни табиатшиносӣ, нишон медиҳанд, ки дар самти ташкили озмоишҳои мустақилонаи онҳо диққати кам дода мешавад. Зеро натиҷаи санҷиши сифати азхуднамоии донишҳо ва ҳосилшавии маҳорату малакаҳо нишон медиҳад, ки онҳо нокифояанд.

Мафҳуми маҳорат ва малака дар рафти дониш аз категория ва ҳадафҳои асосии таҳсилот ба шумор рафта, ҳамзамон заминаи асосии ташаккули салоҳиятҳо шуморида мешавад.

Таҳлили адабиётҳои бешумори психологӣ - педагогӣ, ки ба масъалаи кушодани моҳияти мафҳуми маҳорат бахшида шудаанд, ба мо нишон дод, ки дар шарҳи ин масъала фикри ягона мавҷуд нест.

Дар Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика оварда шудааст, ки «Маҳорат – фаъолияти бошууронаи дар амал истифода бурдани донишҳои ҳосилшуда мебошад» [107].

Дар Энциклопедияи педагогии Россия, бошад, маҳорат – ин аз худ кардани роҳҳои иҷроӣ амалҳо мебошад, ки дар маҷмӯъ донишҳои ҳосилгардида ва малакаҳо таъмин менамоянд [156].

И. С. Якиманский бошад, маҳоратро ҳамчун раванди азхудкунии технологияи фаъолият, асос гузоштан, назорат, баҳогузорӣ ва ислоҳ намудани ҳатогҳои муайян намудааст [215].

А. В. Усова бошад, чунин меҳисобад, ки маҳорат – ин имконияти иҷроӣ амалҳо дар мувофиқат бо мақсад ва шароите мебошад, ки субъект қарор дорад [192].

Маҷмуи маҳоратҳое, ки дар зинаи аввали таҳсилот ҳосил мешаванд (ташкилӣ-амалӣ, ҳустуҷӯӣ, ахборотӣ ва рефлексивӣ) барои фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишии хонандагон ҳамчун таҳкурсии ба шумор мераванд. Ташаккул ва инкишоф додани маҳорату малакаҳои

таҳқиқоти кӯдак ва ҷалб намудани он ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ аз синни хурди таҳсилот зарур аст зеро, ки дар ин давра хусусиятҳои психологӣ - физиологӣ кӯдак ба ҳосил кунонидани ҷаҳонбинии илмӣ дар асоси кунҷқобӣ ва ҳассосияти баландаш ба амал меояд.

Маҳоратҳое, ки дар раванди фаъолиятҳои таҳқиқотӣ, дар синфҳои ибтидоӣ ташаккул меёбанд, барои фаъолиятҳои донишомӯзии универсалии хонандагон ҳамчун таҳкурсии хидмат намуда, барои ташаккулёбии салоҳиятҳое, ки ба инкишофёбии шахсияташон ва аз худкардани донишҳои нав заруранд мусоидат менамоянд. Бо мақсади ташаккулёбӣ ва инкишофи маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқоти хонандагони хурдсол, коркарди назариявӣ методологии татбиқи ин равандро дар синфҳои ибтидоӣ ва муайян кардани меъёрҳои баҳогузори дараҷаи инкишофи онҳоро дар хонандаи хурдсолро зарур донистем.

Барои пайгирии динамикаи рушди маҳорату малакаҳо ва салоҳиятҳои таҳқиқоти хонандагони хурдсол ва баҳогузори дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқоти онҳо, муайян кардани нишондиҳандаҳои меъёрии онҳо зарур аст. Пеш аз он, ки меъёрҳои муайянкунии дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро муайян намоем, бояд меъёрҳои дараҷаи ташаккулёбии маҳорау малакаҳои таҳқиқотиро бозомӯзӣ намоем.

Айни замон дар адабиётҳои психологӣ-педагогӣ як қатор маълумотҳоро оиди меъёрҳои муайяннамоии сатҳи ташаккулёбии маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ вохӯрдан мумкин аст, ки саҳеҳтаринашонро дар зер меорем.

Барои баҳогузори намудан ба дараҷаи ташаккулёбии маҳоратҳои таҳқиқоти хонандагони хурдсол А. И. Савенков истифодаи меъёрҳои зеринро пешниҳод мекунад:

- 1) амалан тайёр гардидани кӯдак ба гузаронидани таҳқиқот;
- 2) пешниҳод намудани вариантҳои гуногуни гузаронидани таҳқиқот;
- 3) дар рафти фаъолияти таҳқиқотӣ нишон додани мустақилият;

4) вақте, ки барои гузаронидани таҳқиқот сарф шудааст [161].

А. В. Леонтович дар заминаи фаъолиятҳои таҳқиқотии хонандагони наврас меъёрҳои зеринро барои муайян кардани дараҷаи ташаккулёбии маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ муайян намудааст [100]:

1) аз рӯи хусусияти муҳокимаронӣ ва хулосабарорӣ, ки дар раванди фаъолиятҳои таҳқиқотӣ мушоҳида мешаванд: маҳорати ташкил карда тавонистани муҳокима, кашида тавонистани нақшаҳои нави озмоиш барои санҷидани тахмину фарзияҳо, маҳорати ёфтани роҳҳои самарабахши ҳалли мушкилӣ;

2) аз рӯи дараҷаи мустақилияти хонандагон: таҳқиқотҳое, ки дар таҳти назорати бевоситаи муаллим мегузаранд; таҳқиқотҳое, ки дар асоси гузориши назария ва масъала дар ҳамкорӣ бо муаллим гузаронида мешаванд; гузориши мустақилонаи проблема ва гузаронидани таҳқиқот;

3) аз рӯи мураккабӣ ва миқдори мафҳумҳои истифодашуда: истифодаи мафҳумҳои ягонаи мушахас барои ташкили муҳокима, хулосабарорӣ; истифоди донишҳое, ки хангоми омӯзиши мавзуи муайян ва ё мавзӯҳои гуногун аз худ карда шудаанд.

Барои муайян кардани дараҷаи ташаккулёбии маҳоратҳои таҳқиқотӣ, А. А. Молдажанова аз меъёрҳои зерин истифода намудааст [118]:

- 1) пурагии иҷрои амалҳо;
- 2) дараҷаи мустақилият дар истифодаи маҳоратҳо;
- 3) асоснокии муҳокимарониҳо ва баҳогузориҳои амал.

В. П. Бударкевич меъёрҳоро чунин муайян намудааст:

- 1) дараҷаи мустақилият, ки ба сатҳҳои гуногун ҷавобгӯӣ аст;
- 2) фаъолияти эҷодӣ, ки нишондиҳандаи дараҷаи алоқамандии кӯдак ба кори иҷро мекардагаш аст;
- 3) дараҷаи шавқмандии кӯдак, ки дар миқдор ва хусусияти саволҳои дар раванди фаъолияти таълимӣ меодагаш зоҳир мешавад.

Қорҳои таҳқиқотии Г. В. Макотрова, ки ба меъёрҳои арзёбии дараҷаи инкишофи фарҳанги таҳқиқотии хонандагон бахшида шудааст, ҷолибтар ба назар мерасад:

- 1) шавқмандӣ ба таҳқиқот;
- 2) шеваи илмии фикрронии хонанда;
- 3) тайёрии технологӣ ба таҳқиқот;
- 4) фаъолияти эҷодии фардии кӯдак;
- 5) дараҷаи шиносӣ бо таърихи илм ва проблеммаҳои муосири он [110].

Дар асоси таҳлилҳои адабиётҳои психологӣ - педагогӣ (В. П. Бударкевич, В. В. Давидов, А. В. Леонтович, О. И. Митрош, Л. Г. Петерсон, А. И. Савенков, Н. А. Семенова) ва таҷрибаи ҳеш мо меъёрҳои зеринро оиди тавсифи дараҷаи ташаккулёбии маҳоратҳои таҳқиқотии хонандагонӣ хурдсол муайян намудем:

- шавқмандии хонандагон ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ;
- тайёрии хонандагон ба амалинамоии маҳоратҳои таҳқиқотӣ;
- дараҷаи мустақилият дар фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-ҷӯяндагӣ;
- нишон додани муносибатҳои ғайристандартӣ ба таҳқиқот.

Шавқи кӯдак ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ гуфта, дар хонандагонӣ хурдсол, дараҷаи хоҳиши гузаронидани таҳқиқотро дар назар дорем. Шавқмандӣ ба фаъолият, аз рӯи ақидаи олимон (В. В. Давидов, И. А. Зимняя, А. Н. Леонтев, Н. А. Семенова), барои фаъолияти таҳқиқотӣ зарурияти махсус дошта, кӯдакро ба амал намудан водор менамояд ва ё шавқмандӣ ба низомдарорандаи иҷроиши амалҳо буда, таҳриқдихандаи суръати амали таҳқиқотӣ ба шумор меравад [51; 67; 98; 130; 171].

Ниёз ба дониш, рефлексии асосии таҳриқдихандаи таҳқиқот буда, барои ташаккулёбии шахсияти кӯдак бисёр зарур аст.

Ба ақидаи А. С. Обухов ва А. Н. Поддяков ташаббуси таҳқиқотӣ аз шартҳои таҳриқдихандаи шавқмандии кӯдак ба таҳқиқот мебошад, ки ба бадастоварии донишҳо ва тасаввуротҳои нав нигаронида шудааст [136; 147].

Таҳлили адабиётҳои, ки ба кушодани масъалаи ниёзҳои маърифатии кӯдак бахшида шудаанд (Л. С. Виготский, В. В. Давидов, А. М. Матюшкин, В. В. Сериков, Д. Б. Элконин, И. С. Якиманская ва диг.) ба

мо имкон доданд, ки шароити пайдошавии шавқи хонандаи хурдсолро ба гузаронидани таҳқиқот, хусусияти хоҳиши мустақилона омӯхтани мавзӯҳои шавқовар, иштироки фаъолонаи кӯдак дар фаъолиятҳои таҳқиқотиро муайян намоем [36; 35; 51; 113; 174; 212; 215].

Тайёр гардидани хонандагон ба татбиқи маҳоратҳои таҳқиқотиашон, дараҷаи аввалини ташаккулёбии салоҳияти таҳқиқотиашон мебошад. Ин хусусияти онҳо дар маҳоратҳои ҷӯяндагӣ, ташкилотчигӣ, ахборотӣ ва рефлексивии кӯдак таҷассум меёбад. Маҳоратҳои зикргардида, дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар раванди фаъолиятҳои махсуси ташкилкардашудаи беруназсинфӣ бомуваффақият ташаккул меёбанд. Дараҷаи тайёрии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар амалинамоии маҳоратҳои таҳқиқотиашон, дар раванди таҳқиқот, дар шакли озмоишҳои хонагӣ, аз дараҷаи ташаккулёбии маҷмуи маҳоратҳои вобаста аст, ки имконияти гузаронидани корҳои мустақилона ба синну солашон мувофиқро медиҳад ва дар муаррифии натиҷаҳои кори таҳқиқотӣ таҷассум меёбад. Барои баҳогузориҳои дараҷаи ҳосилшавии муносибатҳои ғайристандартӣ дар таҳқиқоти озмоишӣ дар хона, олимони (Леонтович А. В., Обухов А. С., Фомина Л. Ф., Лернер И. Я., Савенков А. И.) ҳосиятҳои зеринро пешниҳод намудаанд:

- асолат (қобилияти пешниҳоди навагонӣ, ки аз чизи маълум буда олитар аст);
- чолокӣ (қобилияти зуд барқарор намудани робита, ёфтани роҳи ҳали мушкилӣ);
- маҳсулнокии фикрӣ (қобилияти коркарди миқдори зиёдтари идеяҳо) ва қобилияти дарёфти ҳали мушкилиҳо [4; 102; 162].

Ақидаҳои ин олимониро таҳлил намуда, бо назардошти хусусиятҳои синнусолии хонандагони хурдсол, барои муайян ва арзёбӣ намудани сатҳи ташаккулёбии маҳоратҳои кӯдак, дар шароити ғайристандартӣ ба назар гирифтани ҷиҳатҳои зеринро зарур мешуморем:

- асолати мавзӯҳои интихобшуда;

- ҳалли ғайримаъмулии проблема;
- шакли пешниҳод ва ё муаррифии натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишии мустақилона дар хона;
- интиҳоб ва коркарди роҳҳои ҳали маъбалаҳои гузошташуда;
- дараҷаи иҷрои мавзӯи озмоиши таҳқиқотӣ.

Ба тавсифоти олимон, оид ба ҳосилшавии қобилиятҳои рафъи ғайристандартӣ мушкилӣ ва имкониятҳои хонандагони хурдсол барои гузаронидани таҳқиқоти озмоишӣ дар хона ва таҷрибаи шахсиамон такя намуда, ҳосилшавии қобилиятҳои рафъи ғайристандартӣ мушкilotро барои гузаронидани таҳқиқот дар кӯдак чунин муайян намудем:

- а) қобилияти мустақилият ва эҷодкорӣ дар интиҳоби мавзӯ;
- б) қобилияти интиҳоб ва коркарди методи нисбатан самаранок ва камхарҷи гузаронидани озмоиши мустақилона дар хона;
- в) қобилияти аз мавқеъҳои гуногун нигаристан ба мушкилии ба миёномада;
- г) қобилияти муаррифии натиҷаҳои таҳқиқоти озмоишӣ.

Қобилияти мустақилона ба амалҳои ҷӯяндагӣ-таълимӣ даст задан, дар раванди гузаронидани озмоишҳои мустақилона дар хона ва маҳорати танзим карда тавонистани амалҳои худ, аз тарафи хонандагони хурдсол, марҳилаи ибтидоии ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ба шумор меравад.

Ба ақидаи А. И. Савенков, мустақилияти фикрию амалӣ ва нерӯмандии ботинии кӯдакро, бо боварӣ ҳамчун сифати олии шахсият, – мустақилият номидан мумкин аст.

А.Н. Поддяков бошад, қобилияти мустақилона гузоштани мақсадҳои таҳқиқотӣ-озмоиширо аз тарафи кӯдакони синни хурди таҳсилот ба «коркарди мустақилонаи усулҳои фаъолият, ки барои амалинамоии ин мақсадҳо, истифода ва ё сохтани олотҳои гуногуни таҳқиқотӣ равона кардашуда» тавсиф намудааст [147 с. 20].

Хусусиятҳои хонандагони синнҳои ибтидоиро ба назар гирифта, хотиррасон менамоем, ки онҳо дар фаъолиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотии мустақилонашон дар хона (интиҳоби мавзӯ, мақсадгузорӣ, усули кор) ба

ёрии амалии бонизоми муаллим эҳтиёҷ доранд. Ҳангоми аввалин амалҳои озмоишӣ - таҳқиқоти санҷишӣ ёрии муаллим зарур буда, минбаъд вақте ки сатҳи инкишофи маҳоратҳои таҳқиқотӣ баландтар мешаванд, ҳаҷми ёрии амалӣ бояд маҳдуд гардад. Ҳамин тавр, қобилияти кӯдак ба амалҳои озмоишии мустақилона, ҳангоми ташкил намудани фаъолиятҳои таҳқиқотӣ аз хусусиятҳои гузориши проблема, ҷустани методҳои таҳқиқоти он, таҳияи фарзия, гузоштани мақсад ва хулосабарорӣ бе ёрии дигарон вобаста аст.

Барои муайян намудани сатҳи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқоти хонандагон, мо таҳқиқотҳои диссертатсионии А. Г. Иодко, Е. А. Козлова, Г. В. Макотрова, А. А. Миршоев, О. Г. Проказова, Е. В. Кочановская, В. Н. Литовченко ва Н. А. Семеноваро таҳлил намудем [73; 85; 89; 104; 110; 117; 171].

Миршоев А. А. ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар сатҳҳои зерин муайян намудааст:

а) яқум сатҳи паст, ки хосиятҳои шавқмандии нофаъл, пасти савияи дониш, нотаом иҷро намудани амалиётҳо дар рафти гузаронидани таҳқиқоти мустақилона;

б) дуум сатҳи миёна, ки бо хусусиятҳои муносибати шавқмандона ба супоришҳои таҳқиқотӣ, вале нопурагии иҷроиши пайдарҳамии амалиётҳо, саҳлангорӣ дар иҷрои рукнҳои алоҳидаи таҳқиқот;

в) сеюм сатҳи олии, ки бо хусусиятҳои фаъл будан, мустақилият, боақлона ва пурра иҷроиши амалҳои таҳқиқотӣ, маҳорати ёфтани роҳҳои самарабахш ва сермаҳсули иҷроиши амалҳои таҳқиқотӣ [117].

В. Н. Литовченко дараҷаҳои зерини ташаккулёбии маҳорату малақаҳои таҳқиқотиро ҷудо намудааст:

а) дар сатҳи аввал хусусиятҳои бенизомӣ дар фаъолияти таҳқиқотӣ, иҷроиши таваққалии қор мушоҳида гардида, кӯдак мустақилона мавзӯи озмоиши таҳқиқотиро гузошта, онро иҷро карда наметавонад.

б) сатҳи дуум аз сатҳи миёна пастр буда, сатҳи ибтидоии ҳосилшавии маҳоратҳо номида шудааст. Дар ин сатҳ хонандагон

амалҳои оддӣ таҳқиқотиро, дар рафти озмоиш ба монанди мушоҳида намудан, муқоисаи далелу ҳодисаҳо, алоқамандии сабабу-натичавии ҳодисаҳоро ёфта дар асоси онҳо хулосабарорӣ карда метавонанд;

в) сатҳи сеюм, ки дараҷаи миёна ҳисобида мешавад ҳамчун дараҷаи маҳдуди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ муайян гардида аст. Дар ин сатҳ маҳоратҳои муайян намудани мақсади озмоиши таҳқиқотӣ, дарки алоқамандии байни далелҳо ва ҳодисаҳо, таҳлили илмӣ дар асоси донишҳои гирифташуда, ба нақшагирии озмоиш барои исботи тахмину фарзияҳои пешниҳодгардида, гузаронидани озмоиш ва хулосабарорӣ ҳосил мешавад;

г) сатҳи чорум аз дараҷаи миёна болотар буда, сатҳи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ҳисобида мешавад ва ба он шавқмандии баланд ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ, фаъолиятҳо дар асоси донишҳои амиқ ба амал меоянд, мақсаднокии таҳқиқот ва дар таркиби фаъолиятҳо асолати илмӣ мушоҳида мешавад;

д) сатҳи панҷум, ки ҳамчун дараҷаи баланди ҳосилшавии салоҳият номида шудааст, дар он таҳқиқотҳо бомуваффақият гузашта, дараҷаи баланди донишҳои назариявӣ, шавқмандии баланди донишомӯзӣ, асоснок будани қарорҳо, мақсаднокии амалҳо, нишон додани муносибати эҷодкорӣ, асилии хулосабарорӣ мушоҳида мегардад [104].

Аз хулосаҳои таҳлили натиҷаҳои иҷроиши супоришҳои характери таҳқиқотӣ доштаи хонандагон, Иодко А. Г. марҳилаҳои зерини ташаккулёбии салоҳиятҳоро пешниҳод менамояд:

1) марҳилаи ибтидоӣ - дар иҷрои амалҳои оддӣ душворӣ кашида, бе ёри амалии муаллим, ташаббусе нишон намедиханд ва оиди тасаввуротҳо ва мафҳумҳои истифодашаванда гоҳе баҳс ва муҳокимаронӣ мекунанд;

2) марҳилаи якум - амалҳои оддӣ таҳқиқотиро, бо истифода аз донишҳои оиди мавзӯи гирифташон иҷро карда, аз рӯи дастурамал кор карда метавонанд;

3) марҳилаи дуум - чузъҳои алоҳидаи фаъолияти таҳқиқотиromanтиқан бо якдигар алоқаманд карда, дар таҳти роҳбарии муаллим ва ё калонсолон кори таҳқиқотиroman барои исботи фарзияи тахмини пешниҳодшуда иҷро кунанд ҳам, мустақилона хулосабарорӣ ва ҷамъбасти карда наметавонанд;

4) марҳилаи сеюм - бо таври комплексӣ истифода намудани маҳоратҳои таҳқиқотӣ, иҷрои таҳқиқотҳои ба якдигар монанд бо роҳбарии муаллим, ба нақшагирии кор барои санҷиши мустақилонаи фарзияи гузошташуда, дарёфти роҳи самарабахши таҳқиқи проблемаи мушоҳида мешавад [73].

Л. П. Козлова марҳилаҳои зерини ташаккули маҳоратҳои эҷодӣ - таҳқиқотиroman нишон дода аст:

1) якум – мушаххасан ҳал карда тавонистани супоришҳои озмоишӣ бо чузъиёти эҷодкорӣ;

2) дуум – мустақилона ҷустани сабабҳои баамалоии проблемаҳои додашуда;

3) сеюм – эҷодкорона иҷро намудани супоришҳои озмоишӣ, ки муаллим додааст;

4) чорум – (олӣ) аз тарафи хонандагон мустақилона гузоштани мақсади фаъолияти таҳқиқотӣ-озмоишӣ, дарёфти проблема ва ҳали мустақилонаи он [85].

Ба фикри мо марҳилаҳои ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотиroman пешниҳодшуда дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо баназаргирии хусусиятҳои физиологӣ - психологӣ ин синну сол мегузаранд. Ва дар ин мавқеъ зарур донистем, ки дараҷаҳои ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотиroman дар синфҳои ибтидоӣ фарохтар омӯхта, пешниҳод намудан зарур аст. Дар ин ҷой ақидаи Е. В. Кочановскаяро оиди муайяннамоии сатҳи ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дида мебароем, ки ба назар андаке дигаргунатар мерасад. Дар тавсифи дараҷаҳои ташаккули маҳоратҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ, муаллиф инкишофи амалҳои зеҳнӣ, муносибати хонандаро ба ин навъи фаъолият, нишондиҳандаи сатҳи

мустақилиятро дар иҷрои вазифаҳои таҳқиқоти супоридашударо ба назар гирифтааст. Ҷ сатҳҳои зерини ташакулёбиро муайян намудааст:

1) яқум – дар хонандагон мушоҳида нагардидани маҳорати ташкил кардани фаъолиятҳои мустақилонаи маърифатӣ-ҷӯяндагӣ ва кор бо адабиёту дастурамалҳо, инкишоф наёфтани иҷрои зина ба зинаи супоришҳо;

2) дуом – кӯшиши хонандагон барои ба даст овардани мақсадҳои содда, нишон додани хушзавқӣ ба супоришҳое, ки устувориро талаб намеkunанд, ба нақшагирии фаъолияти худ бо роҳбарии муаллим, набудани қобилияти ҷустани роҳи ҳалли масъала;

3) сеюм – маҳорати мустақилона ташкил намудани таҳқиқот, гузориши масъалаҳои проблемавӣ, инкишоф додани донишҳо ва санҷидани онҳо дар ҳолатҳои нав, қобилияти баҳогузориҳои проблемаи гузошташуда [89].

Дарачаи ташакулёбии фарҳанги таълимӣ - таҳқиқоти хонандагонро мавриди истифодаи озмоишҳои мустақилона Г. В. Макотрова дар зинаҳои мутобиқшавӣ, тазаккурнамоӣ (репродуктивӣ), эвристикӣ ва эҷодӣ муайян кардааст.

1) дарачаи мутобиқшавӣ ва ё мутобиқшавӣ – шавқмандии ноустувор ба корҳои таҳқиқотӣ, набудани нақша, дарачаи пасти фаъолияти таҳқиқотӣ;

2) дарачаи эҳёшавӣ (репродуктивӣ) – шавқмандии устувор ба таҳқиқот, хоҳиши фаъолият дар ҷамъияти илмӣ хонандагон, шавқ ба ҷустани роҳҳои нави ҳалли вазифаҳои таҳқиқотӣ;

3) дарачаи эвристикӣ – мақсаднокӣ, истифодаи илмӣ методҳои таҳқиқотӣ, кӯшидан ба ҳалли вазифаҳои таҳқиқоти ғайристандартӣ, таҳлили дастовардҳо;

4) Дарачаи эҷодӣ – муносибати арзишноки маърифатӣ, дарачаи баланди маҳсулнокии таҳқиқотӣ-таълимӣ, нишон додани фаъолияти эҷодӣ [110].

Ҳамин тавр, дараҷаҳои муайяннамудаи Г. В. Макотрова ташакулёбии пайдарҳами фарҳанги таълимӣ - таҳқиқоти ро таҷассум намуда аст. Чунин муайянкунии дараҷаҳои ҳорсилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонадагон ба фикри мо на танҳо барои хонандагони зинаҳои болоии таҳсилот, балки барои хонандагони хурдсол ҳам мувофиқ аст. Як қатор ҷузъиёти иникоскунандаи хусусиятҳои синну солии хонандагони хурдсолро ба назар гирифта ба хулосаҳои зерин меоем:

– фаъолияти маърифатӣ мақсаднокона баҳогузори ва асоснок гардида, хоҳиши ба даст овардани донишҳои нав ҳосил мешавад;

– дар муносибат бо хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо шеваи илмӣ сухан рондан аз манфиат холи нест;

– сифат ва натиҷаи кор аз дараҷаи дониш ва маҳоратҳои таҳқиқотии хонанда вобаста аст (ба нақшагирӣ, истифодаи методҳои таҳқиқотӣ ва ғ.)

Адабиётҳои соҳавиро М. В. Кларин, А. И. Савенков, Е. А. Шашенкова ва Л. П. Хуторская таҳлил намуда ташақкулёбии салоҳиятҳои таҳқиқоти ро чунин пешниҳод мекунанд:

- проблемаро муаллим мегузорад, вале роҳи халашро бояд мустақилона хонанда ҷӯяд. Яъне баррасии проблема, ҷустани методҳо ва қарор бароварданро бояд хонанда мустақилона иҷро намояд.

Дар қорҳои таҳқиқотии Н. А. Семенова дараҷаҳои зерини салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол нишон дода шудааст:

1) оғозёбӣ, ки дар асоси таҷрибаҳои фардии одии кӯдак ҳосил шудааст;

2) ибтидоӣ – бо нишон додани шавқмандӣ ба гузаронидани таҳқиқот, фаъолият аз рӯи намуна;

3) самаранокӣ – ба муайян қардани донишҳо оиди фаъолиятҳои таҳқиқотӣ нигаронида шуда, маҳорати гузоштани мақсад, вазифаҳои таҳқиқотӣ, гузориши натиҷаи кор бо ёрии муаллимро дар бар мегирад;

4) эҷодӣ – мустақилона гузаронида тавонистани озмоиш [171].

Корҳои таҳқиқоти Л. Н. Хуторская, А. В. Хуторской, Ж. В. Фомина, И. Г. Иодко, Л. П. Козлова, Е. В. Кочановский, В. Н. Литовченко, Г. В. Макотрова, Митрош О. И., Н. А. Семёнова, А. А. Молдажанова ва Г.Б. Ниязоваро омӯхта, хусусиятҳои синнусолии нишон додани ташабуси эҷодӣ ва мустақилияти кӯдаки синни хурди таҳсилотро ба назар гирифта, мо дар озмоиши худамон дараҷаҳои зерини ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқоти хонандаи хурдсолро ошкор намудем:

- дараҷаи мутобиқшавӣ (паст) - нишон додани шавқмандии ноустувор ба фаъолиятҳои озмоишӣ, кашидани мушкилӣ дар ҳар як зинаи таҳқиқот, фаъолият асосан дар таҳти роҳбарӣ ва роҳнишондиҳии муаллим мегузарад.

- дараҷаи самаранокӣ (миёна) - нишон додани шавқмандӣ ба фаъолият, зоҳиршавии як қатор маҳоратҳо, ки имкон медиҳанд бо ёрии муаллим корҳои таҳқиқотӣ-озмоиширо гузаронанд, нишон додани хислатҳои эҷодкорӣ дар интихоби мавзӯ ва методҳои таҳқиқотӣ, муаррифии натиҷаҳо;

- дараҷаи эҷодӣ (баланд) - шавқмандии маърифатӣ бартарӣ пайдо намуда, маҷмуи маҳорату малакаҳои, ки имконияти мустақилона гузаронидани таҳқиқот фароҳам меояд, масъалаи гузошташуда дар ҳамаи зинаҳо пурра иҷро гардида, маҳорату малакаҳо дар шароити номуайян ва ғайримаъмулӣ ба ҳалли мушкилиҳо равона карда мешаванд. Ин марҳилаи олии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба шумор меравад.

Дар асоси меъёрҳои зикргардида, дар мувофиқат бо дараҷаҳои мутобиқшавӣ, самаранокӣ ва эҷодӣ, салоҳиятҳои таҳқиқоти хонандагони хурдсолро тартиб додем.

Дараҷаи инкишофи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ дар хонандагони хурдсол бо нишондиҳандаҳои меъёрии инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ алоқаманд аст. Бо мақсади равшанӣ андохтан ба проблемаи дода шуда, мо як қатор адабиётҳои психологӣ - педагогиро омӯхтем, ки ба мо имконияти муайян намудани меъёрҳои нисбатан

аҳамиятнокӣ тавсифи сатҳи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар хонандагони хурдсол доданд. Ҳамин тавр, мо меъёрҳои зерини баҳогузори ба дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар хонандаи хурдсол муайян намудем:

- шавқмандии кӯдак ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ;
- тайёр гардидани хонандагон ба татбиқи маҳоратҳои таҳқиқотӣ;
- ошкор гардидани рафтори ғайриоддӣ дар рафти таҳқиқот;
- нишон додани дараҷаи баланди мустақилият дар фаъолиятҳои таълимӣ-чустучӯии алоқаманд бо озмоиш, муайянкунандаи асосии ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар сатҳҳои мутобиқшавӣ, самаранокӣ ва эҷодӣ мебошад.

Фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона, имконияти хуберо барои ташкили муносибатҳои байнишахсӣ дар синф ва берун аз он байни хонандагон, хонандагон ва муаллим, хонандагон ва калонсолон, хулоса иҷтимоишавӣ ва мавқеъмуайянкунӣ дар ҷомеа дода, қисмати таркибии раванди таълиму тарбия ба шумор рафта, мақсадаш озодона шуғл варзидани хонандагон дар машғулиятҳои таълимии шавқдошташон мебошад. Дар раванди фаъолиятҳои беруназдарсӣ имкониятҳои эҷодии кӯдакон возеҳу равшан аён гардида, шавқмандии маърифатишон афзуда, усулҳои фаъолияти мустақилонашон рушд меёбад. Фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ, дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона, бояд ҳамчун фаъолияти таълимии хонандагон ба азхуднамоии мақсадҳои асосии барномаи таълимӣ нигаронида шаванд. Дар мадди аввал ин бадастоварии натиҷаҳои шахсӣ ва байнифанние ба шумор меравад, ки дар рафти он хонандагон на танҳо миқдори донишҳоро мегиранд, балки мустақилона амал намудан, усулҳои нави фаъолият, истифодаи ин донишҳо дар шароити ногаҳонӣ ва номуайяно аз худ карда ба одат табдил диҳанд. Мазмуни салоҳият ва салоҳиятнокӣ низ ҳаминро дар бар мегирад.

Дар шароити кунунӣ фаъолиятҳои таълимии дар синфгузаранда бо фаъолиятҳои беруназдарсӣ баробарэътибор гардида, бо ҷузъиётшон

пурракунандаи якдигар ба шумор рафта, фазои ягонаи таълимиро, ки натанҳо барои инкишофёбии инфиродӣ, балки боз барои инкишофёбии шахсияти арзишманди шахсияти хонанда зарур аст, ташкил медиҳад. Дар ин шароит, инкишофёбии зехнии хонандаи хурдсол ба маротиб баланд гардида, барои рушди сифатҳои арзишманди шахсият ва қобилиятҳои эҷодии кӯдак замина гузошта, маҳоратҳои таҳқиқотии кӯдакро ташаккул дода, мутобиқшавии бомуваффақияти иҷтимоии онро метезонад.

Сифати баланд ва самаранокии таҳсилоти ибтидоиро, дар шароити татбиқи стандартҳои нави таълим, танҳо бо нигоҳдории анъанаҳои хуби таҳсилоти пешина, тарбияи меҳнатӣ ва фаъолиятҳои беруназсинфии хонандагон ба даст овардан мумкин аст.

Ин маънои онро дорад, ки ба натиҷаҳои таҳсилот, ки мақсадаш рушди ҳаматарафаи шахсият ба шумор меравад, бо диди нав нигарем. Агар дастовардҳои фаннӣ дар натиҷаи азхудкунии фанҳои таълимӣ ҳосил шаванд, пас дастовардҳои гурӯҳифаннӣ, махсусан дастовардҳои шахсии гурӯҳифаннӣ - арзишҳо, мақсадҳо, эҳтиёҷот ва шавқмандии кӯдак ҳосатан дар раванди фаъолиятҳои беруназдарсӣ меафзояд, зеро кӯдак машғулияти худро вобаста ба шавқ, мақсад ва эҳтёҷоташ интиҳоб мекунад. Бо таври дигар гӯем, фаъолиятҳои беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ яке аз захираҳои махсусест, ки дорои нерӯи азим буда, ба таҳсилот сифату самарани тоза мебахшад.

Бо назардошти он, ки яке аз самтҳои афзалиятнокии стандартҳои нави таҳсилот, татбиқи нерӯи инкишофдиҳандаи зинаи аввали таҳсилот - ибтидоӣ мебошад, мо дар таҳқиқотамон диққати асосиро ба нерӯи инкишофдиҳандаи фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона – маҷмуи имкониятҳо ва захираҳояш, ки ба инкишофи шахсияти кӯдак, ташаккулёбии дастовардҳои шахсӣ ва гурӯҳифанниаш нигаронида шудааст, додем.

Категорияи «неру» («потенциал») ба шумори мафҳумҳои умумифаннӣ дохил шуда, ифодакунандаи имконияти равонӣ, истеъдод,

сифат, майл, рағбат, энергия, самаранокии қувва, эҳтиҷоти идрокии шахсӣ мебошад (Кант И., Гегел Г., Н. А. Бердяев, М. К. Мамардашвиллӣ и И.Асатуллоев).

Ин мафҳум ҳамчунин, бо равандҳои амалишавӣ, вусъатбахшӣ, кушодан, худшиносӣ, аз меъёр ва маҳдудиятҳо баромадан, доро шудан ба таҷрибаи иҷтимоӣ, худшиносӣ, худтакмилдиҳӣ, худнамоишдиҳӣ, худтасдиққунӣ, худамалинамоӣ ва инкишоф тавбаам аст (К. Роджерс, А. Маслоу, Э. Фромм) [112; 155]. Мувофиқи ҳуҷҷатҳои меъёрии Вазорати Маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки фаъолиятҳои беруназдарсиро дар низоми таҳсилоти умумӣ ва иловагӣ ба танзим мебарорад, фаъолиятҳои беруназдарсӣ ва мустақилонаи хонандагон, қисмати фаъол ва муҳими ташаккулдиҳандаи шахсияти кӯдак шуморида шудааст. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти иловагӣ» омадааст, ки «таҳсилоти иловагӣ, ҷузъи таркибии низоми таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, мақсади он инкишофи қобилияти зеҳнӣ эҷодӣ ва истеъдоди таълимгирандагон, қонеъ гардонидани рағбат, эҳтиҷоти маънавӣ ва талаботҳои онҳо ба интиҳоб ва гирифтани касб, ҳангоми фориг будан аз таълим дар муассисаҳои таълимӣ мебошад». Ҳамчунин дар Концепсияи миллии таҳсилоти Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «Мазмуну мундариҷаи таҳсилоти ибтидоӣ ба он нигаронида шавад, ки кӯдак тавассути он ба одаму олам шиносоии бештар дошта бошад, меҳру муҳаббат ва дилбастагӣ пайдо кунад, асосҳои ахлоқ ва донишҳоеро, ки барои зинаҳои минбаъдаи таҳсилот ва муносибати фардӣ ӯ бо ҷамъият ва табиат заруранд, азхуд кунад. Маводи таълимӣ дар зинаи ибтидоӣ бояд мушахасу шавқовар ва ибратомӯз бошад ва дар хонандагон малакаҳои худшиносию худогоҳиро таъмин кунад. Кӯдак дар ин синну сол, он чизеро аз худ кунад, ки ба инкишофи имрӯзи он мусоидат намояд. Мустақилона ҷустуҷӯ намуданро дар ҳамин синну сол ба онҳо бояд омӯзонид. Вақти бештари кӯдаконро ба ҳифзи маводҳои пурмаънӣ, луғату истилоҳоти зарурӣ, ҳисоб, ҳифзи саломатӣ ва беҳатарии ҳаёт, расмкашӣ, бозихҳои серҳаракат, супоришҳои

тафаккурро таҳриқдиҳанда ва ғайра бояд сарф бояд кард. Мазмуни матн ва супоришоти китоби дарсӣ барои кӯдак бояд намунае бошад, ки тимсоли онро вай берун аз китоб низ пайдо карда тавонад».

Алоқамандии байни фаъолиятҳои беруназарсӣ ва таҳсилоти иловагиро дар хонандагони хурдсол, дар шаклу тарзи амалишавии онҳо мушоҳида намудан мумкин аст (маҳфилҳо, курсҳои интихобии таълимӣ, ҷамъиятҳои илмии хонандагон). Ҳамзамон корҳои беруназсинфӣ, тибқи стандартҳои давлатии таҳсилоти ибтидоӣ, пеш аз ҳама ба амалишвии барномаи таълимии пешбинишудаи таҳсилоти ибтидоӣ нигаронида шудааст. Аз ҳамин сабаб фаъолиятҳои мустақилонаи таълимии беруназсинфӣ хонандагон, аз он ҷумла озмоишҳои мустақилона дар хона гузаронидашаванда аз фанни табиатшиносӣ, бояд бо фаъолиятҳои хатмии дар синф гузаранда, барномаҳо ва мазмуну мундариҷаи маводи таълимии фанни табиатшиносӣ ҳамоҳанг гардонида шаванд.

Дар стандартҳои таҳсилот низ амалишавии як қатор барномаҳо ва фаъолиятҳои таълимӣ бо воситаи фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар назар дошта шудааст. Фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар стандарти таҳсилоти умумӣ ва ибтидоӣ ҳамчун фаъолияти таълимие дар назар дошта шудааст, ки дар шароити ғайристандартӣ ва аз фаъолиятҳои дар синфгузаранда фарқ намуда ба азхудкунӣ, такмил ва мустаҳкамкунии барномаи таълимии зинаи аввали таҳсилот, - таҳсилоти ибтидоӣ нигаронида шудаанд.

Ба кушодани моҳияти фаъолиятҳои беруназсинфӣ таҳқиқотҳои Р. Рамазонова, Д. В. Григорева ва П. В. Степанова бахшида шудаанд. Ба ақидаи муҳаққиқон фаъолияти беруназсинфӣ «тамоми фаъолиятҳоеро дар бар мегирад, ки имконияти иҷроиши мақсадноконаи барномаи таълимӣ, гирифтани тарбия ва иҷтимоишавии онҳоро медиҳанд (ғайр аз фаъолиятҳои таълимии дар синф гузаранда). Аз тарафи ин педагогон нерӯи тарбиявии фаъолиятҳои беруназсинфӣ бозомӯзӣ, таснифот ва фарқияти байни натиҷа ва самарайи он асоснок гардидааст. Дар таҳти мафҳуми натиҷаи фаъолиятҳои беруназсинфӣ натиҷаи бевоситаи иштироки

хонандаи хурдсол дар фаъолиятҳои беруназсинфӣ фаҳмида мешавад. Мисол, хангоми гузаштани маршрути сайёҳӣ кӯдак натавонад дар муҳит мавқеъашро иваз карда, душвории роҳро паси сар мекунад, балки боз як микдор донишҳои навро оиди муҳити ихотакардааш, одамони ҳамроҳаш аз худ намуда таҷрибаи мустақилона амал намуданро соҳиб мешавад (натичаи тарбиявӣ). Самара, ин давоми натиҷа мебошад. Донишҳои андӯхташуда, ки аз таҳти муносибатҳои эҳсосотӣ гузаштаанд, шахсияти кӯдакро инкишоф дода дар онҳо ташаккулёбии салоҳиятҳоро вусъат медиҳанд. Ҳамин тавр, бо ақидаи Д. В. Григорева ва П. В. Степанова «натичаи тарбиявии фаъолиятҳои беруназсинфӣ – инкишофёбии табиӣ бевоситаи руҳии кӯдак дар алоқамандии ба ягон нави фаъолият мебошад» [54, с .8]. Ва ҳосилшавии хислатҳои ахлоқӣ дар хонанда самарои тарбиявии корҳои беруназсинфӣ ба шумор меравад. Самарои тарбиявии фаъолиятҳои беруназсинфӣи хонандагони синфҳои ибтидоиро муаллиф ба се сатҳ чудо намудаанд.

Т. А. Егорова, фаъолиятҳои беруназсинфӣи хонандагонро, дар шакли озмоишҳои хонагӣ, ҳамчун фаъолияти мақсаднокӣ таълимӣ, ки дар вақтҳои холигӣ барои иҷтимоишавии кӯдакону наврасон ташкил мешаванд ва хусусиятҳои синну соли дошта, ба ҳосилшавии таҷрибаи амалии ҷамъиятӣ, ташкилкунӣ шароит барои ташаккулёбии сифатҳои хуби шахсият, пурмазмун гузаронидани вақти холигӣ, амалинамоии фаъолиятҳои маърифатӣ эҷодӣ меҳисобад, ки бо мақсади фароҳамоварии шароити амалинамоии фаъолиятҳои иҷтимоӣ, эҷодӣ ва маданӣ, ки дар вақти дарси маъмулӣ дар синфхона амалишавиашон номумкин аст, шарҳ додааст [62].

Дар корҳои К. А. Баротов, фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва озмоишҳои хонагии характери таълимӣ дошта, ҳамчун қисмати таркибии системаи таҳсилот, тарбияи кӯдак ва наврасон, ки ба интиҳоби озод ва азхудкунӣ барномаҳои иловагии инкишофдиҳандаи шахсият нигаронида шудаанд, кайд гардида аст. Ба ақидаи муаллиф, фаъолиятҳои беруназсинфӣ имконияти ҳалли як қатор вазифаҳои муҳимро ба монанди: таъмини

муваффақонаи мутобиқшавии кӯдак ба муҳити таҳсилот, шавқовар гардидани барномаҳои таълимӣ, беҳтар гардонидани шароити инкишофи шахсияти хонанда, бо назарошти хосиятҳои физиологӣ ва фардиаш фароҳам меоварад [16].

Ба ҳуҷҷатҳои меъёрии муайянкунандаи фаъолияти беруназсинфӣ, корҳои таҳқиқотчиён ва таҷрибаи шахсии худ така намуда, фаъолиятҳои беруназсинфиро дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона, мо ҳамчун шакли махсуси фаъолиятҳои якҷояи кӯдаку муаллим, бо назардошти аз тарафи хонанда мустақилона интихоб гардидани самти фаъолият, мустақилона ҷустани шаклҳои нави амал, тарзҳои муаррифии натиҷаҳо, таҳияи мазмуни корҳои беруназсинфӣ, бо баназаргирии шавқу хоҳиш ва синну соли кӯдак, таҳияи масири инкишофи кӯдак бо така ба таҷрибаи субъективии шахсиаш, тавсиф намудем.

Бартариии асосии фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона дар он аст, ки барои хонандагон доираи фароҳи машғулиятҳо, ки ба рушди шахсияташон ва ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиашон нигаронида шудаанд, фароҳам меояд. Ҳиссаи асосии натиҷаҳои таълимии шахсии кӯдак ба дӯши фаъолиятҳои беруназсинфӣ рост меояд: хонанда он натиҷаҳоро вобаста ба хоҳиш ва шавқи худ интихоб намуда, ба даст меорад ва қобилиятҳои ӯ дар шароити фаъолиятҳои беруназсинфӣ ба маротиб зиёдтар инкишоф меёбанд.

Адабиётҳо ва корҳои таҳқиқотии психологӣ-педагогӣ, ҳуҷҷатҳои меъёрии ба танзимдароварандаи фазои фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар муассисаи таълимӣ ва таҷрибаи амалии таҳсилотро бо мақсади аниқ муайян кардани моҳияти фаъолиятҳои беруназсинфӣ таҳлил намуда принципҳои зерини фаъолиятҳои беруназсинфиро муайян намудем.

1) Принципи *интихоби озод*, ба хонандаи хурдсол имконият медиҳад, ки озодона самти фаъолияти беруназсинфӣ таълимиаш, тарзҳои муаррифии натиҷаи фаъолиятҳои мустақилонааш ва мақоми фаъолияташро дар коллектив интихоб намояд. Бояд зикр намуд, ки дар

ҳолати интихоби озод, қобилиятҳои шахсии кӯдак нисбатан пурра ва равшан зоҳир мегардад. Кадом самти фаъолият ва барои чи ин самти фаъолиятро интихоб намудани кӯдакро мушоҳида намудан ба муаллим имконият медиҳад, ки бисёр омилҳои барангезандаи шавқмандии маърифатӣ ва тасаввуротҳои ҳасосияти кӯдакро муайян намояд.

2) Принципи *беназири фардӣ*, ки ба таъмини шароити амалигардонии фаъолият, ниёзҳои маърифатӣ ва инкишофи қобилиятҳои фардӣ кӯдак нигаронида шудааст. Ҳар як кӯдак бемисл ва нотакрор буда, муаллим вазифадор аст хусусиятҳои фардӣ маърифатии онро омӯхта, нерӯи зеҳнӣ ботинӣ ҳар як кӯдакро дар самти фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ва озмоишҳои мустақилона дар хона арзёбӣ ва истифода намуда, дар маҷмӯъ ҳамбастагии хусусиятҳои маърифатӣ, эҷодӣ ва ахборотии кӯдакро инкишоф диҳад.

3) Принципи *ҳамкорӣ* ба барқарорсозии ҳамкорӣ дар байни иштироккунандагони фаъолият, бо мақсади коркарди дурнамои бадастоварии натиҷаҳо нигаронида шуда, хонандаро аз нуқтаи назари шахсият ва фардиат ҳамчун субъекти таҳсилот дониста, ба мустақилияти фикрронӣ, муҳокимарониҳо ва хулосабарорихҳои кӯдак аз нуқтаи назарӣ амалӣ ва эҳтиром нигариста, ба таҷрибаи субъективӣ-шахсии кӯдак таъя намуда, суҳбатҳоро аз нуқтаи назари баҳс ташкил намуда, кӯдакони ба иҷрои фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ ҳавасманд намуда, фаъолиятҳои педагогии беруназсинфии худро бо баназаргирии шавқу ҳислатҳои кӯдакони ба роҳ монанд.

4) Принципи *бароҳати равоӣ*, ки ба таҳияи шароит барои барқарор намудани муносибати ҳамдигарфаҳмонаи кӯдаку калонсолон, ки қобилияти ҳамаи омилҳои зиддиятҳосилкунандаи раванди таълимро баргараф намудан доранд, нигаронида шуда, мақсадаш ташкили чунин фазои таълимие мебошад, ки кӯдак худро озод, қулай ва комилҳуқуқ эҳсос намуда тавонад. Дар ин ҳолат кӯдак аз хато намудан натарсида, аз нобарории кораш рӯҳафтада нашуда, бо ёрии амалӣ ва ҳамкориҳои муаллим ва калонсолон сабаби мушкилоти худро муайян намуда, ҳатман ба

натичаи дилхоҳаш ноил мешавад. Ин шеваи муносибат дар хонандагон эҳсосоти мусбиро бедор намуда, худбовариашонро афзуда, хушбахт гардидан аз ягон намуди фаъолиятро талқин намуда, худбаҳогузори мусбиро таъмин менамояд.

Фаъолиятҳои беруназсинфии хонандагони хурдсол дар шакли озмоиш ва амалҳои характери таълимӣ-таҳқиқотӣ дошта, объекти таҳқиқ қарор гирифта, моро ба ақидае водор намуд, ки он нисбат ба фаъолиятҳои таълимии дар синф гузаранда як қатор бартариятҳоро дорад:

- дар вақт маҳдудият мушоҳида намешавад ва ё аҳёнан мушоҳида мешавад ва имкониятҳои муоширати байни иштирокчиён зиёдтар буда, омӯзиш ва азхудкунии якҷояи донишҳои таълимӣ, касбӣ ва маданӣ дар байни калонсолону муаллимон ва кӯдакон барорбар гузашта, онҳо ҳамчун субъектҳои баробарҳуқуқ амал менамоянд;

- ба хонандагон имкон дода мешавад, ки доираи васеи донишҳоро, ки ба инкишофи шахсияташон нигаронида шудаанд, аз худ намоянд;

- фардишавӣ ва тафриқагардии бомувафакяти раванди таълим ва тарбия амалӣ мегардад;

- ба мустақамшавӣ ва амалигардии нуқтаҳои алоҳидаи мазмуни барномаҳои таълимӣ оварда мерасонад.

Ба фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хона, дар синфҳои ибтидоӣ диққати ҷиддӣ додан лозим аст. Ба фикри мо дар ин зинаи таҳсилот имкониятҳои таъсиррасонӣ ба фазои зеҳнию шахсияти кӯдак зиёдтар аст, зеро дар хонандагони хурдсол шавқи зиёде нисбати ашӯ ҳодисаҳои омӯхташавнда ҳосил мешавад, ки ин дар муносибатҳои фаъолони онҳо нисбати донишу донишандӯзӣ ва дар кӯшидан ба азхудкунии роҳҳои мустақилона васеъ намудани ҷаҳонбинияшон таҷассум меёбад. Дар синни хурди таҳсилот ниёзҳои маърифатӣ ва ташаккулёбии маҳоратҳои нав фаъол мешаванд. Ин аз хусусиятҳои умумии машғулиятҳои таълимӣ ва муҳити ихотанамудаи кӯдак вобаста аст. Ташаккулёбии саривақтии ин ниёзҳо ба раванди

маълумотгирии кӯдак таъсири калон мерасонад. Кӯдакон дар ин синну сол таҳқиқотчии ҳамагуна навгонӣ мебошанд. Зеро дар ин давра, дар мақоми иҷтимоии хонандаи хурдсол тағйиротҳои ҷиддӣ ба амал омада, ӯ ба субъекти «иҷтимоӣ» табдил ёфта, дорои як қатор вазифаю ӯҳдадорихои ҷамъиятӣ мегардад, ки иҷроиши онҳо бевосита аз тарафи ҷамъият баҳогузори мешавад. Ин даврае мебошад, ки кӯдак қадамҳои аввалини худро дар ҷодаи муайяннамоии манфиатҳои шахсиаш дар ҷомеа гузошта, мақоми худро дар байни ҷомеа меҷӯяд.

Зарурияти ҷалб намудани хонандагони синфи якумро ба фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли таҳқиқотҳои мустақилона дар хона мо дар ду ҷанбаъ пешниҳод менамоем. Аввалан он бо пайдарҳамии раванди таълим (зинашакли) алоқаманд аст (Гузаштан аз зинаи томақтабӣ ба зинаи таҳсилоти ибтидоӣ умумӣ). Дар давраи гузариши кӯдак ба зинаи нави таҳсилот аз он сабаб мушкили ба миён меояд, ки он ҳамвор не, ҳатто ҷаҳишнок гузашта мазмун ва методҳои таҳсилот ба кулли иваз шуда, боиси мутобиқшавии вазнини кӯдак ба фазои нави таълимӣ мегардад. Дар ҳамин ҳолат фаъолиятҳои беруназсинфӣ бо истифода аз шаклҳои гуногуни ташкили таълим, метод ва воситаҳои он, шавқоварии худ, бо баназаргирии шавқу эҳтиёҷот ва хусусиятҳои физиологӣ-синусолии фардии кӯдакон, ба муаллим имконият медиҳанд, ки ҳазми мазмуни таълимро таъмин намуда, малакаю маҳоратҳои маърифатӣ ва салоҳиятҳои таҳқиқотии кӯдакро ташаккул ва инкишоф дода, мутобиқшавии сабуки кӯдакро ба фазои таҳсилот таъмин намояд.

Сониян, самаранокии барвақт ҷалб намудани кӯдак ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ва машғулиятҳои мустақилонаи озмоишӣ бо рафтори таҳқиқотӣ, ки дар замони кӯдакии барвақт ҳосил мешаванд алоқманд аст.

Дар аввал фаъолиятҳои таҳқиқотӣ - озмоишӣ ҳамчун фаъолиятҳои содда дар шакли фарқ намудани ашёҳо, таснифоти оддитарини ашёҳо ба категорияҳо аз рӯи ранг, шакл, мансубият ҳосил шуда, истифодаи одии олотҳо ба амал меоянд. Дар давраи синни томақтабӣ, фаъолиятҳои таҳқиқотӣ - маърифатии кӯдак асосан дар шакли бозӣ гузашта,

самаранокии он дар шакли амалҳои мақсаднок, санҷидани тамоми ашӯу ходисаҳои барои кӯдак нав ба амал омада, минбаъд ба фаъолиятҳои махсуси бомақсадонаи кӯдак, дарки бошуурокаи сохт ва ҷузъиёти ашӯҳо, доништагирии навигариҳои муҳити ихотанамудааш, ба тартиб даровардани тасаввуроти худ оид ба ходисаю воқеаҳои ҳамарӯза дар зиндагиаш ба амал оянда табдил меёбанд. Табиатан ин фаъолиятҳо дар шакли озмудани кӯдакони ашӯҳо ва доимо ба калонсолон муроҷиат намудан бо саволҳои Чаро? Барои чӣ? Ин чист? Чаро ин хел? таҷассум меёбанд.

Муваффақона аз худнамоии маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ ва ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар хонандагони хурдсол аз дараҷаи ташаккулёбии нақшакашии ботинии фаъолиятҳо, яъне дараҷаи фаъолиятҳои фикрии кӯдак, банақшагирии амалҳо ва таҳияи барномаҳои фардии кориаш вобаста аст.

Ибтидои таҳсил дар кӯдак, имкониятҳоеро фароҳам меоварад, ки аз доираи давраи кӯдакии ҳаёташ берун баромада, ба марҳилаи нави ҳаётӣ гузашта, ба иҷроиши фаъолиятҳои ҷамъиятии таълимӣ шуруъ намояд, ки он имкониятҳо зиёдеро барои қонеъ намудани ниёзҳои маърифатии кӯдак фароҳам меорад.

Ин боиси инкишофи шавқмандӣ – пешгӯикунадаи ҳосилшавии ниёзҳо ба азхудкунии донишҳои назариявӣ ва ташаккулёбии маҳоратҳои амалӣ дар кӯдак гардида, барои ташаккулёбии салоҳиятҳо замина муҳайё менамояд. Кӯшидани кӯдак ба азхудкунии донишҳои нав аз як тараф ва ниёзҳои зиёд ба ин донишҳо дар ҷодаи амалинамоии хостаҳояшон аз дигар тараф, заминаи бисёр хуберо барои шуруъ намудан ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ ва ташаккулёбии салоҳиятҳо таҳқиқотӣ дар ин синну сол фароҳам меоваранд. Хонандаи хурдсол ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ машғул гардида, меъёрҳои рафтор ва муносибатҳоро аз худ, қоидаҳои рафтори худро коркард, усулҳои фаъолияти ба худ хосро ҳосил намуда, дорой таҷрибаи шахсӣ мешавад, ки он ба ҳосилшавии маҳоратҳои

таҳқиқотӣ, ки шароити асосии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ мебошанд оварда мерасонад.

Ҳалли масъалаҳои зикргардида, имкон медиҳанд, ки вазифаҳои фаъолияти мустақилонаи беруназдарсӣ дар шакли озмоишҳои мустақилона дар хонаро чунин муайян намоем:

1) таълимӣ – омӯзонидани кӯдак аз рӯи барномаҳои иловагии таълимӣ, бо мақсади бадастоварии донишҳои иловагии нисбати он шавқи зиёдтар дошта;

2) тарбиявӣ – азхуднамоӣ ва бой гардонидани таҷрибаи иҷтимоӣ, ташаккулёбии муносибати хайрхоҳона ба муҳити ихотанамудаи реалӣ, таҳияи шароит барои муайянкунии мавқеи кӯдак дар муҳити табиӣ;

3) эҷодӣ – таҳияи шароит ва низоми низоми бисёр нозук барои амалинамоии шавқи фардии эҷодии кӯдак;

4) чубронӣ – пурранамоии маҳоратҳои кӯдак, ки дар раванди фаъолиятҳои таълимии синфӣ имконнопазир аст;

5) ҳамгирӣ – ташкили фазои ягонаи таълимӣ дар муассисаи таълимӣ ва озмоишҳои хонагӣ;

6) интиқоли – имконияти таҳмили салоҳиятҳои ҳосилгардида ба ҳаёти воқеӣ;

Дар ин ҷо зарур шуморидем, ки вазифаҳои таълимӣ ва тарбиявӣ озмоишҳои хонагиро, ҳамчун шакли фаъолияти таълимии мустақилонаи беруназсинфӣ каме шарҳ диҳем. Баҳри амалинамоии самаранокӣ барномаҳои таълимӣ, дар самти фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва озмоишҳои хонагӣ, ба онҳо бояд чузъиёти зеринро ворид намоем:

1) натиҷаи мазмуни азхудгардидаи фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ, бояд хусусияти фардӣ дошта бошад, зеро самараи маҳоратҳои ҳосилгардида дастоварди шахсии кӯдак ба шумор рафта ба кӯдак имкон медиҳад, ки таҷрибаи иҷтимоӣ гирифта, нақшро дар ҷамъият иҷро намуда, дар ниҳоят таъминкунандаи инкишофи мунтазами шахсияташ мегардад;

2) натиҷаи асосии таҳсилот, ки инкишофи шахсияти хонанда ба шумор меравад, бояд қобилияти тарҳрезӣ намудани фаъолиятҳои таълимиро, ки дар замони муосир зудтағйирёбанда гардида истодаанд инкишоф дода, ӯро ба субъекти фаъоли раванди таълим табдил диҳад.

Вазифаҳои тарбиявии фаъолияти таълимии беруназсинфӣ дар шакли озмоиши мустақилонаи хонагӣ гуногун буда, хусусиятҳои дар шаклҳои ташкили он инъикос меёбад. Барои амалинамоии ин мақсадҳо дар зинаи ибтидоии таҳсилот шаклҳои зерини фаъолиятҳои озмоишии мустақилонаи беруназдарсӣ ва хонагӣ пешниҳод мегардад: озмоишҳои хонагии характери бозӣ дошта, озмоиши – маърифатӣ (идома ва ё такрори озмоишҳои дар синф гузаронидашуда), дилхушӣ - вақтгузаронӣ, спортӣ, меҳнатӣ, туристӣ-кишваршиносӣ, эҷодӣ-бадеӣ ва фаъолиятҳои ихтиёрии иҷтимоӣ. Шакл ва самтҳои фаъолият бо яқдигар дар алоқамандии зич қарор дошта, бояд мазмунан дар вақти ташкилнамоӣ ба яқдигар ҳамгиро гардонидани мешаванд. Дар доираи таҳқиқоти мо диққати асосӣ ба самти маърифатӣ - илмӣ, дода шуд, зеро ин давра барои кӯдак давраи ташаккулёбӣ ва инкишофи фаъоли идрокӣ ба шумор меравад. Дар синни 6-11 солагӣ тафаккури кӯдак бо суръат инкишоф ёфта, тафаккури аёнӣ-лафзӣ ба тафаккури мантиқӣ иваз мегардад, ки дар оянда таъминкунандаи асосии азхуднамоии донишҳои илмӣ, инкишофдиҳандаи фикрронии таҳлилий ва ҷаҳонбинии назариявии илмӣ ба шумор рафта, хусусияти мустақилона мақсад гузоштан ва интихоб кардани равияи илмии ба омӯзиши табиати атроф нигаронида шуда, ҳосил мешавад. Муҳим он аст, ки фаъолиятҳои мустақилонаи хонандаи хурдсол, аз шароити ташаккул ва инкишофёбии хусусиятҳои нави психикии ӯ ба шумор меравад. Аз ҳамин сабаб ҷалб намудани кӯдак ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ, мустақилона ташкил намудани мушоҳидаҳо дар табиат ва гузаронидани озмоишҳо, ба ташаккулёбии хусусиятҳои нави психикиашон замина муҳайё месозад. Инкишофи шавқмандӣ, шуур, тафаккур ва фаъолият, шароити асосии ботиниеро фароҳам меоваранд,

ки воситаи асосии ҳосилшавӣ ва инкишофи хусусиятҳои нави равонӣ, - салоҳиятҳоиашон ба шумор мераванд.

Таҳқиқотҳои педагогӣ – психологиро таҳлил намуда, ба хулосае омадем, ки фаъолгардии нерӯи равонӣ, қобилияти фикрронии ғайристандартии хонандаи хурдсол, ҳамон вақт бомуваффақият ташаккул ёфта, ба амалисозии фаъолияти гуногунҷанбаъ табдил меёбанд, ки ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ҷалб карда шаванд. Ҳамин тавр, таҳлили таҳқиқотҳои назариявӣ нишондиҳандаи муҳимияти ташаккулёбии маҳорату малакаҳо ва салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ба шумор раванд ҳам, вале то ҳол дар илми педагогика ташаккул ва инкишофи маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар шароити фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва озмоишҳои хонагӣ омӯзиши махсусро бо таври густурда надида буд.

Муайян кардани шароити педагогию психологӣ ва омилҳои ба ташаккул ва инкишофи фаъолияти маърифатӣ тарбиявии хонандагони синфҳои ибтидоӣ мусоидаткунанда, мавриди омӯзиши табиатшиносӣ ва исботи самаранокии онҳо дар озмоишӣ педагогӣ аз ҳадафҳои асосии фаъолияти методӣ-таҳқиқотии ҳар як омӯзгори синфҳои ибтидоӣ бояд бошад, ки дар натиҷаи иҷрои алгоритмии амалҳои зерин имконпазир буда метавонанд.

Ошкор кардани моҳияти фаъолияти маърифатӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол ва баррасӣ намудани мундариҷаи китобҳои фаннии табиатшиносӣ барои синфҳои ибтидоӣ, аз мавқеи ташаккул ва инкишоф додани салоҳиятҳои таҳқиқотиашон, бояд дар мадди аввал бошад. Баъдан шароити психологӣ-педагогии ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсолро, дар раванди омӯзиши табиатшиносӣ, муайян намуда, коркарди меъёрҳои таҳлили сатҳи ташаккули фаъолияти таҳқиқотӣ-маърифатии хонандагони хурдсол зарур мебошад. Дар охир маҷмуи вазифаҳои ба ташаккули фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсол мусоидаткунандаро, дар дарсҳои

табиатшиносӣ таҳия ва татбиқ намуда, самаранокии онро исбот менамоянд.

Ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар шароити фаъолиятҳои беруназсинфӣ ва озмоишҳои хонагӣ бояд зина ба зина амалӣ гардад. Яъне мазмунан аз фаъолиятҳои содда сар карда ба мураккаб гузашта, зина ба зина амалиётҳоро фарохтар намуда, мустақилият ва масъулиятнокиро афзуда, хусусиятҳои нави шахсии кӯдакро кашф намудан зарур аст.

Чалб намудани хонандагони хурдсол ба фаъолиятҳои таълимӣ – таҳқиқотӣ, бояд ўҳдабароёна, тафриқавӣ ва бо хусусиятҳои фардии таҳқиқотии нишондодаи кӯдак ба амал оянд. Аз гуфтаҳои С. Акрамов, Б. Каримов ва дигарон ба хулосае омадан мумкин аст, ки фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ, дар ҳар як соли таҳсилоти ибтидоӣ, бояд вазифаҳои муайян ва мушахассеро иҷро намоянд:

Синфи 1-ум

а) таҳияи шароит барои инкишофи маҳорати мушоҳида намудани ашёҳо ва ҳодисаҳои зинда ва ғайризиндаи табиӣ, бо мақсади ба даст овардани маълумот;

б) ба хонандагон фаҳмонидани аҳамияти маҳоратҳои таҳқиқотӣ дар ҳаёти инсон;

в) дар сатҳи барои кӯдак дастрас кушодани мазмуни маҳорати таҳқиқотӣ (маҳорати таҳлил кардан, муқоисанамой, гузориши савол, тахмин намудан, хулосабарорӣ, тағйир додани ҳолати ниҳони ашёҳо дар раванди таҳқиқот, баҳогузорӣ ва рӯнамоии натиҷаи кор);

г) ташкил намудани фаъолиятҳои таҳқиқотии ҳолати проблемави баамаловаранда дар синф, то ки дар хона такрор ва ё идома дода шавад.

Барои ҳал намудани ин масъалаҳо, шаклҳо ва усулҳои зерини фаъолиятҳоро истифода намудан мумкин аст: омӯзиши шавқи хонандагон, омӯзонидани тартибдиҳии схемаҳои пайдарҳамии мавзӯҳо, мафҳумҳо, амсиласозии озмоишҳои таҳқиқотӣ, экскурсия - мушоҳида, экскурсия бо мақсади чамъоварии мавод, барои таҳқиқот дар синф ва хона, коллексиякунонӣ; таҳияи лоиҳаҳо бо иштироки волидайн, ки ба

чукур омӯхтан, мустаҳкамкунии донишҳо ва дар амал татбиқ карда тавонистани маҳорату малакаҳо ва салоҳиятҳои ҳосилгардида нигаронида шудаанд.

Синфи 2-юм

а) азхуднамоии тасаввуротҳои нав оиди хусусиятҳои фаъолиятҳои таҳқиқотӣ;

б) инкишоф додани маҳоратҳои муайяннамоии мавзӯи таҳқиқот, таҳлил, муқоиса, хулосабарорӣ, таъмини натиҷаҳои таҳқиқот;

в) дастгирии фаъоли ва мустақилияти хонандагон дар гузаронидани фаъолиятҳои таҳқиқотӣ.

Айни замон шаклҳо ва усулҳои зерини фаъолият истифода мешаванд: экскурсия, мустақилона тартиб додани амсила ва схемаҳо, баромадҳои хурд, озмоишҳо; мушоҳида аз рӯи нақша, гузаронидани озмоишҳо ҳамроҳи муаллим, таҳқиқотҳои хурд; тартиб додани лоиҳаҳо дар таҳти роҳбарии калонсолон; диққати асосӣ ба амалҳои дода мешавад, ки хонанда дар рафти маълумотгундорӣ худро бисёр қулай эҳсос менамояд (пешгӯӣ, ҷудо намудани маънии асли ва маҷозии калимаҳо, шарҳ дода тавонистани фикрҳои худ, аз рӯи матн хондашуда ва ғ.).

Синфи 3-юм

а) бой гардонии таҷрибаи таҳқиқотии хонандагон бо воситаи зам гардонидани тасаввуротҳо оиди фаъолияти таҳқиқотӣ восита ва усулҳои гузаронидани онҳо;

б) дарки мантиқии таҳқиқоти озмоишӣ;

в) инкишофи маҳоратҳои таҳқиқотӣ.

Дар синфи сеюм дараҷаи мураккабии супоришҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ, ки ба ҳал кардани супоришҳои мустақилонаи озмоишии хонагӣ нигаронида шудаанд афзуда, муҳокимарониҳо низ васеъ ва чуқур гардида, характери илмӣ пайдо намуда, ҷамъбастанамой ва хулосабарорӣ такмил меёбад. Мақсаднокона истифодабарии шакл ва усулҳои зерини фаъолият ба монанди экскурсия, баромади хурд, озмоиш, баҳси таълимӣ,

таҳияи коллективонаи нақшаи амал, гузаронидани озмоишҳо дар таҳти роҳнишондиҳии муаллим, таҳияи мустақилонаи лоиҳа аз рӯи нақшаи додашуда, муаррифии онҳо.

Синфи 4-ум

а) азхуднамоии алгоритми гузаронидани фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ;

б) дар хонандагон ташаккул додани қобилияти истифодабарии салоҳиятҳои таҳқиқотии ҳосилгардида, дар дигар самтҳои донишандӯзӣ ва ҳолатҳои гуногуни ҳаётӣ.

в) то ҳадди имкон ба фаъолияти меҳнати мардуми маҳал наздик овардани мазмун ва мавзӯи корҳои озмоишии мустақилона, ки дар хона гузаронида мешавад.

Ин марҳиларо дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таълимӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол ниҳой ҳисобидан мумкин аст. Он шаҳодат медиҳад, ки хонандагон мустақилона фаъолиятҳои таҳқиқотӣ бурда метавонанд ва маҳорати пешниҳод ва ҳимояи лоиҳаи таҳқиқотиро доранд. Дар ин марҳила гузаронидани корҳои зерини таълимиро бо хонандагон зарур меншуморем: экскурсия, озмоиш, иштирок дар конференсияҳои илмӣ-амалии хонандагон, таҳияи мустақилонаи нақша, гузаронидани озмоиш ва муаррифии натиҷаҳо, тартиб додани лоиҳаҳои таҳқиқотӣ бо нақшаи худ ва ҳимояи оммавии он.

Ҳалли масъалаҳои гузошташуда дар самти ташаккулдиҳӣ ва инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар зинаи ибтидоии таҳсилот, дар хатми сифи чорум ба хонандагони имкон медиҳад, ки:

а) дар онҳо салоҳияти дарки бошууроноии мақсади фаъолиятҳои таълимӣ-таҳқиқотӣ, ки тариқи озмоиш дар хона мегузаранд, ҳосил шавад;

б) дар онҳо салоҳияти кашидани тарҳи нақшаи амалигардонии мақсади гузошташуда ҳосил мешавад;

в) дар онҳо салоҳиятҳои мустақилона ҷустани мавод ва маълумот, муқоисанамоии мавод, далел ва роҳу усулҳои гуногуни таҳқиқотӣ ҳосил мешавад;

г) дар онҳо салоҳиятҳои муҳокимарониҳои мантиқӣ дар асоси маълумотҳои аз сарчашмаҳои гуногун бадастомада, барқароркунии алоқамандиҳои сабабу-натичавӣ ва таҳияи амсилаи ҳодисаҳои таҳқиқшаванда ташаккул меёбад;

е) салоҳияти ташкили мушоҳидаи ҳодисаю объектҳои таҳқиқшаванда ва хулосабарорӣ ҳосил мешавад;

ё) салоҳиятҳои банизомдарории маълумотҳои ба даст омада дар раванди озмоиш, ҷамъбастаномӣ, хулосабарорӣ ва дар назди омма муаррифӣ намуда тавоништан ҳосил мешавад;

ж) салоҳияти бе дудилагӣ иҷрои амалҳо ва ташкили муҳокимаи баҳогузори ҳосил мешавад;

з) салоҳияти истифодаи маҳорату малакаҳои таҳқиқотии дар раванди озмоишҳои хонагӣ ба даст омада дар раванди таълим, бо мақсади ба даст овардани донишҳои нав ва дар ҳаёти воқеӣ бо мақсади ҳалли масъалаҳои мубрами зиндагӣ ҳосил мешавад.

Ҳамин тавр, аз мавқеи муносибати системавӣ - ягонагӣ нерӯи фаъолияти таълимии берун аз муассисаи таълимӣ дар шакли озмоиши хонагӣ тавассути таҳлили вазифаҳояш дар раванди таҳсилот чунин муайян гардид: таълимӣ, тарбиявӣ, эҷодӣ, ҷубронӣ, ҳамгирӣ, интиқоли. Озмоишҳои хонагӣ, ки дар таҳти принсипҳои интиқоби озод, ноидрияти объективӣ, ҳамгирӣ, бароҳати равонӣ, ки ба ташаккул ва инкишофёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол нигаронида шудааст, қобилиятҳои фардии кӯдакро кашф намуда, ба кӯдак имконият медиҳад, ки эҷодкорона фаъолият намуда, мустақилият нишон диҳад ва муносибатҳои ҷамъиятиро аз худ намояд, ки инҳо ба инкишофи нерӯи эҷодӣ - зеҳнии фардиашон мусоидат менамоянд.

Хулосаи боби якум

Таҳлили адабиётҳои психологӣ-педагогӣ нишон доданд, ки проблемаи ташаккулёбии салоҳиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ, омилҳо, шароит ва инкишофи он дар педагогика навабуд, таърихи тӯлонӣ дошта бошад ҳам, омӯзиш ва баррасии он зарур ва айнизамонӣ буда, характери иҷтимоӣ дошта, мавзӯи омӯзиш ва таҳқиқи олимони зиёди педагог ва психолог қарор гирифта будааст (С. Акрамов, П. П. Блонский, Д. Б. Богоявленская, Л. И. Божович, В. П. Вахтеров, В. В. Давидов, П. Ф. Каптерев, А. В. Леонтович, А. Н. Леонтев, И. Я. Лернер, М. И. Лисина, М. И. Махмутов, А. С. Обухов, А. Н. Поддяков, А. И. Савенков, М. Н. Скаткин, А. Маслоу, Торндайк). Мо ба хулосае омадем, ки ташаккулёбии маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотиро мақсаднокона, аз синни хурди таҳсилот сар кардан лозим аст, зеро дар ин давра ба фазои зехнӣ-фардии шахсияти кӯдак таъсир расонидан осонтар ва самарбахш мебошад. Дар ин давра, дар хонандаи хурдсол нисбати ашӯҳо ва ҳодисаҳои омӯхташаванда шавқ ва кунҷқобии зиёд пайдо гардида, ин ҳислат дар фаъолиятҳои донишандӯзӣ ва кӯшишҳои мустақилона васеъ намудани ҷаҳонбинияшон таҷассум ёфта, ниёзҳои маърифатияшон ба азхудкунии донишҳо, маҳорат ва малакаҳои навамеафзояд.

Бояд зикр намуд, ки дуруст дарк намудан ва аз якдигар фарқ кардани мафҳумҳои «рафтори таҳқиқотӣ», «фаъолияти таҳқиқотӣ», «маҳорати таҳқиқотӣ», «малакаи таҳқиқотӣ» ва «салоҳияти таҳқиқотӣ» зарур аст. Дар раванди таҳқиқот мафҳумҳои зикргардида дар алоқамандӣ бо ҳамдигар омӯзиш гардиданд. Дар асоси рафтори таҳқиқотӣ, ниёзҳои зарурӣ ба ахборот ва таассуроти нава, донишҳо, ки самараи фаъолиятҳо мебошанд меистанд, ки Л. И. Божович онҳоро аз ниёзҳои заминавии ботинии кӯдак ҳисобидеаст. В. А. Поддяков, А. С. Обухов рафтори таҳқиқотиро чун шакли сермаҳсули воқунишот ба ҳолатҳои номуайяни номидаанд. Хусусияти эҷодии рафтори таҳқиқотӣ дар фаъолиятҳои таҳқиқотӣ равшантар аён мегардад.

Таҳлили адабиётҳои психологӣ-педагогӣ ба мо имкон доданд, ки омилҳои анғезандаи рафтори таҳқиқотиро чунин муайян намоем:

1) навигарии объекти таҳқиқот ва ҳолати таҳқиқотӣ;

2) мураккабӣ (дар вақти интиҳоби мавзуи таҳқиқот бояд дараҷаи мураккабии таҳқиқот дар алоқамандӣ бо хусусиятҳои синну соли, физиологӣ-психологии кӯдак ба назар гирифта шавад, зеро мавзуи бисёр содда шавқмандии кӯдакро кам намуда, мавзуи бисёр мураккаб кӯдакро дилгир ва рӯҳафтада менамояд).

3) номуайяни (ғайримуқарарӣ, ғайриоддӣ);

4) зиддиятнокии ахборот (якдгарро инкор намудан ва ё ихтилоф доштани чӯзҳои ахбор).

Ҳамин тавр, рафтори таҳқиқотӣ чун рафтори бо фаъолиятҳои чӯяндагӣ асонок кардашуда ва ба омӯзиши объект ва ҳодисаҳои номуайян, навигариҳо, инкишоф ва зиддиятҳо равоонакардашуда муайян карда шуд. Дар робита ба ин, мо бо ҳулосаҳои А. И. Савенков, А. Н. Поддяков ва А. Г. Иодко таъя намуда, фаъолияти таҳқиқотиро чун шакли махсуси фаъолияти маърифатӣ-эҷодӣ муайян намудем, ки дар меҳвари он дарёфти манбаъи эҷоди мушкилӣ ва роҳҳои ҳалли он истода, натиҷаи он бадастоварии донишҳои нав оиди ашё ва ҳодисаҳои омӯхташаванда ба шумор меравад. Ҳамчунин, яке аз шаклҳои фаъолияти таҳқиқотӣ – фаъолияти таълимӣ-таҳқиқотӣ, ки махсус ташкилгардида, даркшаванда, чун фаъолияти эҷодии кӯдак, ба азхудкунии донишҳои субъективии нав нигаронидашуда, аз рӯи сохтораш ҳамчун таҳқиқотӣ илмӣ, мақсаднок, фаъол ва асоноккардашуда, ки ба ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ нигаронида мешаванд дида баромада шуд. Натиҷаи фаъолиятҳои таълимӣ-татқиқотии кӯдак – ташаккулёбии далелноккунии маърифатӣ, тарзҳои нави фаъолият, салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ва инкишофи шахсияти он ба шумор меравад.

То қадри имкон мафҳуми «маҳорати таҳқиқотӣ» шарҳи худро ёфт. Он ҳамчун имконияти амалинамоии фаъолиятҳои ақлонӣ ва амалӣ буда, фаъолиятҳоеро дар бар мегирад, ки иҷроиши онҳо барои хонандаи хурдсол имконпазир буда, ба мустақиллона ҷустани ахборот аз тарафи кӯдак нигаронида шуда, мақсадаш бадастоварии донишҳои нав мебошад.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ-назариявӣ, меъёрҳои зерини муайяннамоӣ ва баҳогузори дараҷаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол муайян гардиданд:

- шавқмандии кӯдак ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ;

- тайёр гардидани кӯдак ба татбиқи маҳоратҳои таҳқиқотиаш;

- намоиш додани ҳолатҳои ғайристандартӣ дар раванди таҳқиқот, ки асоси баҳогузори дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ (мутобиқшавӣ, самаранокӣ, эҷодӣ) ба шумор мераванд.

Ҳамзамон мафҳуми «фаъолиятҳои беруназсинфӣ» бозомӯзӣ гардид, ки яке аз ҷузъиёти он озмоиши хонагӣ ҳамчун омили асосии ташаккулдиҳандаи маҳорату малақаҳои таҳқиқотӣ – заминаи асосӣ барои ташаккулёбӣ ва инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, муайян гардид. Фаъолиятҳои беруназсинфӣ кӯдак дар шакли озмоиши хонагӣ чун фаъолияти ҳамгирой кӯдак ва муаллим, ки дар рафти он кӯдак имконияти интиҳоби самт ва мавзӯи фаъолият ва тарзҳои нави амал намуданро пайдо намуда, тарзи пешниҳоди натиҷаҳои корро мустақилона ҳудаш интиҳоб ва коркард менамояд. Дар ин раванд, муаллим бояд масири фаъолиятҳои кӯдакро ба таҷрибаи амалии шахсиаш таъя намуда тавре кашад, ки самарааш шахсияти баркамоли муваффақ дар шароити ҷомеаи босуръат инкишофёбанда бошад.

Принсип ва функсияҳои фаъолиятҳои таҳқиқотии беруназсинфӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ таҳия гардида, вазифаҳои он барои ҳар як зинаи таҳсилоти ибтидоӣ муайян гардид.

Муқаррароти назариявии пешниҳодгардида, дар асоси таҳлил, коркардӣ назариявӣ ва методии раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол дар рафти фаъолиятҳои беруназсинфӣ дар шакли озмоишҳои хонагӣ ҳосил гардидаанд.

БОБИ II. ХУСУСИЯТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛЁБИИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАҲҚИҚОТӢ-ОЗМОИШИИ ХОНАНДАГОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ ДАР РАВАНДИ ГУЗАРОНИДАНИ ОЗМОИШҲОИ ХОНАГӢ АЗ ФАННИ ТАБИАТШИНОСӢ.

2.1. Методикаи ташаккулдиҳии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар рафти гузаронидани озмоишҳо дар хона аз фанни табиатшиносӣ

Табиатшиносие, ки дар синфҳои ибтидоӣ омӯхта мешавад, дар хонандагони хурдсол заминаҳои асосии ҷаҳонбинии илмиро ташаккул дода, барои рушди шахсияти онҳо имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Бо омӯзиши ин фан хонандагони хурдсол донишҳои илман асоснокро аз худ карда, дар онҳо оид ба олами ихотанамудаашон тасаввуротҳои илмӣ инкишоф меёбад. Онҳо ба хулосае меоянд, ки табиат доимо дар ҳолати инкишофёбӣ ва дигаргуншавӣ буда, танҳо бо ҷаҳонбинии илмӣ онро шинохтан мумкин аст. Дар ибтидои таҳсил, аз синфи якум сар карда, раванди омӯзиши фанни табиатшиносӣ мутобиқшавии кӯдакро ба раванди таълим метезонад, зеро ки мундариҷаи ин фан нисбати дигар фанҳои дар синфҳои ибтидоӣ омӯхташаванда, ба тафаккури айёнии кӯдак наздик буда, масири аз олами каммаҳдудияти кӯдакӣ ба дунёи пуртазоди “қолабӣ”-и таълимӣ гузаштани кӯдакро то андозае нарму хамвор ва бедард мегардонад.

Равандҳои маърифатӣ, ҳамчун қисми таркибии ҳар як фаъолияти инсон ба шумор меравад, ки дар натиҷа ӯ як миқдор донишҳо, маҳорату малака ва таҷрибаи ҳаётиро соҳиб мешавад. Равандҳои маърифатӣ ба кӯдак имконият медиҳад, ки пешакӣ мақсад ва мазмуни фаъолияти худро муайян намуда нақша кашад, рафти фаъолиятро ҳаёлан “ичро” карда, рафтори худро ба он мутобиқ гардонад ва натиҷаи онро пешгӯи ва тахмин кунад. Ва аз ҳамин сатҳи инкишофи тафаккури маърифатии ҳар кӯдак, самаранокии раванди таълим вобаста мебошад.

Инсон дорои лаёқати баланд ва бо ҳисси ҳарисона ба донистагирии чизҳои барояш номаълум таваллуд гардад ҳам, вале ин раванд дар

ибтидо бешуурона буда, бо таври ғаризавӣ (инстинкт) амалӣ мешавад. Ба кӯдак зарур аст, ки имкониятҳои маърифатии худро инкишоф дода, маҳорати идоранамоии онҳоро ҳосил карда, фаъолиятро ҳадафмандона ташкил кунад. Бинобар ин бо вучуди доштани лаёқати баланд, боз ташаккулёбии равандҳои маърифатии хонандаи хурдсол, аз омилҳои таъсиррасонандаи инкишофи шахсият, ба монанди оила, рафиқон, кӯча, радио ва телевизион, машғулиятҳо ва табиати ихотанамудааш вобаста аст. Ташаккулёбии шавқмандии маърифатии хонандаи хурдсол, дар шакли кунҷқобӣ бо барангезиши механизмҳои диққат амалӣ гардида, зина ба зина татбиқ мегардад. Зина ба зина татбиқгардии ин раванд маъноӣ онро надорад, ки инкишофи нисбатан баландтари шавқмандии маърифатӣ боиси аз байн рафтани шавқмандии маърифатии пешина мегардад, балки он зинаи пешинаро такмил ва инкишоф дода ба марҳилаи нав мебарорад. Мисоли оддӣ онро мо дар як фосилаи кӯтоҳи вақт дар раванди аз фаъолияти бозӣ ба фаъолияти таълим кӯчидани диққати кӯдак ва ҳатто характери таълими пайдо намудани фаъолиятҳои беруназарсияш мушоҳида карда метавонем. Дарачаи инкишофи шавқмандии кӯдак ҳамон вақт мусбӣ ва рушдбанда арзёбӣ мегардад, ки худӣ кӯдак аз донишҳои ба дастовардааш кайфияту лаззат бурда, қаноатманд гардад.

Дар ибтидои таҳсил шавқмандии кӯдак ба таҳсил, махсусан шавқмандии маърифатӣ бо таври назаррас инкишоф меёбад ва он дар шакли ҳамчун ташна ба ҷустани дониш кӯшиш намуданаш зоҳир мегардад. Дар аввал диққат ба фактҳои алоҳидаи шавқовар оид ба табиат (синфи яқум, аввалҳои синфи дуюм) равона гардида, баъдтар шавқмандӣ ба кушодани муаммоҳое нигаронида мешавад, ки дар онҳо сабабҳо ва қонуниятҳои ба амалоии баъзе ҳодисаҳо ва тахмин намудани натиҷаҳои эҳтимолии онҳо нухуфтааст. Агар дар ибтидои таҳсил саволи маъмулии мепурсидагии хонандагони хурдсол “Ин чист?” бошад акнун дар синфҳои сеюму чорум мавқеи онро саволҳои “Чаро?”, “Барои чӣ?” ва “Чӣ гуна?” иваз мекунад. Бо ҳосил шудани малакаҳои хонда

тавонистан ва навиштан дар хонандагон шавқмандии кофта ёфтани адабиётҳо оид ба ҳодисаҳои табиат ва техника рушд мекунад. Ин имкон медиҳад, ки дар синфҳои сеюм ва чорум ҳамгирии фанҳо ва китобҳои дарсӣ охишта-охишта коҳиш ёбад.

Шавқмандии маърифатӣ монанди шавқмандии эҷодӣ – раванди мураккаби гуногунчанбаъ буда, онҳоро аз ду нигоҳ шарҳ додан мумкин аст. Аввалан, онҳо агар ҳамчун воситаи самаранокгардонандаи таҳсил баромад кунанд, пас баъдан онҳо барангезандаҳои асосӣ ва пурқиммати раванди азхудкунии донишҳои нав мебошанд. Дар ҳар ду мавқеъ ҳам онҳо ба якдигар алоқаманд буда, ҳамчун омили асосии инкишофи ниёзҳои ботинии фардии кӯдак ба шумор мераванд.

Азбаски муаллим дар фосолаи кӯтоҳи дарси анъанавӣ ба барангезандаҳои маърифатӣ ва ниёзҳои шахсии кӯдак ба пуррагӣ имконияти таъсиррасонӣ надорад, зарур аст, ки ба воситаҳои ёрирасонӣ таълим диққат дода аз нерӯи фаъолиятҳои беруназдарсӣ ва берун аз муассисаи таълимӣ зиёдтар истифода барад.

Ҳангоми инкишофи шавқмандии маърифатии хонандаи хурдсол, дар рафти иҷрои супоришҳои озмоишии мустақилонаи хонагӣ, омилҳои зоҳирӣ ва ботинии онро ба назар гирифтани муҳим аст.

Барангезандаи шавқи маърифатии хонандагони хурдсол, пеш аз ҳама донишҳои нави шавқовар дар бораи табиат мебошад. Аз ин рӯ, маводи мазмунан шавқовар таҳиягардида, воситаҳои хуб интихобшудаи таълимӣ, ки манбаъи донишҳои нави то ҳоло барои кӯдак номаълум ба шумор мераванд, онҳоро ба ҳайрат ва ваҷд оварда, ба ҷустуҷӯи донишҳои нави илмӣ ва кашфиётҳо равона месозад. Дар байни хосиятҳои маърифатии кӯдак, фаъолияти ӯ, фаъолона кӯшидан ба иҷрои амалҳо ва умуман фаъолиятҳои, ки дар таҳти таъсири хосияти кунҷқобиаш амалӣ мешаванд, бараъло зоҳир мешаванд.

Дар адабиётҳои психологӣ-педагогӣ шавқмандии маърифатии кӯдак ҳамчун шавқмандие шарҳ дода мешавад, ки дар он ҳасосият ва ҳаяҷони баланд ҳангоми донистани донишҳои нав бараъло зоҳир мегардад. Инро

мо махсусан дар раванди фаъолиятҳои амалии беруназсинфии амалӣ ва ё экскурсия мушоҳида карда метавонем. Бинобар ин дар баъзе ҳолатҳо самаранокии шаклҳои таълимии амалӣ, нисбати дарсҳои маъмулӣ бартарӣ пайдо мекунанд. Ба инҳо мушоҳидаи озмоиши намоиши муаллим, дар таҳти роҳбарии муаллим мустақилона гузаронидани озмоиши лабораторӣ, дар шакли озмоиш тайёр кардан ва ҷавоб додани супоришҳои таълимӣ, озмоишҳо ва мушоҳидаҳои бо супориши муаллим дар хона мегузаронидаи хонандагон, мушоҳидаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддати ҳодисаҳои табиат, мушоҳидаҳои олами ҳайвоноту растаниҳо ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Дар чараёни озмоиши намоиши дар синфхона гузаронидашаванда, вақт дар тӯли як соати шартии дарсӣ маҳдуд буда, фаъолияти асосиро муаллим ва ё як – ду хонанда саросемавор иҷро менамоянд ва ин имкон намедиҳад, ки дар хонандагон донишҳои чуқур ва тасаввуротҳои зарурӣ, пурра ҳосил гардад. Аксар вақт, баъди анҷоми чунин дарсҳо, хонандагон дар назди мизи намоиши муаллим чамъ омада, асбобҳоро бо даст ламс карданӣ мешаванд, маслиҳатҳо дода ба гузаронидани чунин фаъолиятҳо шавқманд ва тайёр буданашонро намоиш медиҳанд. Ҳатто дар рафти озмоишҳои мо, мушоҳида гардид, ки хонандагони хурдсол ба кори ноӯҳдабароёна иҷро намудаи рафиқонашон тамасхуромезона хандида, намоишкоруна изҳор мекарданд, ки ин гуна фаъолияти озмоиширо худашон беҳтару хубтар гузаронида метавонанд.

Мо шоҳиди он гаштем, ки қариб ҳамаи хонандагони хурдсол барои гузаронидани фаъолиятҳои озмоишӣ шавқманд буда, лукма мепартоянд ва гоҳе ошкоро таклиф менамоянд, ки донишҳои бо таври назариявӣ аз муаллим қабулнамудаашонро дар амал озмуда санҷида бинанд.

Дар рафти корҳои амалӣ дар синфҳои ибтидоӣ, одатан хонандагони хурдсол ба гурӯҳҳои якчанд нафара тақсим карда мешаванд. Дар ин ҷо душворие ба миён меояд: на дар ҳама муассисаи таълимӣ миқдори кофии асбобҳо ва таҷҳизот барои иҷроиши чунин корҳои амалӣ ва озмоишӣ мавҷуд аст. Ҳамзамон маҳдудияти вақт, низ таъсири манфии худро

мерасонад. Агар яке аз гурӯҳҳо дар татбиқи кори озмоишӣ муваффақ нашавад, пас онҳо аз муаллим кумак пурсида, диққати дигаронро парешон ва онҳоро аз иҷрои кор бозмедоронад.

Пас бояд муаллим аз шогирдон талаб кунад, ки ин гуна фаъолиятҳои характери озмоишидоштаро берун аз синф ва муассисаи таълимӣ, яъне дар хона ташкил карда гузаронида, мушоҳида кунанд. Тематикаи озмоишҳои барои супориши хонагӣ таҳияшуда, набояд истифодаи ягон асбоби барқӣ ё ба ҳаёти хонандаи хурдсол хатарнок ва харочоти зиёди моддиро талаб кунад. Онҳо бояд озмоишҳо бо об, ҳаво ва ё ашёҳои бошанд, ки дар ҳар хона ҳастанд ва барои хонандагони хурдсол дастрас ва беҳатаранд. Албатта, мумкин аст ба арзиши илмии чунин озмоишҳо шубҳа намудан мумкин аст, аммо оё бад аст, агар ҳуди кӯдак қонун ё ҳодисаеро, ки солҳо пеш аз ӯ кашф шуда буд, озмоишу мушоҳида намуда дурустиашро санҷад?

Шояд, дар назари аввал аз чунин фаъолиятҳо ба ҷамъият ғоидае нест, аммо ғоидаи он барои инкишофи шахсият ва шавқмандии маърифатии кӯдак беандоза бузург аст! Гузаронидани озмоиш дар хона, пеш аз ҳама кори эҷодӣ буда, мустақилона анҷом дода мешавад, кӯдак хоҳ нохоҳ ба фикр кардан водор гардида, усулҳои осонтари гузаронидани озмоишро таҳия намуда, роҳҳои дар амал татбиқ намудани донишҳои дар рафти чунин озмоишҳо ба даст овардашро меҷӯяд.

Барои дар хона, мустақилона гузаронидани озмоиш ба кӯдак чӣ лозим аст? Албатта, ин дастури хеле муфассали муаллим оид ба раванди гузаронидани озмоиш, бештар ба кадом қисмати кор диққат додан, бо тавсия додани воситаҳо ва ашёи зарурии барои кӯдак дастрас ва риоя намудани қоидаҳои техникаи беҳатарӣ мебошад.

Қорҳои мустақилонаи озмоишии хонандагони хурдсол дар хона, дар ташаккули шавқмандии маърифатии онҳо нисбати олами ихтотанамудаашон нақши бузург бозида, иҷроиши машқҳои гуногун

марҳилаи азхудкунии донишҳо ба шумор рафта, ба инкишофи тафаккур, қобилияти эҷодӣ ва ташаккули маҳорату малакаҳо оварда мерасонад.

Дар хона гузаронидани озмоиш ва мушоҳидаҳо пуррақунанда ва тақвиятбахшандаи олие барои ҳама намуди фаъолиятҳои назариявӣ ва амалии таълимии синфӣ ба шумор меравад. Аз ин рӯй, муаллимони синфҳои ибтидоӣ бояд кори худро тавре ба нақша гиранд, ки гузаштани ҳар як мавзӯ, бояд бо омезиши корҳои назариявӣ ва амалӣ татбиқ карда шаванд. Ягон мазӯъ набояд сирф аз ҷиҳати назариявӣ пешкаши хонандаи хурдсол гардонидани шавад ва ягон фаъолияти таълимӣ аз ҷанни табиатшиносӣ, набояд бидуни фаро гирифтани назарияи илмӣ ва озмудани он анҷом дода шавад.

Танҳо дар сурати омезиши моҳиронаи назария бо фаъолияти амалӣ ва алоқаманд гардонидани фаъолиятҳои амалии кӯдак бо назарияи илмӣ натиҷаи зарурии таълимию тарбиявиеро, ки ҷомеаи муосир дар наздикии таҳсилот мегузорад, иҷро намудан мумкин аст.

Шакли асосии таълими табиатшиносӣ (қисми амалии он) дар муассисаи таълимӣ таҷрибаи намоишӣ ва лабораторӣ мебошад, ки хонанда бо он ҳангоми дарсдиҳии омӯзгор шинос шуда, минбаъд онро ба хона ва табиат кӯчонида татбиқ мекунад.

Бе гузаронидани озмоиш, таълими самараноки табиатшиносӣ ғайриимкон гардида, таълими шифоҳӣ ноғузир ба формализм ва қоризёд кардани матн оварда расонида, ҳофиза хосияти механикӣ пайдо карда, тафаккур аз инкишоф боз мемонад. Нерӯ ва маҳорати педагогии омӯзгор, бояд пеш аз ҳама ба он равона карда шаванд, ки хонандаи хурдсол раванди озмоишро мушоҳида намуда, онро мустақилона анҷом диҳад, истифодабарии асбобҳоро дар дасти муаллим дида, дар дасти худ дуруст дошта истифода бурда тавонад.

Аммо, бе ҳикояҳои шавқовар ва ба ангезишварандаи муаллим, хондани китоби дарсӣ ва адабиётҳои иловагӣ, мушоҳидаи озмоишҳои намоишии муаллим, иҷроиши озмоишҳои мустақилонаи гуногун дар хона, раванди таълимро қаноатбахш арзёбӣ намудан мумкин нест.

Нақли муаллим дар бораи қонуниятҳои физикию химиявӣ ба амал омадани ҳодисаҳо дар табиат, заминагузорандаи асосии амалишавии таълими табиатшиносӣ ба шумор рафта, барои фаъолиятҳои таълимии амалӣ ҳамчун таҳкурсии хизмат мекунад.

Озмоиши намоишӣ, ки муаллим мегузаронад, яке аз ҷузъҳои таркибии таҷрибаи таълимӣ буда, таҷдиди ҳодисаҳои табиӣ аз ҷониби муаллим дар мизи намоишӣ, бо истифода аз асбобҳои махсус мебошад. Он аз усулҳои эмпирикии аёнӣ таълимӣ ба шумор меравад. Аҳамияти озмоиши намоишӣ дар он аст, ки:

- хонандагони хурдсол бо усулҳои озмоишии дарки олами атроф ва нақши гузаронидани озмоиш дар рафти амалҳои маърифатӣ-таҳқиқотӣ шинос мешаванд (дар натиҷа дар онҳо ҷаҳонбинии илмӣ ташаккул меёбад);

- дар хонандагони хурдсол малакаҳои озмоишиеро ба монанди: мушоҳида намудан, пешниҳоди фарзия, тахмин намудан, ба нақша гирифтани озмоиш, таҳлили натиҷаҳо, хулосабарорӣ ва ғ. инкишоф меёбад.

- озмоишҳои намоишӣ ҳамчун воситаи айёният истифода гардида, имкон медиҳанд, ки қӯдак тамоми мазмуни маводи таълимиро бо ҳасосияти баланд аз худ намуда, дар хотираи худ мустақам сохта, инкишоф диҳад ва шавқмандии онҳоро ба омӯзиши ашё ва ҳодисаҳои олам ба ангезиш биёрад. Малакаҳои озмоишии хонандагони хурдсол дар рафти иҷрои корҳои мустақилонаи лабораторӣ ташаккул ёфта, таҳқиқоти лабораторӣ шавқмандии онҳоро зиёд гардонида, ба онҳо имкон медиҳад, ки тасаввурот ва ҷаҳонбинии худро дар асоси таҷриба ва фаъолиятҳои маърифатии худ васеъ намоянд.

Яъне аҳамияти дарсҳои лабораторӣ дар таълими табиатшиносӣ аз он иборат аст, ки хонандагони хурдсол дар бораи нақш ва ҷойгоҳи озмоиш дар ҳосилшавии донишҳои асоснок ва амиқ тасаввурот пайдо мекунанд. Ҳангоми иҷрои озмоишҳо хонандагон малакаҳои озмоишии худро ҳам аз ҷиҳати зеҳнӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалӣ инкишоф медиҳанд.

Малакаҳои зехнии озмоишӣ, ин муайян кардани ҳадафи озмоиш, пешниҳод кардани фарзияҳо, интихоби асбобҳо, банақшагирии таҷриба, ҳисоб кардани ҳатогихо, таҳлили натиҷаҳо, тартиб додани ҳисобот дар бораи корҳои анҷомдодашуда буда, малакаҳои озмоишии амалӣ васл кардани таҷҳизоти таҷрибавӣ, мушоҳида, ченкунӣ ва бо тартиб пай дар пай гузаронидани чузъиёти озмоиш мебошанд.

Ғайр аз он аҳамияти озмоиши намоишӣ дар он аст, ки дар вақти татбиқи он, дар кӯдакон чунин сифатҳои муҳими шахсӣ, ба монанди муносибати эҳтиёткорона бо асбобҳо, риояи тозагӣ ва тартибот дар ҷои кор, бо маҳоратона қайд намудани маълумотҳо, мутташакилӣ, суботкорӣ барои ба даст овардани натиҷаҳои дилхоҳ ташаккул ёфта, дар онҳо фарҳанги муайяни меҳнати фикрӣ ва ҷисмониро ҳосил мекунад.

Вазифаи хонагӣ чун яке аз навъҳои фаъолияти таълимӣ мустақилона дар хона иҷро карда мешавад. Дар илми дидактика, вазифаи хонагӣ чун иҷроиши мустақилонаи супоришҳои таълимии муаллим аз тарафи хонанда шарҳ дода мешавад, ки дар хона таҳти нақшаи муайян иҷро мегардад. Барои он, ки ин супоришҳо самаранок иҷро шаванд, пас бояд онҳо дар таҳти нақшаи мушаххас, бо мақсадҳои барои кӯдак фаҳмо таҳия, супориш ва ташкил карда шаванд. Ҳамзамон бояд усулҳои қайди иҷроиши вазифаҳои хонагӣ муфассал фаҳмонида шуда, дар раванди гузаштани дарси нав истифода гарданд. Аз ин принципҳои супоришҳои озмоишии хонагӣ низ истисно набуда, баракс пуррақунанда ва такмилдиҳандаи супоришҳои таълимии мустақилона барои хона ба шумор мераванд.

Кори озмоишии хонагӣ соддатарин озмоиши мустақилест, ки хонандагон дар хона, берун аз муассисаи таълимӣ, бидуни назорати мустақими омӯзгор анҷом медиҳанд.

Вазифаҳои асосии ин навъи фаъолиятҳои озмоишӣ чунин мебошанд:

- ташаккул додани маҳорати мушоҳида кардани ҳодисаҳо дар табиат ва ҳаёти ҳаррӯза;

- ташаккул додани қобилияти андозагирӣ бо истифода аз асбобҳои ченкуние, ки дар рӯзгор истифода мешаванд;

- ташаккул додани шавқмандии кӯдак ба гузаронидани озмоиш;

- ташаккул додани мустақилона фаъолият намудан.

Корҳои озмоишии хонагиро вобаста ба таҳҷизоте, ки барои иҷрои он истифода мешавад, дар шакли зер тасниф намудан мумкин аст:

- озмоишхӯе, ки дар онҳо ашёи рӯзгор ва маводҳои такмилдодашуда истифода мешаванд (косаи ченкунӣ, ченак, қошук ва ғ.);

- озмоишхӯе, ки дар онҳо асбобҳои маишии худсоз истифода мешаванд (тарозуи хонагӣ, мензурка, қиф ва ғ.);

- озмоишхӯе, ки дар онҳо асбобҳои маишии саноатӣ истифода карда мешаванд.

Ҳамчунин ин навъи фаъолияти таълимӣ, ки хонандагони хурдсол худашон, бевосита мустақилона дар хона мегузаронанд, имкон медиҳанд, ки:

1) майдони робитаи назария бо амалия васеъ гардад;

2) шавқмандии хонандаи хурдсол ба илм ва технология инкишоф ёбад;

3) дар кӯдак тафаккури эҷодӣ бедор гардад;

4) дар кӯдак лаёқати фаъолияти таҳқиқотии мустақилона ташаккул ёбад;

5) дар онҳо сифатҳои пурқиммате чун: мушоҳидакорӣ, бодикқатӣ, босуботӣ, устуворӣ ва дақиқӣ инкишоф ёбад;

6) ноқисҳои кори лаборатории синфиро, ки дар синф ба ҳеҷ ваҷҳ пурра кардан имконнопазир аст, ислоҳ ва пурра намояд (мушоҳидаҳои дарозмуддат, мушоҳидаҳои ҳодисаҳои табиӣ ва ғ.);

7) ба кӯдакон бошуурона ва мақсаднокона фаъолият намуданро омӯзонад.

Барои ташкили корҳои озмоишӣ дар хона, мо метавонем ба истилоҳ мини-лабораторияро ташкил намоем, ки он ашёҳои рӯзгорро дар бар мегирад (шишаҳо, пиёлаҳо, зарфҳои пластикии гуногуншакл ва

гуногунодоза, тасмаҳои резинӣ, пипеткаҳо, чадвал, тарозу ва дигар воситаҳои андозагирӣ ва ғ.). Ин тақрибан ба ҳар як кӯдак дастрас аст.

Аз ин рӯ, дар баробари супоришҳои маъмулии таълимии хонагӣ - омӯзиши матни китоби дарсӣ, аз худ кардани қоидаҳо, қонунҳо, ҳалли масъалаҳо ва машқҳо - ба хонандагон бояд супоришҳои амалӣ: мушоҳида кардани ҳодисаҳо дар табиат, гузаронидани озмоишҳои баландсифат, ченкуниҳо ва ғайраҳо зарур аст.

Дар китобҳои дарсии "Табиатшиносӣ" (Олами атрофи мо) (муаллифон Н. Қодиров, С. Давлатзода, К. Исоев, И.Абдуллоев, М.Зиёев, М.Табаруков) ва дар дафтарҳои корӣ барои хонандагони хурдсол пас аз омӯзиши мавзӯҳои муайян супоришҳои амалии характери озмоишидошта оид ба мушоҳидаҳои, ки дар хона бояд гузаронида шаванд, пешниҳод карда шудаанд, ки бояд натиҷаҳои онҳоро шарҳ дода, гузориши кӯтоҳе дар бораи кор тартиб диҳанд.

Татбиқи мунтазами корҳои озмоишӣ дар синф ва хона аз ҷониби хонандагон, ба дарки чуқур ва мушаххаси маводи дар дарси назариявӣ омӯхташуда мусоидат карда, шавқмандии хонандагонро ба омӯзиши табиатшиносӣ афзуда, кунҷқобиашонро инкишоф медиҳад ва маҳорату малакаҳои пурарзиши амалиро ҳосил мекунонад. Ин супоришҳо воситаи муассири баланд бардоштани дараҷаи мустақилият ва ташаббускорию хонандагон ба шумор рафта, ба ҳамаи фаъолиятҳои таълимии онҳо таъсири судманд мерасонанд.

Афзалиятҳои дигари озмоишҳои хонагӣ дар муқоиса бо корҳои амалӣ ва озмоишҳои лаборатории дар синф гузаронидашударо мо чунин муайян намудем:

- тавре зикр намудем, маҳдудияти вақт аз ноқисии чиддӣ ба шумор меравад, ки дар рафти озмоиши хонагӣ рафъ мегардад;

- инчунин кӯдакон худро дар хона нисбат ба дарсҳо дар синф, ки дар он ҷо бисёр вақт дар ҳолати стресс мебошанд ва он ба самаранокии раванди таълим таъсири манфӣ мерасонанд, озод ва бароҳаттар ҳис мекунанд;

- хангоми ичрои супориши озмоишӣ дар хона, хонандагон супоришро пурра мустақилона ичро намуда, ба фаъолияти эҷодӣ машғул мешаванд, ки ин ба рушди шахсияти онҳо таъсири судманд мерасонад.

Дар бораи он, ки истифодаи озмоишҳои хонагӣ аз тарафи омӯзгор, дар раванди таълими табиатшиносӣ самаранокии онро баланд мебардорад, хеле зиёд гуфта шудааст. Акнун биед озмоишҳои хонагиро амалан бубинем, ки чи гуна ташкил мешаванд ва муаллим чӣ гуна онҳоро ташкил ва истифода карда метавонад.

Талаботҳо барои ташкили озмоишҳо дар хона: пеш аз ҳама, албатта, ташкили муҳит ва шароити бехатар аст. Азбаски озмоишро кӯдак дар хона мустақилона, бе назорати бевоситаи муаллим мегузаронад, дар озмоиш набояд ягон моддаи химиявӣ ва ашёе истифода гардад, ки ба саломатии кӯдак ва муҳити хонаи ӯ хатар дошта бошад; озмоиш набояд аз хонанда хароҷоти назарраси моддиро талаб кунад; хангоми озмоиш ашё ва моддаҳое, ки тақрибан дар ҳама хонаҳо мавҷуданд, бояд истифода шаванд: зарфҳо, шишаҳо, об, намак, шакар, равған, ва ғайра; озмоише, ки хонандагон дар хона мегузаронанд, бояд аз ҷиҳати ичро ва таҷҳизот содда, аммо дар баробари ин, дар омӯзиш ва ҳосилшавии тасаввуротҳои илмӣ оид ба ҳодисаҳо ва унсурҳои табиат барои кӯдак арзишманд ва аз ҷиҳати мазмун ҷолиб бошанд; бо вучуди набудани имконияти мустақиман назорат кардани фаъолияти озмоишии хонандагонро дар хона аз тарафи муаллим, натиҷаҳои озмоиш бояд дуруст ҳуҷҷатгузорӣ ва қайд карда шаванд (ҳамон тавре, ки хангоми ичрои корҳои лаборатории фронталӣ дар синф анҷом дода мешавад); натиҷаҳои фаъолияти озмоишии, ки хонандагон дар хона гузаронидаанд, бояд дар дарс муҳокима ва таҳлил карда шаванд; кори хонандагон набояд тақлид ба кӯр-кӯрона ба нақшҳои муқарраргардида бошад, онҳо бояд зухуроти васеътари ташаббускорӣ, эҷодкорӣ ва ҷўяндагиро нишон диҳанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо мухтасаран талаботро барои супоришҳои таҳқиқотӣ-озмоишии хонагӣ таҳия намудем:

1. риояи техникаи бехатарӣ;
2. хароҷоти ҳадди ақали моддӣ;
3. соддагӣ ва осонии иҷроиш;
4. барои ҳосилшавии тасаввуротҳои илмии табиатшиносӣ аҳамият дошта бошанд;
5. имконпазирӣ ва озодона назорат карда тавонистани раванди озмоиши таҳқиқотӣ аз тарафи муаллим;
6. мавҷудияти хислати эҷодкорӣ;
7. огоҳ будани волидайнӣ кӯдак аз машғулиятҳои озмоишии мегузаронидагии фарзандашон.

Супоришҳои озмоишӣ-таҳқиқотие, ки муаллим ба хонандагон барои мустақилона гузаронидан дар хона пешниҳод мекунад, бояд ҳатман ба чунин талабот ҷавобгӯ бошанд.

Азбаски яке аз талаботҳои калидӣ барои гузаронидани озмоишҳои таҳқиқотии хонагӣ, осонии иҷроишашон мебошад, бинобар ин, онҳоро дар марҳилаи ибтидоии таҳсилот, вақте ки кунҷқобии табиӣ кӯдакон хомӯш нашудааст, истифода бурдан мувофиқи мақсад аст. Супориши озмоиши хонагиро пас аз ба итмом расонидани мавзӯъ, дар синф додан мумкин аст. Дар ин маврид хонандагон бо ҷашмони худ дурустии қонуният ва ё ҳодисаи табиӣ бо таври назариявӣ омӯхташонро дида, ба ҳақонияти онҳо боварӣ ҳосил мекунанд. Ҳамзамон, донишҳои аз ҷиҳати назариявӣ бадастомада ва дар амал санҷидашуда дар тафаккури онҳо мустаҳкам мешавад.

Ҷаъолияти озмоишӣ-таҳқиқотӣ имкон медиҳанд, ки қобилиятҳои ниҳонии кӯдак ошкор шаванд. Он шавқмандии кӯдаконро ба ҷаъолиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ ба ангезиш оварда, чунин паҳлӯҳои тафаккурашонро ба монанди таҳлил, синтез, тасниф, ҷамъбаस्तкунӣ, инкишоф дода, ҷаъолияти маърифатӣ ва кунҷқобиашонро рушд ва дарки маводи таълимиро дар самти шиносӣ бо қонуниятҳои ба амал омадани ҳодисаҳои табиӣ ва дигар унсурҳои он ҷаъол месозад. Қобилияти мустақилона дифоъ намудани фикру андешаи худ ва хислати

этироф кардани хатогиҳои худро инкишоф медиҳад. Ғайр аз ин, бояд кайд намоем, ки ниёзҳои ботинии ҳар як кӯдак барои ба даст овардани дониш бояд ба назар гирифта шаванд.

Ин гуна фаъолиятҳо яке аз роҳҳои самараноки шинохти олам ба шумор мераванд. Дар ибтидои таҳсил, ба кӯдакон тафаккури аёнӣ-тахайюлӣ хос буда, гузаронидани озмоишҳо, нисбати дигар шаклҳои фаъолияти таълимӣ самараноктар ба назар мерасанд. Ин шакли фаъолиятҳо имкон медиҳанд, ки дар кӯдак миқдори муайян ва зарурии донишҳо ва таҷрибаи шахсии амалӣ ҳосил шаванд.

Озмоишҳои таҳқиқотӣ ҳар қадар гуногунранг, шавқовар ва мушаххастар бошанд, ҳамон қадар дар кӯдак тасаввуротҳо ва донишҳои нав ҳосил гардида, хусусиятҳои ҷӯяндагӣ-таҳқиқотиашон, ки ба «кашф» кардани чизи нав нигаронида шудааст, ба таври назаррас афзоиш меёбанд. Ин ба рушди шаклҳои тафаккур бо иштироқи фаъолонаи ҳуди хонанда кумак мекунад.

Фаъолияти озмоишӣ-таҳқиқотие, ки мустақилона аз ҷониби кӯдак гузаронида мешавад, ба ӯ имкон медиҳад, ки амсилаи як ё якчанд ҳодисаҳои табиӣ ба якдигар алоқамандро офарида, натиҷаҳои ба дастовардаашро ба таври муассир чамъбаст карда, муқоиса, тасниф ва хулосабарорӣ намояд. Озмоиш ба кӯдак имкон медиҳад, ки на танҳо самт ва тарзи фаъолияти худро дарк намояд, балки сабабҳои ба вуқӯиҳои ҳодисаҳоро муайян намуда, муносибати ба ҳам зидҳоро ошкор намояд. Яъне дарк менамояд, ки чаро ман ин корро иҷро мекунам, чиро ман мехоҳам бидонам ва натиҷаи фаъолиятам бояд чи гуна анҷом ёбад. Кӯдакон аз "кашфиёт"-и худ ба эҳсосот дода шуда хурсандӣ менамоянд ва аз самараи қорашон лаззати равонӣ мебаранд.

Баробари ҷалб гардидани хонандагони хурдсол ба фаъолиятҳои озмоишии мустақилона, дар онҳо шавқмандӣ ва хоҳиши ба таҳқиқот машғул шудан пайдо мегардад. Самаранокии раванди ташаккули малақаҳои таҳқиқотии матаббачагони хурдсол аз дараҷаи инкишофи мустақилияти онҳо вобаста аст, ки аз омилҳои асосии ташаккулёбии

маҳоратҳои зерин ба шумор меравад: қобилияти дидану дарк кардан, мақсаду ҳадаф гузоштан ва ба нақша гирифтани кор; қобилияти ба қароре омадан оиди самаранокии натиҷаи кори озмоишӣ; қобилияти дар тафаккури худ сохтани амсилаи марҳилаҳои кори озмоишӣ ва ба нақша гирифтани он;

Ба фаъолиятҳои характери озмоишӣ доштаи таълимӣ пайваста ҷалб кардани хонандагони хурдсол, дар онҳо малакаҳои зеринро ташаккул медиҳад: малакаҳои мушоҳида кардани раванди корҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ; малакаҳои ба танзим даровардани раванди корҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ; малакаҳои баҳо дода тавоништан ба натиҷаҳои корҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ.

Ба роҳ мондани фаъолияти озмоишӣ-таҳқиқотӣ, махсусан озмоишҳои мустақилона барои хона амалиёти хеле душвор мебошад. Ин душворӣ дар мураккабии раванди озмоишҳо, корҳои омодагӣ ва ташкили озмоиш зиёдтар зоҳир мегардад.

Супоришҳои амалии характери озмоишӣ-таҳқиқотӣ доштаро ба хонандагони синфҳои якум, дар давраи таътили тобистона додан мумкин аст, то ки аз бойтарин лаборатория - табиат ва асбобу анҷоме, ки хона муҳаё буда, дар раванди дарс дастрас нестанд, истифода карда тавонанд. Ҳангоми додани супоришҳои озмоишӣ – таҳқиқотӣ дар фасли тобистон соддатар тарҳрезӣ намудани онро сарфи назар кардан мумкин нест. Супоришҳои озмоишӣ-таҳқиқотии давраи таътил низ бояд кӯтоҳ ва содда бошанд.

Ё, баръакс, мумкин аст аввал супориши озмоишии хонагӣ дода ва пас аз ба итмом расонидани он, ҳодисаро шарҳ диҳед. Ба ин тариқ, барои хонандагони хурдсол вазъияти проблемавӣ эҷод карда ба омӯзиши проблемавӣ гузаштан мумкин аст, ки дар рафти он хонандагон ба таври ғайриихтиёр ба супориши озмоишӣ тавачҷӯх зоҳир менамоянд, фаъолияти маърифатиашон татбиқ ва тафаккури эҷодиашон инкишоф меёбад. Дар ин ҳолат, хонандаҳо ҳодисаи дар раванди гузаронидани

озмоиш мушоҳида намудаашонро мустақилона шарҳ дода натавонанд ҳам, шарҳи муаллихро бо шавқ гӯш мекунанд.

Вазифаи муаллим дар ташкили корҳои озмоишӣ – таҳқиқотӣ ва мушоҳидаҳои тобистона асосан пешниҳод кардани идея, роҳнамоӣ, дастрас намудани дастурамалҳо буда, боқии корро мустақилона худи кӯдакон бо истифода аз кунҷқобии бепоёни худ иҷро мекунанд.

Супоришҳои мустақилонаи озмоишӣ-таҳқиқотии дар тобистон супоридашаванда барои ҳамаи хонандагон ҳатмӣ набуда, мисли вазифаи хонагии маъмулӣ набояд барои ҳама якхела супорида шавад. Зеро, хонандагони хурдсол, на ҳама вақт имкониияту лаёқати вазифаи хонагиро як хел ва ба як меъёр иҷро намудан дошта, қисме хуб, дигаре миёна ва ҳатто саркашона иҷро намекардагихоро ҳам вохӯрдан мумкин аст. Аз ин мавқеъ, супоришҳои мустақилонаи озмоишӣ-таҳқиқотӣ низ истисно набуда, вобаста ба лаёқату қобилияти ҳар хонанда ва ё гурӯҳ дар шаклу андоза ва меъёрҳои гуногун иҷро карда мешаванд. Аз тарафи дигар, самаранокии ин раванд бештар аз маҳорати педагогии муаллими фанни табиатшиносӣ вобаста аст, ки то кадом андоза ҳасосият ва шавқмандии кӯдакро нисбат ба ин гуна фаъолиятҳо ба ангезиш даровардааст. То кадом андоза дар иҷрои ин гуна супоришҳо саҳтгирӣ кардан, низ ба монанди ҷазо додан барои вазифаи хонагии иҷронашуда аз маҳорату малакаҳои педагогии муаллим вобаста аст.

Ҳадафи ниҳии фаъолияти озмоишӣ-таҳқиқотие, ки хонандагони хурдсол мустақилона дар хона гузаронида, донишҳои азхудкардаашонро аз нуқтаи назари илмӣ бо иштироки муаллим муҳокима мекунанд, ин ҳосилшавии тасаввуротҳои комили илмӣ оид ба ҳодиса ва ё ашёи мавриди таҳқиқ интиҳобнамудаашон мебошад. Ин донишҳо ва тасаввуротҳо дар хотираи хонандагон муддати дароз муассир боқӣ монда, барои фаъолиятҳои минбаъдаи маърифатиашон замина ба ҳисоб мераванд.

Ба кӯдакон бояд ба хубӣ ва пуррагӣ фаҳмонид, ки кадом корҳоро иҷро кунанд ва ба чӣ диққат диҳанд. Агар тавсифи озмоиш дар китоби

дарсӣ ва ё дастурҳои методӣ бошад, пас ҳеҷ мушкилии ҷиддие ба вучуд намеояд. Муаллим, бояд хонандагонро ба дастурҳои китоби дарсӣ ва дигар дастурамалҳои методӣ шинос намояд, то ки онҳо тамоми маълумоти заруриро барои гузаронидани озмоиш гирифта тавонанд. Вале, мутаассифона дар китобҳои дарси дастуру супоришҳои муносибе барои гузаронидани озмоишҳои мустақилонаи хонагӣ ёфтани душвор аст. Пас муаллим вазифадор аст, ки мавзӯҳои шавқовару соддаро дарёфта, тарзи содаи татбиқи онҳоро дар шакли дастурамали кӯтоҳе, дар як қисми вақти дарс ба кӯдакон фаҳмонад, то ки дар хона иҷро кунанд. Раванди озмоиши хонагӣ бояд тавре тавсиф шавад, ки дар хонандагон шавқмандӣ ва хоҳиши гузаронидани мустақилонаи он ҳосил шавад. Мавзӯ ва рафти гузаронидани озмоиш бояд сода таҳия гардад, то ҳар як хонанда барои ташкил ва гузаронидани озмоиш дар хона ҳама чизи заруриро дастрас карда тавонад.

Аввалан ҳангоми тавсифи озмоиш зарурат ва аҳамияти гузаронидани онро нишон додан лозим аст. Баъдан бояд ашӯҳо ва воситаҳои зарурии гузаронидани озмоиш дастрас бошанд. Минбаъд дар тавсифи озмоиш бояд алгоритми пайдарпайии амалҳо нишон дода шавад. Тавсифи тарзи гузаронидани озмоиш бояд бо забони барои хонандагони хурдсол, ки гузаронидани озмоиш барои онҳо пешбинӣ шудааст, фаҳмо таҳия шавад.

Муаллим, метавонад аввал шахсан шарҳи назариявӣ диҳад ё аз хонандагон хоҳиш кунад, ки оид ба гузаронидани озмоиши таҳқиқотии мустақилонаашон дар хона аввал фикрҳои худро пешниҳод ва муҳокима намуда, сипас фикру тавсияи муаллимиро қабул намоянд. Баъд аз иҷрои супориш, хонандагон бояд дар бораи фаъолияти иҷронамудаашон ҳисоботи хаттӣ диҳанд.

Барои расидан ба ин ҳадаф, муаллим бояд дастуреро ҷоп кунад, ки раванди озмоишро пайдарпай бо шумораи хонандагони дар он иштироккунанда тавсиф дода тавонад. Кашидани ва ё нишон додани расмҳои баъзе ҷузъиёти асосии кори озмоишӣ, тарзи насби таҳҷизот,

дуруст доштани асбобҳо бо нишон додани марҳила ва вақти ҳар як амалиёт шарт аст.

Аксари хонандагон метавонанд дар доираи лаёқат ва тафаккури худ, баъзе асбобу таҳҷизот ва ҷузъиёти озмоишро такмил диҳанд. Ин аз дараҷаи рушди хусусиятҳои шахсии ҷӯяндагию эҷодкории кӯдак вобаста буда, барои инкишоф ва тақомули онҳо муаллим бояд мусоидат намояд ва ёрии амалии худро расонад.

Ҳангоми ташкили вазифаи хонагии хонандагон, бояд дар назар дошт, ки ҳадафи асосии дидактикии он такрор ва мустаҳкам кардани чизҳои дар дарс омӯхташуда буда, ба рушди малакаҳои гуногун равона карда мешавад. Озмоишҳои хонагӣ низ ҷузъе аз вазифаи хонагӣ ба шумор рафта, бо барномаи таълимӣ бояд ҳамгиро ва мутобиқ гардонида шавад. Он метавонад ҳамчун омили ба ангезишоварандаи шавқи табиатдӯстии хонандагони хурдсол истифода гардад.

Бо ин мақсад, пеш аз ҳама бояд бо хонандагон усулҳои кор бо китоби дарсиро омӯзонем, зеро агар хонандагон ин малакаҳоро дошта бошанд, фаъолияти таълимии онҳо ҳам дар муассисаи таълимӣ ва ҳам дар хона осон мегардад. Хонандагон, бояд бо матн ва расмҳо дуруст кор карда тавониста, мазмун ва мақсади омӯхтани мавзӯро дуруст дарк карда тавонанд. Нақшаю таблитса ва харитаҳоро хонда, аз рӯи онҳо ба саволҳои ба миён омада ҷавоб ёфта тавонанд. Ҳамаи ин малакаҳоро хонандагон, асосан дар синф ҳосил карда, баъдан дар хона сайқал медиҳанд. Дар хона бо китоби дарсӣ кор карда, хонанда супоришҳои гуногуни муаллимро иҷро мекунад, ки аз як тараф ба такрори донишҳои дар рафти дарс омӯхтааш кумак карда, аз тарафи дигар ба ташаккули малакаҳои гуногуни кор бо китоб мусоидат мекунад.

Яке аз вазифаҳои омӯхтани кор бо китобҳои дарсӣ, ин ташаккули қобилияти ёфтани маълумот аз матн барои пур кардани ҷадвал ё нақша ва ё пурра кардани матн аз маълумотҳои дар нақша ва таблитса дарҷгардида мебошад. Ҳамин гуна масъалаҳо метавонанд ҳангоми кор бо дигар манбаъҳои маълумот низ пайдо шаванд.

Фаъолиятҳои омӯзишии кор бо китоби дарсӣ (матни он, тасвирҳо) ба хонандагони хурдсол сарбории зиёдатӣ нагардида, балки ба онҳо барои беҳтар фаҳмидани маводи омӯхташуда кумак расонида, дар онҳо меҳнатдӯстӣ ва мураттабию бонизомиро инкишоф медиҳад. Онҳо на танҳо ба азхудкунии дониш, балки ба ташаккули малакаҳои кор бо китобҳои дарсӣ, инчунин баъзе малакаҳои зеҳнӣ ноил мешаванд. Дар ин ҷой зикр кардан бамаврид аст, ки дар китобҳои «Табиатшиносӣ»-и муосир, як низоми хуби методӣ истифода гардидааст, аз ҷумла саволҳо ба матни параграф, супоришҳо барои гузаронидани таҷрибаҳо ва мушоҳидаҳо, кор бо адабиёти иловагӣ, супориш барои пур кардани ҷадвалу таблитсаҳо ва диаграммаҳо. Ҳамаи ин маҷмуи супоришҳоро барои ташкили кори озмоишӣ-таҳқиқотии хонагии хонандагони хурдсол бомуваффақият истифода бурдан мумкин аст. Аммо, мутаассифона, муаллимон аксар вақт онҳоро дарк ва истифода намеkunанд.

Донишҳое, ки на аз китоб, балки мустақилона, тавассути фаъолиятҳои озмоишӣ ба даст оварда мешаванд, ҳамеша чуқур ва мустаҳкамтар мешаванд. Аҳамияти таълимӣ ва тарбиявии озмоишҳои таҳқиқотии Табиатшиносӣ аз он иборат аст, ки ба кӯдакон имконият дода мешавад, ки ҳодисаҳоро, ки дар табиат рух медиҳанд, таҷдиди назар карда, хосиятҳои ашёҳои гуногун, алоқамандиҳои байни ҳодисаҳоро муайян ва барқарор намоянд. Бояд зикр намуд, ки дар раванди омӯзиши табиатшиносӣ бояд на матни дар саҳифаи китоби дарсӣ овардашуда омӯхта шавад, балки ҳодиса ва ашёҳое, ки сухан дар бораи онҳо меравад бояд мавриди омӯзиш қарор гиранд. Ҳанӯз дар соли 1914, олими намоёни методисти рус В. В. Половсев дуруст қайд намуда буд, ки дар рафти дарсҳои табиатшиносӣ на матни китоби дарсиро, балки ҳодисаҳои табиӣро, ки дар он тавсиф ёфтааст, омӯхтан лозим аст. Аз ин рӯ, чараёни таълим ва рафти омӯзиши маводи дар китоби дарсӣ пешниҳодшуда, бояд асосан аз такрор ва мушоҳида кардани ҳодисаҳои тавсифёфта иборат бошанд. Ва бешубҳа, ин талаботи раванди таълими табиатшиносиро, танҳо дар синф қонеъ кардан мумкин нест. Онро бояд

бо корҳои мустақилонаи таълимии хонандагон дар шакли ташкили озмоишҳо ва мушоҳидаҳои хонагӣ пурра намоем. Дар замони мо, ки соҳаи маорифро ислоҳоту таҳаввулоти хеле ҷиддӣ фаро гирифта истодааст, ин суҳанон хеле таъсирбахш ва мусоид садо медиҳанд.

Дар раванди корҳои мустақилонаи озмоишии хонагӣ иштирок кардан ва ё мустақилона гузаронидани корҳои соддаи озмоишӣ, нишондиҳандаи сатҳи баланди инкишофи қобилиятҳои мушоҳидагузаронии кӯдакон ба шумор меравад. Албатта, барои хонандаи хурдсол хурдтарин фаъолияти таҳқиқотие, ки бар асари кунҷқобиаш амалӣ мекунад, ҳамчун як озмоиши хурд ҳисобида шавад ҳам, вале онҳо дар аксари ҳолатҳо бемақсадона амалӣ гашта, ҳадафи асосии фаъолиятшонро намедонанд. Озмоишҳои оддитаринро тақрибан дар ҳама мавзӯҳои Табиатшиносӣ, ки марбут ба табиати атроф мебошанд, гузаронидан мумкин аст. Масалан, омӯзиши мавзӯи «Хусусиятҳои ашёҳои гуногун»-ро бо як қатор озмоишҳои мустақилонаи хонагӣ ба муайян кардани хосиятҳои об, гил, рег, маҳсулоти партовӣ, моддаҳои моеъ алоқаманд гардонидан мумкин аст.

Кӯдакон аллақай аз ибтидои синфи якум сар карда мустақилона метавонанд хосиятҳои моддаҳоро номбар кунанд (ҳалшавандагӣ, ҳалқунандагӣ, часпандагӣ, муртият (зуд реза шудан ва ғ.). Бинобар ин гузаронидани ин озмоишҳо хеле муфид аст, зеро он ба хонандагони хурдсол хусусияти умумии мафҳуми «хосият» ва истилоҳҳои муайянқунандаи аломатҳои онро фаҳмонида, ба онҳо имконият медиҳад, ки қобилияти муқоиса кардан ва мустақилона хулосабарорихои худро инкишоф диҳанд.

Барои беҳтар дарк намудани сохту ҳаёти растаниҳои гулдор мушоҳидаҳо ва озмоишҳои гуногун гузаронидан лозим аст. Як гурӯҳи супоришҳое, ки ҳамчун озмоиши таҳқиқотии хонагии хонандагони синфҳои ибтидоӣ супориш дода мешавад, ба омӯзиши олами растаниҳо нигаронида шудааст.

Дар синфи якум хонандагон бо якчанд растани хонагӣ, ки дар синф хастанд, шинос мешаванд. Ин растаниҳо метавонанд барои омӯзиши мавзӯи тағйироти мавсимии табиат истифода шаванд.

Бо ёрии растаниҳои хонагӣ, мо метавонем дар бораи фотосинтез маълумоти ибтидоӣ диҳем. Ба кӯдакон фаҳмондан лозим аст, ки вақте баргҳои растаниҳои хонагӣ аз ифлосшавӣ тоза карда мешаванд, ин раванд босуръаттар ба амал меояд ва аз ин рӯ, ҳавои синф тозатар мешавад (бо ин мақсад, онҳоро ба боғ, ба экскурсия бурдан дозим ва нафаскашиашонро дар синфхона ва боғ муқоиса кунонидан лозим аст). Ҳангоми омӯзиши мавзӯи "Гуногунии растаниҳо", мо метавонем бо шаклҳои гуногуни ҳаёти растаниҳои маданӣ диққат диҳем. Инҳо тоқ, растаниҳои дарахтӣ, буттаҳо, ва растаниҳои алафӣ мебошанд. Инчунин, хонандагони хурдсол бо шароит ва омилҳои асосии муҳити зисти растанӣ шинос мешаванд. Дар кӯдакон тасаввуротҳо дар бораи растаниҳои рӯшноидӯст ва ба соядӯст ҳосил мешавад.

Дар синфи дуҷум кӯдакон бо ашёи табиати зинда, махсусан: ҳайвонот, дарахтон, буттаҳо, алафҳо, гиёҳҳои барвақтгулкунанда, парандагон, ҳашаротҳо, нишонаҳои фаслҳои сол ва аз як дигар алоқаманд будани онҳо (дар сатҳи мафҳумҳо) шинос мешаванд. Дар ин ҷо мо метавонем гулҳои хонагиро ҳамчун маводи иловагӣ истифода барем. Масалан, ҳангоми омӯзиши тағйиротҳои мавсимии табиат, мутобиқат ва алоқамандии равандҳои ҳаётии растаниҳоро ба шароити табиӣ муҳити зист (тағйирёбии дарозии рӯз ва режими гармӣ) ба мушоҳида гирифта сабабҳои ҳазонрезии растаниҳоро дар табиат ва ба он дучор нашудани растаниҳои хонагиро дар тирамоҳ мушоҳида намудан мумкин аст.

Дониш ва маҳорату малакаҳое, ки хонандагон дар синфи якум оид ба нигоҳубини растаниҳои хонагӣ гирифта буданд, ба дуруст нигоҳубин кардани онҳо дар раванди гузаронидани озмоиш ёрии амалӣ мерасонанд: чунончи, дар давраи тирамоҳ ва зимистон («хоб»-равиӣ дарахтон) кам кардани обдиҳӣ, дар мавсими тобистон дар ҷои соятар

чойгир кардани онҳо, сари вақт тоза кардани онҳо, аз ҳашарот муҳофизат кардан ва ғизои иловагӣ додан. Ҳар яке аз ин амалҳоро бо растаниҳои гуногун иҷро намуда, натиҷаи таъсири он амалҳоро ба растаниҳо ба озмоиш ва мушоҳида гирифта, алоқамандиҳои ҳодисаҳои табиатро бо якдигар ва натиҷаҳои ин алоқамандиҳоро барқарор менамоянд.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои "Об" ва "Ивазшавии ҳолатҳои об", мо метавонем гулҳои хонаро ҳамчун объекти озмоиш истифода барем. Барои гузаронидани озмоиш дар мавзӯи "Ивазшавии ҳолатҳои об", доштани чойники барқӣ, девораи моили шишагин ва растаниҳои хонагӣ зарур аст. Чойники барқӣ обро гарм карда бухоршавӣ ба амал меорад, буғ баланд шуда дар шиша, ки хунук аст, дар шакли қатраҳои об ҷамъ гардида (конденсатсия шуда), ба болои растанӣ ва ё гул дар шакли қатраҳои об, ки ба қатраҳои борон монанданд мечаканд.

Растаниҳои хонагӣ дар раванди ин озмоиш нақши растаниҳои табииро иҷро намуда, оби тақтиршудаи аз шиша мечакандагӣ ҳамчун боришоти атмосферӣ, чун амсилаи кӯтоҳи гардиши об дар табиат хидмат менамояд.

Дар раванди омӯзиши мавзӯи "Ҳок", озмоишҳои гуногуни муайянкунандаи таркиби хок, структураи хок ва вобаста ба ин аломатҳояш таҳлили хосиятҳои хокро истифода намудан мумкин аст.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Ҳаёти растаниҳо», мо кӯдакони бо тарзи ғизогирӣ ва шароити омилҳои зарурӣ барои ҳаётгузаронии растаниҳо шинос менамоем. Дар ин вақт мо озмоишро бо ду растани хонагии мутааллиқӣ як намуд, ки дар шароити гуногуни рӯшноӣ ва обу ғизодиҳӣ нигоҳубин мешаванд, супориш дода метавонем. Ин растаниҳо ба зерӣ мушоҳида ва таҳқиқот гирифта шуда, дар шароити гуногуни зист ва нигоҳубин суръати афзоишашон, ранги баргҳо ва шакли зоҳириашон муқоиса мегарданд ва дар натиҷа алоқамандиҳои афзоиши растаниҳо аз шароит ва муҳит барқарор карда мешавад.

Дар чараёни омӯзиши мавзуи «Афзоиши растаниҳо» мо метавонем ба хонандагони синфҳои якум ва дуюм озмоишҳои миёнамуддат ва дарозмуддатеро, ки ба омӯзиши роҳҳои афзоиши растаниҳои хонагӣ ва самаранокии онҳо нигаронида шудаанд, супориш диҳем.

Дар натиҷаи гузаронидани озмоишҳои хонагии зикргардида бояд дар хонандагони синфҳои якум тасаввуроти зерин ҳосил шаванд:

- растаниҳо мавҷудоти зинда мебошанд;

- барои ҳаётгузарони растаниҳои шароити муайяни табиӣ зарур аст (рӯшноӣ, гармӣ, об, ҳаво ва ғ.)

- меҳнат ва ғамхори инсон ба растаниҳои хонагӣ ва мазруӣ яке аз омилҳои асосии ҳаётгузарони мӯътадили онҳо ба шумор меравад;

- аҳамияти эстетикӣ ва гигиени растаниҳо дар ҳаёти инсон;

- умуман аҳамияти растаниҳо дар ҳаёти олами ҳайвонот ва инсон.

Ҳамчунин онҳо бояд тавонанд:

- растаниҳоро дуруст ва дар вақти зарурӣ об диҳанд;

- баргҳои растаниҳоро аз ҷангу ғубор тоза кунанд;

- ба баргҳо ва шоҳаю навдаи растаниҳо об пошанд;

- бо ҷӯбча беҳи онҳоро нарм кунанд;

- зебогии растаниҳоро дарк намуда, бо нутқи бадеӣ хуб тавсиф кунанд;

- оид ба аҳамияти растаниҳо дар ҳаёти ҳайвонот ва одам маълумоти муфассал дода тавонанд.

Дар хонандагони синфи дуюм, баъди иҷроиши озмоишҳои хонагии зикргардида, бояд нисбати мавҷудотии зинда будани растаниҳо ва шароити зисти онҳо (зарурияти рӯшноӣ, гармӣ, об, ҳаво, ғизогирии минералӣ ва ҳавоӣ) тасаввуротҳояшон васеътар гардида, гуногунрангии олами растаниҳоро, дар алоқамандӣ бо талаботҳо ба шароити гуногуни зисташонро дарк намуда, фарқи байни меҳнати калонсолон ва кӯдаконро дар нигоҳубин ва парвариши растаниҳо ва аҳамияти растаниҳои хонагиро бояд аз худ намоянд.

Ҳамчунин онҳо бояд амалҳои зеринро иҷро карда тавонанд:

- ҳама намуди корҳоро дар самти нигоҳубини растаниҳои хонагӣ иҷро кунанд;
- растаниҳои хонагиро бо воситаи истифодаи тухмӣ, қаламчанамоӣ зиёд кунанд;
- растаниҳои аз тухмӣ ва қаламча сабзонидаашонро ба тубакҳо ва замин кӯчат кунанд;
- инкишоф ва сабзиши онҳоро ба мушоҳида гирифта, омилҳои таъсиррасони ин равандро муайян кунанд;
- зебогӣ ва аҳамияти растаниҳои хонагиро муайян ва тавсиф намоянд;
- аҳамияти ғизоии растаниҳоро дарк кунанд.

Дар синфи сеюм фаъолияти озмоишӣ таҳқиқотии хонандагон бо растаниҳои хонагӣ идома ёбад ҳам, вале оҳиста-оҳиста ба қитъаи замини наздихавлигӣ ва полез мекӯчад. Тасаввуроти онҳо такмил ёфта заминаҳои донишҳои марбут ба хоҷагии қишлоқ ҳосил шудан мегирад. Нигоҳубин бо растаниҳои хонагӣ дар кӯдакон муносибати эҳтиёткорона ва хушбинона ба онҳоро ташаккул медиҳад, ки ин татбиқшавии ибтидоии тарбияи экологии онҳо ба шумор меравад.

Дар ҳақиқат, кори озмоишӣ-таҳқиқотии дар хона гузаронидашаванда, идомаи корҳои лабораторӣ, экскурсияҳо, кор дар майдончаи таълимию таҷрибавӣ буда, аксарияташон бевосита дар табиат мегузаранд ва дар рафти онҳо хонандагон сохти растаниҳо ва тарзи ҳаётгузаронии онҳоро мушоҳида намуда, таҷрибаҳои оддии ҳаётӣ ҳосил менамоянд. Масалан, мушоҳидаи муғча, гулкунӣ ва аз тарафи ҳашарот гардолудшавӣ, аз гул ҳосилшавии мева, марҳилаҳои пухтани расидани мева ва тухмӣ, тағйирёбии ранги баргҳои дарахтон ва буттаҳо, афтиши баргҳо барои гузаронидани озмоишу мушоҳида дар хона бисёр қулай ва хубанд. Аз ҳамин сабаб, муаллим бояд махсусан ба таҳия ва тартиб додани дастур оид ба иҷрои супориши озмоишии мустақилонаи хонагӣ ва муайян кардани натиҷаҳои мушоҳида диққати ҷиддӣ диҳад.

Дар мисоли мавзӯҳои "Тағйирёбии ранги баргҳои дарахтон ва буттаҳо", "Баргрзӣ дар дарахтон ва буттаҳо " таҳияи дастурамалро шартан дар қолабӣ зер нишон медиҳем. Дар чараёни дарс, дар синф, хонандагон мавзӯро нависонида, чадвал кашида, дар он онҳо ишораҳо зерро мекунанд: №, таърихи рӯз, номи растанӣ, тағйирёбии ранги барг, зарди пурра ё сурхшавӣ, оғози рехтани барг, ба охири расии баргрзӣ. Ва дар хона, ҳар рӯз мушоҳидаҳо гузаронида чадвалро пур мекунанд. Ин намуди фаъолият душвор набуда, аҳамияти калон дорад, зеро дар кӯдакон маҳорату малакаҳои гузаронидани озмоишу мушоҳидаҳо ва мустақилона қайд намудани онҳо ташаккул ёфта, бо аввалин қонуниятҳои инкишофи табиат аз мавқеи илмӣ шинос гардида, мушоҳидакор мешаванд. Онҳо баргҳои дарахтону буттаҳо дар марҳилаҳои гуногуни ҳазоншавиашон чамбоварӣ намуда, ба синфхона оварда, гербарияи пурмазмун ва бойеро тартиб медиҳанд.

Натиҷаи ин озмоиш ва мушоҳидаро дар чараёни гузаштани мавзӯи "Ҳазонрезӣ" муҳокима кардан мувофиқи мақсад аст

Ҳодисаҳои мушоҳидашаванда	Мох ва рӯз											
Ранги барги растаниҳо ба тағйирёбӣ сар карданд												
Ҳазоншавӣ аз нӯги растани сар шуд.												
Ҳазоншавӣ аз навдаҳои поёнии растани сар шуд.												
Ранги баргҳо зард шуданд												
Ранги баргҳо зард шуданд вале ҳоло қобили ҳаётанд												
Ранги баргҳо сурхи чигарранг шуданд												
Чоряк ҳиссаи баргҳо рехтанд												
Нисфи баргҳо рехтанд												
Дар дарахтон охири баргҳо дида мешавад.												
Охири баргҳо рехтанд												
Вазъи ҳаво												
Боришот												
Ҳарорат												

Чадвали 1. Ҳазоншавӣ ва рехтани баргҳои растаниҳо дар тирамоҳ

Дар чоряки охири соли таҳсил, кӯдакон рушди растанихоро дар мавсими баҳор мушоҳида мекунанд. Дар чараёни дарс дар синф, дар ибтидои фасли баҳор, монанди озмоиши дар боло зикргардида ҷадвале кашида, онро дар раванди мушоҳида ва озмоишҳои хонагӣ тадриҷан пур карда, натиҷаҳои корҳои анҷомдодаашонро ҳар ҳафта дар маҳфили «Табиатдӯстон» метавонанд муҳокима ва арзёбӣ намоянд.

Раванди озмоишҳои таҳқиқотии мо нишон доданд, ки ҳангоми омӯзиши табиатшиносӣ хонандагони сифи сеюм имкон доранд дар фасли баҳор то даҳ номгӯӣ озмоишҳоро мустақилона дар хона гузаронанд. Методологияи татбиқи онҳо содда, дастрас, аммо меҳнатталаб буда, самарайи таълимиаш назаррас аст: дар натиҷа кӯдакон маводи омӯхташавандаро беҳтар дарк карда, соддатарин усулҳои таҳқиқоти биологиро аз худ намуда, ба омӯзиши минбаъдаи илмҳои табиатшиносӣ шавқмандии беандоза ҳосил мекунанд.

Яке аз аввалин корҳои озмоишӣ-таҳқиқотии мушаххасе, ки хонандагони синфҳои сеюм имконияти гузаронидан доранд, ин мушоҳида ва таҳқиқ кардани сабзиши тухмии растанихои тухмашон якпаллагӣ ва дупаллагӣ мебошад, ки хонандагон ба иҷрои он хеле пештар, аз оғози омӯзиши мавзӯи "Тухмӣ" яъне, бояд аз фасли тирамоҳ тайёриро сар кунанд.

Муаллим дар дарс чӣ гуна иҷро шудани корро шарҳ дода, намунаҳои тухмиро барои сабзонидан дар болои мизи намоишӣ мегузорад. Дар дафтарҳои қайди натиҷаи озмоишҳои мустақилонаи таҳқиқотиашон, хонандагон дар саҳифаи нав мавзӯи "Нашъунамои тухмиро"-ро нависонида, таблитса кашида, дар он ишораҳои зеринро қайд мекунанд: №, таърихи рӯз, номи растанӣ, падидаи мушоҳидагардида; тухмҳо тар карда шуданд; тухмҳо варам карданд; тухмҳо неш кашиданд, поя пайдо шуд; баргҳои аввал пайдо шуданд; ба ранги сабз табдил ёфтани поя ва баргҳои аввалин, поя ба калон шудан сар кард, баргҳои дуюм сабзиданд, пайдоиши решаи асосӣ, пайдоиши решаҳои паҳлӯӣ, суръати афзоиши реша, суръати афзоиши поя, ва ғ.

Ин озмоиш ҳамзамон дар синф ва хона дар шароити гуногун (даруни хона, назди тиреза, пушти тиреза - берун ва бевосита майдончаи полезӣ муҳити обӣ, ҳавоӣ ва хок ва ғ.) гузаронида шуда ба қайд гирифтани ҳарорати ҳаво, чойи равшан ва ё соя (торикӣ) ҳатмӣ мебошад. Дар рафтӣ муҳокимарониҳояшон хонандагон, дар кадом шароит чи гуна сабзидани тухмии ратаниҳои якпаллагию дупаллагӣ ва омилҳои ба ин раванд таъсиррасонандаро муқоиса ва муҳокимаронӣ намуда, хулосабарорӣ менамоянд. Расми тухмӣ бо тамоми узвҳои сабзидааш кашида шуда, бо тирча аз ҷанин то ба ҳамаи узвҳои бояд ишора ва тавсифи мухтасар ёбанд. Ҳангоми омӯзиши мавзӯи "Реша" низ бори дигар такрори ин озмоиш ва ба мушоҳида гирифтани ҳодисаи аз кадом ҷузъи ҷанин сабзидани решаро ба мушоҳида гирифтани мумкин аст.

Ҳодисаҳои мушоҳидашаванда	Таърихи рӯз(Моҳ ва рӯз)											
Тухмиҳо тар карда шуданд												
Тухмиҳо варам карданд												
Тухмиҳо ба тубак гузаронида шуданд												
Тухмиҳо неш кашиданд												
Пояча пайдо шуд												
Ранги поя сабз шуд												
Аввалин баргҳо пайдо шуданд												
Сабзиши реша												
Сабзиши баргҳои дуюм												
Дар тирреша решаҳои паҳлӯи сабзид												
Суръати қадкашии поя												
Суръати қадкашии реша												
Обдиҳӣ												
Ҳарорат												

Ҷадвали 2. Мушоҳидаи сабзиши тухмии лӯбиё (наҳӯд, гандум ва ғ.) дар шароити гуногун.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯи "Реша" низ бори дигар такрори ин озмоиш ва ба мушоҳида гирифтани ҳодисаи аз кадом чузъи ҷанин сабзидани решаҳо ба мушоҳида гирифтани мумкин аст.

Ҳамин тариқ, кори озмоишӣ-таҳқиқотии мустақилонае, ки дар хона анҷом дода шуда характери таълимӣ пайдо мекунад, барои беҳтар намудани мазмуни таълим ёрии амалии калон расонида, боиси афзоиши шавқмандӣ ва ҳосилшавии хоҳиши дар оянда гузаронидани чунин фаъолиятҳо гардида, суръати ҷараёни расидан ба ҳадафи асосии таҳсилот - салоҳиятноки гардидани хонандагонро метезонад.

Кори дигари озмоишӣ, ки шавқмандии хонандаи хурдсолро ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ ба ангезиш оварда, дар онҳо тасаввуроти нави табиатшиносиро ҳосил мекунонад, ин муайян кардани аҳамияти рӯшноӣ барои сабзиши растаниҳо мебошад. Қор аз ҷиҳати зарурати таҳқизот содда аст ва барои ҳар як хонандаи хурдсол дастрас буда, бояд ҳам дар синф ва ҳам дар хона мустақилона ташкил ва гузаронида шавад.

Барои гузаронидани ин озмоиш ду-се дона пиёз ва ҳамон миқдор зарфҳои хурд зарур аст. Барои ин озмоиш зарфи пластикии гунҷришаш 500 млро истифода намудан қулай аст. Зарфро аз поёнаш дар баландии 6 см мебузем. Аз болояш дар фосилаи 5 см бурида сарпоён дар қисмати аввалии буридашуда гузошта 100 мл об рехта ба он пиёзхоро мегузорем. Ба зарфҳо об рехта пиёзхоро тарзе дар онҳо гузоштан лозим аст, ки онҳо ба қаъри об бирасанд. Як зарфро бо пиёз дар ҷои равшан, дуомашро дар ҷои нимторик ва сеюмашро дар ҷои торик гузоштан лозим аст. Пиёзи дар ҷои торик гузошташударо, бо сарпӯши иловагии коғазини рангаш сиёҳ пӯшонидан зарур аст.

Баъд аз якчанд рӯз, ҳамин, ки баргҳои пиёзи дар рӯшноӣ гузошташуда 8-10 см. қад кашиданд, пиёзҳои дар нимторикӣ ва торикӣ гузошташударо низ гирифта муоина мекунем. Мо шояд он мешавем, ки баргҳои пиёзи дар нимторикӣ гузошта шуда 10-13 см. ва пиёзи дар торикӣ гузошташуда 15-16 см қад кашидаанд. Бояд зикр намуд, ки

суръати қадкашии баргҳои пиёзро ва асосан аз ҳисоби кадом қисми барг афзоиш ёфтани онро чунин чен мекунанд: дар қисми поёнӣ, миёна ва нӯги барг, ду хатчаи фосилаи байнашон 2-3 мм. кашида баъди якчанд рӯз шохиди он мешавем, ки асосан фосилаи байни хатҳои дар беҳи барг кашидашуда дарозтар шуда истодаанд. Ва албатта фосилаи байни хатҳое, ки ба беҳи поя наздиктар кашида шуда буданд аз якдигар дуртар гардида фосилаи байни хатҳои ба нӯги шохҳои растанӣ кашидашуда камтар аст. Ин маънии онро дорад, ки афзоиш дар растанӣҳои алафӣ асосан аз ҳисоби беҳи поя ва ё барг ба амал меомадаст. Дар назари аввал чунин менамояд, ки барои зудтар сабзидани растанӣҳо шароити нимторик ва торик мусоидтар будааст. Вале, чиҳати дигари дигаргунии растанӣҳои мавриди озмоиш қароргирифтаҳо аз назар гузаронем, шохиди он мешавем, ки ранги пиёзи дар рӯшноӣ сабзида сабзи равшани баланд, пиёзи дар нимторикӣ сабзида сабзи паст ва пиёзи дар торикӣ сабзида сафед буда, дар мазза ва таъму бӯй низ фарқ мекунанд. Ҳарорати ҷои гузошташудаи пиёзҳо низ ба қайд гирифта мешуд ва ҳар кучое, ки ҳарорат баландтар буд суръати сабзиш баландтар мушоҳида гардид. Дар натиҷаи муҳокимаронӣ ва баҳси хурдакаки илмӣ хонандагон ба хулосае омаданд, ки барои сабзиши мӯътадили растанӣҳо рӯшноӣ омилҳои муҳим буда, дар баробари он ҳарорат ва об низ нақши калон мебозадаанд. Дар натиҷаи ин озмоиш, дар кӯдакон тасаввуротҳои зерин, ба монанди физиологии ҳавоии растанӣҳо, бе об имконнопазир будани сабзиши растанӣҳо ва умуман тамоми мавҷудоти зинда, ҳамчун манбаи гармӣ ва энергия нақш бозидани рӯшноӣ, инчунин аҳамияти растанӣҳо дар ҳаёти инсон ҳосил мегардад. Минбаъд дар давоми ин озмоиш аз тарафи барги растанӣҳо хориҷкунии гази оксигенро дар таҳти таъсири рӯшноӣ исбот намудан мумкин аст.

Ба хонандагон эълон намудани он, ки бо воситаи ҳамин гуна озмоиш К. А. Тимирязев физиологии ҳавоии растанӣҳо ва аҳамияти рӯшноӣ дар гузаштани протсеси фотосинтезро кашф намуда буд, бисёр мароқовар гардида, ба қувваи худ боварӣ намуданро ташаккул медиҳад

ва барояшон имконпазир будани ҳаргуна кашфиёти илмиро ба исбот мерасонад.

Ин озмоишро идома дода, чойи растаниҳоро иваз мекунем. Баъди якчанд рӯз мебинем, ки ранги барги растани аз соя ба рӯшноӣ гузаронида шуда сабз гардида, растани аз рӯшноӣ ба торикӣ гузаронидашуда ранги сабзи худро аз даст дода истодааст. Ҳамзамон суръати сабзиш, яъне қадкашии онҳо, низ тағйир ёфта растани ба торикӣ гузаронидашуда, зудтар қад кашида суръати сабзиши растани ба рӯшноӣ гузаронидашуда паст мегардад. Яъне дар торикӣ барои зудтар ба рӯшноӣ расидан қадкашии растаниҳо афзуда ғафсиашон намеафзояд.

Дар ниҳояти озмоиш хонандагон худӣ пиёзро ламс намуда эҳсоси онро мекунанд, ки танҳо қолаби он боқӣ мондаасту халос. Даруни он холи ва пӯк гардидааст. Аз хонандагон мепурсем чаро чунин шуд. Дар ин ҷо масъалаи “растаниҳои дусола” шарҳи худро меёбад. Яъне дар решамава ва беҳмева барои соли дуҷуми ҳаёти растаниҳои дусола об ва маводи ғизоӣ захира мешавад.

Мавзуи кори озмоишии дигаре, ки хонандагони хурдсол метавонанд дар хона ташкил карда ба мушоҳида гиранд ин “Инкишофи барг, гул ва навда аз муғча” мебошад. Ин озмоиш низ он қадар душвор набуда монанди озмоиши яқум дар синфхона ва хона гузаронидан мумкин аст. Ба хонандагон, супориши озмоиширо ду ҳафта пештар аз гузаштани чунин мавзӯ, аввалҳои моҳи март дар синфҳои дуҷум ва сеҷум додан лозим аст. Раванди озмоишро чунин тавсиф додан лозим аст.

Дар зарфи шаффоф (он метавонад зарфи пластикии аз нисф буридашуда, ки шаффоф аст, бошад) қаламчаҳои 10-15 сантиметраи навдаҳои яксолаи бед, сафедор, ангур, себ, садбарг ва нокро бо таври амудӣ гузошта ба он то 1-2 сантиметри нӯги поёнии қаламчаҳоро ғарқ намудан об мерезем. Барои табиӣ баромадани озмоиш аз оби борон ва ё барфро об карда истифода бурдан беҳтар аст. Онро дар назди тиреза

гузошта ҳар рӯз якчанд маротиба муоина ва мушоҳида намуда дар дафтар ҷадвали зеринро кашида қайд намудан лозим аст:

Қайди ҳодисаҳои мушоҳидагардида	Ҳарорат	Таърихи рӯз
Қаламчаҳо дар об гузошта шуданд		
Муғчаҳо варам карданд		
Пулакчаҳои пӯшонандаи муғчаҳо кушода шуданд		
Пулакчаҳои пӯшонандаи муғчаҳо афтиданд		
Муғчаҳои гул кушода шуданд		
Муғчаҳои барг кушода шуданд		
Аз муғчаҳои баргкушодашуда навдаи нави ҷавон ба сабзидан шӯруъ намуд		
Решаҳо инкишоф ёфта ба сабзидан сар карданд		
Растани ҷавон ба хок гузаронида шуд		

Ҷадвали 3. Мушоҳидаи сабзиши растаниҳо аз қаламча ва муғча

Агар намунаи айнии ин озмоишро ҳамзамон дар пушти тиреза(берун), гузаронем, алоқамандии байни омилҳои табиӣ ва таъсири онро ба сабзиши растаниҳо муқоиса намуда, хулосабарорӣ намудан, мазмуни озмоишро боз ҳам шавқовартар мегардонад. Маводҳои дар раванди озмоиш ба дастомадаро дар раванди дарсҳои мавзуаш «Муғча», «Сабзиши растаниҳо дар баҳорон», «Навда» ва «Гул» истифода бурда, муҳокима карда, хулосабарорӣ намудан мумкин аст. Дар натиҷа, дар ҳонандагони хурдсол тасаввуротҳои ба монанди: аз муғча инкишоф ёфтани узвҳои растанӣ ва гулу мева, шароити мусоиди сабзиши узвҳои растаниҳо, хелҳои муғчаҳо ва аз кадом муғча сабзидани кадом узви растанӣ (барг, навда ва гул) ҳосил мешавад. Дар охири қор, бояд ҳонандагони хурдсол расми дарахтеро бо навдаҳои яш, расми навдаро бо муғчаҳои яш, марҳилаҳои шукуфтани гул, ва кушодашавии баргҳои қашада тавонанд.

Яке аз аломатҳои растаниҳо, ки мавҷуди зинда будани онҳоро ба ҳонандаи хурдсол исбот намуда медиҳад, ин нашъу намо кардани онҳо мебошад, ки дар озмоишҳои зикргардида объекти асосии мушоҳида ба шумор мерафтанд.

Корҳои озмоишии дар боло зикргардида, ки барои иҷроиш дар хона пешниҳод карда мешаванд барои хонандагони хурдсол дастрас буда, раванди иҷроишашон он қадар мураккаб нест. Дар раванди дарси дар синф гузаронидашаванда, хонандагони хурдсол самарайи корҳои анҷомдодашударо намоиш дода, онро муҳокима мекунанд. Дар натиҷаи корҳои таҳқиқотии мо мушоҳида гардид, ки хонандагони дар аввал нисбати супоришҳои озмоишӣ таҳқиқотии дар хона гузаронидашаванда бепарвоӣ зоҳир намуда, бо ҳавас нақли ҳамсинфонашонро дар бораи корҳои озмоишӣ-таҳқиқотии мустақилона дар хона иҷронамудаашон дар хона гӯш намуда, худро дар ҷои онҳо тасаввур кардани мешуданд. Дар онҳо бараъло таассуф мушоҳида гардида, боҷуратона барои гузаронидани чунин амалҳои мустақилонаи таълимӣ аз муаллимонашон маслиҳат мепурсидагӣ шуданд.

Дар ин ҷо зикр намудан ба маврид аст, ки мазмуну мундариҷа ва усулҳои иҷроиши корҳои озмоишии мустақилонаи хонандагони хурдсол дар хона гуногун буда, дар ҳолати ташкили дурусти он, дар хонандагон тасаввуротҳои зиёди заминавии ҳосилшавӣ ва бедоркундаи шавқмандии кӯдакон ба омӯзиши илмҳои биологӣ ҳосил гардида, малакаҳои дуруст истифода карда тавонистани китоби дарсӣ, малакаҳои зехнию амалӣ ташаккул ёфта, шавқ ва фаъолияти эҷодии кӯдакон инкишоф ёфта, раванди бифосилагии таълим таъмин мегардад.

Ин гуна супоришҳо вақту масрафи зиёдро талаб накарда барои хонанда дастрас буда, самарайи калон дода метавонанд.

Бояд зикр намуд, ки сӯҳбат бо хонандагон ва волидайнӣ онҳо, ба маълум намуд, ки хонандагон барои тайёр намудани вазифаи хонагӣ барои ҳар як фан, ба ҳисоби миёна аз 5 то 15-20 дақиқа вақт сарф мекунанд, барои гузаронидани озмоиш низ ҳамарӯза ҳамин қадар вақт кифоя бошад ҳам, вале тафаккури кӯдакро дар тамоми рӯз пойбанди худ мегардонад. Дар охир соли хониш, дар натиҷаи ҳосилшавии маҳорату малакаҳои нав вақти гузаронидани озмоишу мушоҳидаҳо бисёр кӯтоҳ гардида, ба одат табдил меёбанд.

Аҳамият ва арзиши чунин фаъолиятҳои таълимиро бо суҳанони зерини К.А.Тимирязев тавсиф намудан мумкин аст:

"Одамоне, ки андозагирӣ, мушоҳида намудан ва гузаронидани озмоишҳои оддиро омӯхтаанд, қобилияти худашон масъалагузорӣ намудан ва ба онҳо ҷавобҳои воқеӣ гирифтандро ба даст оварда, дар муқоиса бо онҳое, ки чунин таҷрибаи ҳаётро нагузаштаанд, дар сатҳи баландтари тафаккур ва ахлоқ қарор мегиранд". Ҳангоми ташкили озмоишҳои таҳқиқотии хонагӣ муаллим бояд инро ба назар гирад.

Барои дар амал татбиқ намудани амсилаи таҳиягардидаи методикаи ташаккулдиҳии салоҳиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, дар рафти иҷрои озмоишҳои хонагӣ аз табиатшиносӣ, маводҳои барои гузаронидани озмоишҳо заруриро пешниҳод намудем, ки ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: маводҳои дидактикӣ ва лавозимот.

Ба гурӯҳи якум дохил мешаванд:

А) Қартаҳои дидактикӣ таҳия карда шуд, ки вобаста ба мазмун ва тарзи иҷрои қор, методҳои истифодашаванда ба гурӯҳҳои зерин ҷудо карда шуданд:

гурӯҳи якум супоришҳоеро дар бар мегирифт, ки моҳиятан ба инкишофҳои салоҳиятҳои ахборотӣ, ки як қисмати назариявии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ба шумор мераванд ва дар асоси маҳоратҳои истифода карда тавонистани сарчашмаҳои гуногуни ахбор, барои дастрас намудани маълумоти зарурӣ, таҳлил ва тақриби он ва муаррифӣ карда тавонистани онҳо ташаккул меёбанд, нигаронида шуданд;

ба гурӯҳи дуюм, супоришҳои дохил карда шуданд, ки вазифаашон аз ташаккулдиҳӣ ва инкишофи салоҳиятҳои амалии озмоишӣ-таҳқиқотӣ иборат буд. Инҳо супоришҳои буданд, ки хонандаро водор мекунанд, то дар худ маҳоратҳои мушоҳида карда тавонистан, нуқтаи назар ва фарзияу тахмин пешниҳод намоянд, нақша ва тарҳи таҳияи озмоишро кашанд, лавозимоти заруриро барои гузаронидани озмоиш интихоб намоянд, андозагирӣ ва ҳисоб карда тавонанд. Ҳамчунин амалҳои

тахқиқотӣ - озмоиши иҷрошударо хулосабарорӣ намуда инкишоф диҳанд;

супоришҳои гурӯҳи сеюм, ба ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ нигаронида шуда, дар рафти иҷроиши онҳо дар хонанда салоҳиятҳои зерин ташаккул меёбанд:

муайян карда тавонистани омилҳои ба рафти озмоиш таъсиррасонанда;

сохтан ва ё бозсозии воситаҳо ва ташкил намудани шароити гузаронидани қисмати озмоиши таҳқиқот;

бо воситаи нақша, таблитса, расм ва маъруза таҳлили мухтасари пурмазмунӣ фаъолияти иҷрогардида ва муаррифӣ карда тавонистани натиҷаҳои кори озмоиши дар хона гузаронидашуда.

Супоришҳои таҳқиқотӣ – озмоишӣ тарзе барномарезӣ карда шуда буданд, ки аз содда ба мураккаб гузашта, дар ҳар зинааш як дараҷа мураккабтар гардида, андозаи мустақилияти хонадаро афзун мегардониданд.

Б) Дастурамали таълимӣ, ки дар худ тавсияҳои заруриро барои гузаронидани озмоиши таҳқиқотии хонагӣ, ба монанди намунаҳои тарҳи иҷроиши супоришҳо, маълумоти мухтасар дар бораи саҳвҳои эҳтимолӣ, ки дар раванди озмоиш ба вуқӯ пайвастанашон мумкин аст ва маълумотҳои мухтасар оиди ҳодисаи озмоишшаванда ва аҳамияти он барои ҳаёти инсон ва ҷамъиятро доранд;

В) Рӯйхати адабиёт ва сарчашмаҳои маълумот, ки донистанашон барои гузаронидани озмоиш зарур аст.

Ба гурӯҳи дуюм воситаҳои дохил мешаванд, ки барои андозагирӣ ва қайд кардани натиҷаи мушоҳидаҳо лозим мешаванд. Чунин аспобҳо, ҳамчун воситаҳои истифодаи маишӣ ва корӣ дар ҳар як хона мавҷуд буда, бо андак такмилдиҳӣ ба воситаи таҳқиқотӣ табдил ёфтанишон мумкин аст. (Ба инҳо дохил мешаванд: чадвали хаткашӣ, мензурка, қиф, тарозу, сангҳои гуногунвазн, қуввасанҷ, ҳароратсанҷ оҳанрабо, соат, зарфҳои гуногун, найчаҳо, сим, арра, арраи оҳанбурӣ, батарея, лампа,

зарфҳои гуногуни металлӣ, гиллин ва пластикӣ, корд, қайчӣ, қайчи
боғбонӣ, бел, қачбел, каланд, хаскашак, насоси дорупошӣ, чутка,
лулаҳои резинӣ, ва ғ.)

Методикаи таҳиягардидаи ташаккулёбии салоҳиятҳои озмоишӣ-
таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ, бо истифода аз озмоишӣ
хонагӣ, аз фанни табиатшиносӣ, амалишавии ҳадафи зикргардидаро дар
се марҳила дар назар дошт:

бедоркунии шавқмандии кӯдак барои гузаронидани фаъолиятҳои
озмоишӣ – таҳқиқотӣ;

таҳияи назарияи таҳқиқотӣ;

фаъолияти амалии озмоишӣ - таҳқиқотӣ.

Ҳар як марҳиларо дида мебароем.

Дар марҳилаи аввали ташаккулёбии салоҳиятҳои озмоишӣ -
таҳқиқотии хонандагони хурдсол бо воситаи озмоишӣ хонагӣ аз фанни
табиатшиносӣ, дар кӯдакон шавқмандии баланд ба фаъолиятҳои
мустақилонаи гузаронидани озмоишҳои хонагӣ ҳосил гардида, онро
марҳилаи ангезавӣ меноманд. Дар ин марҳила нақши асосиро, дар
раванди фаъолиятҳо, маҳорати касбии ташвиқотии муаллим мебозад.

Дар марҳилаи соли аввали таҳсилоти ибтидоӣ, баъд аз чоряки якум,
тибқи барнома хонандагон ба мушоҳидаи ашёҳо, муқоисаи онҳо,
ҳодисаҳои табиат ва алоқамандиҳои байни онҳо, ҷалб карда мешаванд.
Ин фаъолиятҳо барои кӯдак нав набуда, оид ба ин масъалаҳо таҷрибаи
ҳаётии бой дорад. Зеро, то ба муассисаи таълимӣ қадам гузоштан,
тафаккури кӯдак дар асоси мушоҳидаи айнии ашёҳо ҳодисаҳо инкишоф
ёфта, фаъолиятҳояш низ дар асоси мушоҳида ва қарор доштан дар
муҳити табиӣ сурат мегирад. Тафаккури аёнӣ - амалӣ навъи тафаккур
аст, ки дар раванди иҷроиши амалҳо ва бевосита мушоҳида намудани
мушкилӣ бо тамоми ҷузъиёташ фаъол гардида, зинаи ибтидоии
инкишофи зехнии кӯдак ба шумор меравад [30 с. 391].

Вале то ба муассисаи таълимӣ омадан, ин раванд характери
стихиявӣ дошта, аксар вақт тасодуфан ва бемақсадона ба амал меояд.

Мушоҳидаи ҳодисаҳои табиӣ, дар раванди таълим характери мақсаднокона пайдо карда, барои ба даст овардани донишҳои нави илман асоснок равона мешавад. Минбаъд, шавқи хонанда, дар асоси донишҳои бадастовардаш, ба мушоҳида намудани ашёҳо ва ҳодисаҳои табиӣ, ташкил ва гузаронидани баъзе озмоишҳои содда бо ёрии калонсолон зиёд гардида, ба сохтани баъзе асбобҳо мепардозад. Кӯдак дар раванди дарс ва фориғ аз он дар бораи унсурҳои табиат, баъзе ҳодисаҳои саргузаштиаш ва ё аз кучое шунидааш ба рафиқонаш нақл намуда, баҳсҳо ташкил менамояд. Ба рафиқонаш оид ба гузаронидани ягон фаъолияти озмоишӣ ва ё бозии характери озмоишидошта таклифҳо пешниҳод намуда, ҳатто ба муаллимаш низ маслиҳат кардани мешавад. Назария пешниҳод намуда, нақша мекашад ва тахминҳо менамояд.

Дар ин марҳила, ташаккулёбии салоҳиятҳои озмоишӣ - таҳқиқоти хонандагон аз дараҷаи бедоркунии шавқмандии кӯдак ба гузаронидани озмоишҳои хонагӣ, аз тарбияи баланди одоби баҳс намудан, ботаҳаммул шунидани фикри дигарон, озодона ва бочуръатона пурсида тавонистани чизи барояш нофаҳмо, маслиҳат пурсидан аз муаллим ва калонсолон, озодона баён карда тавонистани фикри худ ва бо далелҳо асоснок карда, ҳимоя карда тавонистани он вобаста аст.

Мутаассифона, ана дар ҳамин марҳила, аксар вақт ташаббуси кӯдак ба фаъолиятҳои мустақилона аз тарафи калонсолон ва муаллимон саркӯб гардида, мавриди тамасхур ва истехзо қарор мегирад, ки шавқмандии кӯдакро ба нести бурда, онро нисбати мустақилона донишомӯзӣ, ки озмоишҳои хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ яке аз самтҳои афзалиятнокӣ он мебошад, дилсард намуда, дар дили ӯ нисбати раванди таҳсил нафрат пайдо мешавад. Кӯдак шармгин гардида, фаъолиятҳои пинҳон иҷро намуда, минбаъд тамоми умр дамдузд ва аз ҷомеа канораҷӯи мекунад. Доимо ҳангоми иброи фикри худ дар харос меафтад, то ин ки мавриди масхара ва истехзо қарор нагирад.

Дар натиҷаи муваффақона гузаштани ин марҳила, дар сатҳи зарурӣ тайёр намудан ва бедор кардани шавқмандии хонандаи хурдсол ба

гузаронидани фаъолиятҳои мустақилона дар шакли озмоиш дар хона, аз чоряки дуҷум дар синфи якум сар карда бо кӯдакон гузаронидани озмоишҳои махсуси кӯтоҳмуддати лабораторӣ дар синфхона ва такроран бо фантазияи худи кӯдак бой гардонида, мустақилона дар хона гузаронидани онҳоро супориш додан мумкин аст. Дар ин ҳолат бо хонандагон пешакӣ нақшаи гузаронидани озмоишро тартиб дода, онро ҳамчун таҷрибаи намоишӣ, дар синфхона гузаронидан зарур аст.

Яке аз роҳҳои дигари сермаҳсули инкишофдиҳии шавқмандии хонандаи хурдсол ба фаъолиятҳои озмоишии хонагӣ, ин шинос намудан ва фаҳмонидани тарзи кори баъзе аспобҳои аз қабилҳои қайчӣ, қайчии боғбонӣ, қачқорди боғбонӣ, бел, қачбел, каланд, хаскашак, насос, хароратсанҷ, намисанҷ, рулетка, соат ва ғ. мебошад.

Зарурати дар ин марҳила гузаронидани озмоишҳои лабораторӣ ва додани супоришҳои озмоишии хонагиро аз фанни табиатшиносӣ, мо бо он асоснок мекунем, ки дар ин давраи ташаккули шахсияташ кӯдак ҳисси кунҷқобии табиӣи баланд дошта, барои гузаронидани ин амалҳо ташаббус нишон медиҳад.

Дар марҳилаи аввали таълими озмоишӣ, дар заминаи супоришҳои характери озмоишидоштаи хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ, корро асосан дар самти ташаккулёбии маҳоратҳои зеҳнӣ ва амалии таҳқиқотӣ ҷоннок намудан лозим аст. Супоришҳои хонагии хонандагон дар ин марҳила, бояд ба мустаҳкам намудани донишҳои дар раванди фаъолиятҳои озмоишӣ – таҳқиқотӣ гирифтаашон, ки ба рушди тафаккур ва ҳосилшавии малакаҳои амалиашон заруранд, равона карда шаванд.

Тафтиши супориши озмоишии хонагии иҷрошуда, бояд ҳатман дар ҳузури аҳли синф, дар шакли ҳисоботи хаттӣ сурат гирад. Ҳисобот, бояд дар қолаби ба шакли анкета тайёр намудаи муаллим пешниҳод гардида, ҷавобҳои кӯтоҳ ва мушаххасро дар бар гирад, зеро дар ин давра нутқ ва маҳорати хатнависи кӯдак дар сатҳи зарурӣ инкишоф наёфта, маҳдуд аст (дар шакли саволҳои: Чи кор кардан мехостед? Чи кор кардед? Чиро

дидед? Чиро фаҳмидед? Чиро ёд гирифтед? Чи ҳосил кардед? иборат бошад).

Дар раванди тафтиши иҷроиши супориши таҳқиқотӣ-озмоишии мустақилонаи хонагӣ, муаллим бояд, ҳатман натиҷаи корро (чиҳатҳои мусбӣ ва манфиашро) бо хонандагон муҳокима намуда, асосҳои илмӣ ҳодисаи мушоҳидашударо нишон дода, аҳамияти онро дар ҳаёти инсон фаҳмонида арзёбӣ намояд. Мутаасифона, аз сабаби иҷро нагардидани принципі бошууролагӣ дар таълим дар синфҳои ибтидоӣ ва зинаҳои баъдинаи таҳсилот, хонандагон бо кадом мақсад аз худ кардани донишҳои омӯхташонро дарк намеkunанд, ки ин ба раванди касбинтиҳобкунии онҳо таъсири манфӣ мерасонад. Дар хотимаи муҳокимаронӣ, ба хонандагон аҳамияти кори озмоиширо фаҳмонида, ҳатогҳои хонандагонро ислоҳ намуда, боз дар ҳаёти воқеӣ, дар кадом ҳолатҳо бо ин ҳодиса ва ё ҳодисаи ҳаммонанд дучор гардиданро нишон дода, маҳали татбиқи озмоиши гузаронидашуда ва фоидаи иқтисодии онро фаҳмонидан лозим аст.

Бояд тазаккур дод, ки ҳамаи фаъолиятҳои мустақилонаи таҳқиқотӣ – озмоишии иҷронамудаи хонандагон бояд қисм-қисм ва ё пурра арзёбӣ гардида, баҳогузорӣ шаванд. Баъд аз кори озмоишии гузаронидашуда, бояд дар хонандагони хурдсол, аз нуқтаи назари илмӣ оиди ҳодисаи мушоҳидагардида, тасаввуроти пурра ҳосил шавад. Тафтиш ва гузаронидани муҳокимаронӣ он қадар вақти зиёди дарсро нагирифта, дар самти дар хонандагон ҳосил шудани тасаввуротҳои илмӣ дар бораи табиати атроф ва баланд гардидани шавқмандии онҳо ба гузаронидани озмоишҳои таълимии мустақилона дар хона, мусоидат намояд. Ҳамчунин, дар охири марҳилаи аввал, дар хонандагон, бояд як қатор маҳоратҳо ба монанди қайд карда тавонистани маълумотҳо дар шакли аломатҳо, бо таври хаттӣ кӯтоҳ ва мушаххас тавсифи мухтасари раванди фаъолият ва ғ. ҳосил кунонида шавад.

Ба натиҷаи кори озмоишӣ, агар дуруст ва пурра иҷро гардида ба ҳадафи гузошташуда расида бошад, танҳо баҳои аъло гузошта шуда (дар

ин ҳолати баҳои аъло вазифаи шавқмандкуниро иҷро менамояд), дар сурати арзанда набудан ва ҷой доштани ноқисҳо, ислоҳ ва азнавкоркардабароӣ ташвиқ гардад. Ана дар ҳамин сурат, дар хонанда сифатҳои беҳато кор кардан, масъулиятнокӣ дар вақти иҷрои амалҳо, худбаҳогузорӣ, иқрор намудани хатои худ ва кӯшидан ба ислоҳи онро тарбия намуда як шахсияти дорои салоҳиятҳои калидиро ташаккул додан мумкин аст.

Дар марҳилаи дуҷуми ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагонӣ хурдсол, супоришҳои мустақилонаи озмоишии хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ бояд дар шакли супоришҳои фардӣ дода шаванд. Дар ҳар як хонанда мавҷудияти дафтари махсус зарур аст, то дар он озодона, дар таҳти нақшаи пешаки тархрезишуда, ҳодисаҳои мушоҳидашуда ва рақамҳои нишондодҳои чен кардашударо қайд намояд. Дар ин марҳила ташаккулдиҳӣ ва инкишофи маҳоратҳои зеҳнии таҳқиқотӣ - озмоиширо дар шакли кор бо адабиётҳои илмӣ - оммавӣ давом додан зарур аст. Супоришҳои дар ин марҳила додешаванда, бояд бештар ба ташкилкунии ҳолати проблемавӣ равона карда шаванд, зеро мушоҳида шудааст, ки дар ҳолати проблемавӣ хонандаи хурдсол дараҷаи баландӣ масъулият, мустақилият ва ташаббускориро нишон медиҳад. Ҳамчунин, супоришҳо бояд хусусияти шавқманднамоӣ, ҷустуҷӯӣ ва таҳқиқотӣ дошта бошанд. Дар ин марҳила низ, тамоми ҷузъиёти кор арзёбӣ гардида, ба натиҷаи кор баҳои аъло ва хуб мондан лозим аст. Дар вақти баҳогузорӣ бо воситаи арзёбии сифатӣ, кӯдакро руҳбаланд намуда, ӯро бовар кунонидан лозим аст, ки имконият дорад фаъолиятҳои озмоишии боз ҳам мураккабтарро иҷро намояд.

Дар марҳилаи сеҷуми ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, хонандагон вобаста ба шавқмандӣ, имконият, дараҷаи инкишофи тасаввурот ва тафаккурашон ба гурӯҳҳо ҷудо шуда, дар интиҳоб намудани мавзӯи кори озмоишӣ-таҳқиқотиашон мустақилият зоҳир намуда, ҳатто мавзӯҳои пешниҳодшударо мувофиқ ба завқашон тағйир дода, вазифаҳоро дар гурӯҳ тақсим намуда (як нафар танҳо мушоҳидаро

хуб мегузаронад, дуюми бо асбобҳои ченкунанда дақиқкорона кор карда метавонад, сеюми маҳорати хуби қайд намой дорад, чоруми лаёқати хуби пешниҳод намудани муаррифиномаи натиҷаҳои озмоишро дорад ва ғ.) дар иҷрои вазифаҳои озмоишии ба ӯҳдагирифташон фаъолияти хуб нишон медиҳанд.

Дар охири сол, дар байни хонандагон, дар самти ёрии амалӣ расонидан ба якдигар ва зуду беҳато иҷро кардани супоришҳо рақобат ва мусобиқаро мушоҳида намудан мумкин аст. Ин самарайи амалии фаъолияти мақсадноконаи ташаккул ва инкишофдиҳии маҷмуи салоҳиятҳо ба шумор рафта, дар рушди шахсияти кӯдак нақши бузург мегузорад.

Арзёбии натиҷаи кори озмоишӣ дар ин марҳила бисёр душвор мегардад. Зеро дар ин марҳила корҳои иҷрогардида характери илмӣ пайдо намуда, фаъолиятҳо мураккабтар мегарданд. Маҳорати озмоишӣ-таҷрибагузарониашон баландтар гардида, сахми хонандагони алоҳида каму зиёд гашта, арзёбии фаъолияти ҳар як иштирокчӣ ноғузир гардида, хурдтарин ҷузъиёти кор ва ноқисҳо, ки ба раванди он таъсиргуздор буданд, бояд баррасӣ ва баҳогузорӣ шаванд.

Муҳокимаронии васеу кушод ҳатмӣ буда, баҳогузорӣ бо воситаи овоздиҳии ошкоро гузарад. Беҳтар он аст, ки баҳои умумӣ ба гурӯҳ дода шуда, баҳои ҳар як шахсро аъзоёни гурӯҳ машварат намуда монанд. Хусусияти беҳтарини ин марҳила он аст, ки хонандагон дараҷаи баланди мустақилият нишон дода, ҳудогоҳӣ, ҳудомӯзӣ ва масъулиятшиносию худбаҳогузориашон инкишоф меёбад.

Дар вақти таҳияи мавзӯҳои озмоишӣ зарур аст, ки онҳо бо мазмуни маводи таълимӣ дар дарсҳои охир омӯхташуда алоқаманд гардонида шуда, ба тақвиятбахшӣ, такмилдиҳӣ ва мустаҳкамгардонии он донишҳо равона гардонида шаванд.

Супориши озмоишии хонагиро, одатан баъд аз ба итмомрасии мавзӯҳои калон ва ё дар машғулиятҳои маҳфилҳои гуногуни ба фанни табиатшиносӣ алоқаманд, додан мумкин аст.

Ин имкон медиҳад, ки донишҳои назариявии дар раванди дарсҳои дар синфхона гирифташонро дар озмоишҳои хонагӣ санчида исбот намоянд, дар хотираи худ мустаҳкам гардонида, оид ба мавқеи истифодабарии ин донишҳо (амалинамоӣ дар ҳаёти воқеӣ) тасаввуротҳо ҳосил намоянд. Супоришҳои озмоиширо барои хона дода, рафти гузариши эҳтимолии ҳодисаҳо бо тамоми ҷузъиёташ, ба тафсил ҳикоя намуда, баъди иҷроиши дурусташ, бори дигар бо тамоми ҷузъиёташ шарҳ додан лозим аст. Ҳамин тавр, амалинамоии озмоиши таҳқиқоти мустақилона дар хона, аз ибтидои таълими табиатшиносӣ, шавқмандии маърифатии хонандагони хурдсолро нисбат ба омӯхтани мазмуни умумии таҳсилот ва махсусан илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқ афзун намуда, тафаккури мантиқӣ ва эҷодияшонро инкишоф дода, ба ташаккулёбии маҳорату малакаҳо ва дар маҷмуъ салоҳиятҳои таҳқиқотиашон мусоидат менамояд. Агар дар ин ҳолат хонандагони хурдсол чизҳои дар раванди озмоиши хонагӣ мушоҳида намудашонро шарҳи илмӣ дода натавонанд ҳам, шарҳу тафсири ҳодиса аз тарафи муаллим барои онҳо мароқангез ва инкишофдиҳандаи тафаккурашон гардида, аз ҳама асосиаш шавқмандии кӯдакро ба иҷрои ин гуна фаъолиятҳо ба ангезиш мебарорад. Иҷроиши ин гуна амалҳо хонандагони хурдсолро водор менамояд, ки доимо бо китоби дарсӣ кор карда, ашёи ҳодисаҳои табиатро ба мушоҳида гиранд ва дар онҳо малакаҳои муташшакилӣ ва бонизомии дар ҷодаи илмомӯзӣ ташаккул ёбад.

Самараи корҳои озмоишӣ - таҳқиқоти мустақилона дар хона метавонад дар давоми сол дар шакли зерин бошад:

- намоиши натиҷаи корҳои озмоишӣ;
- маҳфилҳои Ҳимоя ва муаррифии лоиҳаҳои мустақилона тартиб додашон;
- конференсияи илмӣ-амалии хонадагон;
- муаррифии корҳои иҷронамудашон дар чашну маросимҳои миллие, ки вобаста ба табиат мебошанд, ба монанди: Наврӯз,

Дарозтарин рӯзи сол (22-юми июн), Офтоббатарозу (Мизон-23 сентябр),
Меҳргон, Сада, Шаби ялдо (22 декабр) ва ғ.

Ҳамзамон, методикаи зерини гузаронидани корҳои озмоиши
хонагии хонандагонро аз фанни табиатшиносӣ, дар низоми таҳсилоти
ибтидоӣ пешниҳод менамоем, ки ба ташаккулёбии салоҳиятҳои
таҳқиқотӣ - озмоишии хонандаи хурдсол нигаронида шудааст. Дар
раванди гузаронидани озмоиши мустақилона дар хона, аз фанни
табиатшиносӣ, мо зермарҳилаҳои зерини ташаккулёбии салоҳиятҳои
таҳқиқотӣ-озмоишии хонандагони хурдсолро ҷудо намудем:

1. Тайёрӣ ба гузаронидани кори озмоишии мустақилона дар хона;
2. Аз худкунии дониш ва маҳоратҳои нав;
3. Маълумот оид ба супориши хонагӣ;
4. Санҷиши коллективии иҷроӣ супориши озмоиши хонагӣ дар
раванди дарс;
5. Санҷиши иҷроӣ супоришҳои озмоишии хонагӣ баъди дарс
(фардӣ ва гурӯҳӣ);
6. Хулосабарории натиҷаи дарсҳо ва супоришҳои хонагӣ;
7. Рефлексия (худомӯзӣ, худтакмилдиҳӣ ва худбаҳогузорӣ);

Ҳар як пункти ин зермарҳилаҳои ҳамкории муаллиму хонадагон,
дар худ вазифаҳои муайяни дидактикиро дорад ва нишондиҳандаи
самарани ҳақиқии ҳалли масъалаҳои гузошташуда мебошад, ки дар
ҷадвали 4 нишон додем.

Мо озмоишҳои мустақилонаеро, ки дар хона аз тарафи хонандагони
синфҳои ибтидоӣ, аз фанни табиатшиносӣ гузаронида мешаванд, чунин
барномарезӣ кардем:

- омӯзиши хосиятҳои физикӣ-химиявии ашё ва ҳодисаҳои табиат;
- омӯзиши олами растаниҳо;
- омӯзиши олами ҳайвонот.

Ба мавзӯҳои гурӯҳи якум, озмоишҳое дохил мешаванд, ки вақти на он қадар зиёдро талаб меомоянд ва онҳоро шартан озмоишҳои кӯтоҳмуддат меномем.

Методи таҳқиқотӣ	Супориш	Фаъолият	Маҳорат, малака ва салоҳиятҳое, ки бояд ташаккул ёбанд.
Озмоиш ҳамчун методи таҳқиқот	Чен кардани суръати об	Коркард ва таҳияи нақша, шароит ва вақти гузаронидани озмоиш. Дарёфти лавозимот ва мавод барои гузаронидани озмоиш.	Салоҳиятҳои ченкунӣ, ҳисобкунӣ, хулосабарории қори иҷрогардида
		Пешниҳоди назария доир ба ҳалли масъалаи ба амаломеда, муайян кардан ва таҳияи лавозимоти зарурӣ барои гузаронидани озмоиш.	Салоҳиятҳои ахборотӣ
		Тартиб додани нақшаи кор, интихоб ва дарёфти асбобҳои ченкунанда ва истифода намудан аз онҳо, гузаронидани ченкунӣҳо ва ҳисоб карда тавоништан	Салоҳияти ташкилӣ-амалӣ
		Муайян кардани омилҳои ба рафти озмоиши ҳонагӣ таъсирасонанда, таҳия ва дарёфти лавозимоти барои гузаронидани озмоиш зарур, ба рафти озмоиш мутобиқ ва мувофиқ гардонидани аспобҳо, муаррифии натиҷаи озмоиш дар шакли баромад, нақша, ва таблитсаҳо	Салоҳияти иртиботӣ

Ҷадвали 4. Сохтори маҳорату малақаҳо, дар заминаи онҳо салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ташаккул меёбанд.

Ба мавзӯҳои гурӯҳи дуюм ва сеюм фаъолиятҳои озмоишӣ дохил мешаванд, ки вақти зиёдро талаб намуда, характери тӯлонӣ пайдо менамоянд ва онҳоро шартан озмоишҳои дарозмуддат номидем. Як қисми онҳо тамоми раванди таҳсилоти ибтидоӣ, баъзеаш тамоми давраи таҳсилот ва ҳатто ба машғулияти тамоми умр табдил меёбанд ва яке аз

омилҳои таъсиррасонӣ раванди касбинтихобкунии хонандаи хурдсол мегардад.

Вазифаҳои асосие, ки дар вақти гузаронидани озмоишҳои мустақилона, дар хона аз табиатшиносӣ дар марҳилаи таҳсилоти ибтидоӣ бояд иҷро шаванд инҳо мебошанд:

1. Шинос намудани хонандаи хурдсол бо табиатшиносӣ ҳамчун фанни алоқаманд ва заминагузор ба тамоми илмҳои оиди табиат, ки минбаъд дар зинаҳои болоии таҳсилот омӯхта мешаванд;

2. Амалинамоии ҳар се зинаи ташкилии фаъолияти таҳқиқотии мустақилонаи хонандагони хурдсол: ҳосил кунонидани шавқмандӣ, таҳия ва пешниҳоди назария ва дар амал санҷидани он;

3. Ҳосил шудани маҳорату малакаҳои дар шакли расм ва нақша тасвир намудан ва муаррифӣ кардани кори озмоишии иҷрогардида, дар назди ҳамсолон ва калонсолон;

4. Омӯзиш ва мушоҳида намудани ҳодисаҳои олами ғайризинда дар рафти озмоишҳои хонагӣ, мушоҳида намудан ва муайян кардани алоқамандиҳои байни ҳодисаҳо ва сабабу натиҷаҳои бавуқуъпайвандии онҳо;

5. Омӯзиш ва мушоҳида намудани олами зинда ва алоқамандии он бо ҳодисаҳои дигари табиат ва таъсири мутақобилаи байни онҳо.

Ҳар яки ин гуфтаҳоро муфассалтар дида мебароем.

Хонандагон, бо фанни табиатшиносӣ баробари дигар фанҳои омӯзишӣ, дар синфи якум шинос мешаванд. Муаллим вазифадор аст, корро тавре ба роҳ монад, ки хонандагон дар давраи тамоми таҳсилоти ибтидоӣ шавқмандии худро нисбати омӯзиши ин фан гум накарда, баракс зиёд гардонанд. Дар кори таҳқиқотиамон яке аз роҳҳои шавқмангардонии маърифатии хонандагонро ба омӯзиши ин фан, ташкил ва гузаронидани озмоишҳои таҳқиқотии мустақилона дар хона пешниҳод менамоем.

Ташкил ва таъмини шароити гузаронидани ҳар се марҳилаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишии хонандагон ба муаллим имконият медиҳад, ки маҳорати дар муддати кӯтоҳ ташкил намудан ва истифода кардани озмоиши таҳқиқотии мустақилонаи хонагиро ҳосил намуда, савияи донишандӯзии хонандагонро баланд бардоранд. Дар рафти гузаронидани корҳои озмоишии хонагӣ, аз табиатшиносӣ, дар синфҳои ибтидоӣ, дар хонандаи хурдсол маҳорати кашидани расм ва нақшаи содаи асбобҳо, чузъиёти раванди озмоиш ҳосил мешавад, ки ин дар навбати худ ба ҳамгирии раванди таҳсилоти ибтидоӣ мусоидат менамояд. Мундариҷаи марҳилаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотии хонандагони хурдсол, дар рафти иҷроиши озмоишҳои мустақилонаи хонагӣ дар ҷадвали 5 пешниҳод мегарданд. Ҳамзамон, дар рафти ин фаъолиятҳо, дар хонандагон, маҳорати хонда тавонистани базе расму нақшаҳои нисбатан сода низ ташаккул меёбад. Дар ибтидо, озмоишҳои ба омӯзиши ашё ва ҳодисаҳои табиати ғайризинда ба монанди тағйирёбии обу ҳаво, ҳарорат, хок, ҳосиятҳои об, суръат, ҳаҷм, сарф ва ғ.-ро истифода намудан лозим аст, зеро ки барои хонандагони ин синну сол ченкунӣ, андозагирӣ ва мушоҳида аз методҳои озмоишии қулай ва шавқовар ба шумор меравад.

Марҳилаҳо	Мундариҷаи марҳилаҳо	
	Фаъолияти муаллим. Методи таълим - такрор	Хусусиятҳои фаъолияти хонанда
Шавқмандӣ	Дар рафти фаъолияти педагогӣ хонандагонро ба корҳои таҳқиқотӣ – озмоишӣ ташвиқ менамояд.	Маърифатӣ
Назариявӣ	Чустан ва интихоби маводҳои назариявие, ки барои ташкили фаъолияти таҳқиқотӣ-озмоишӣ заруранд.	Ахборотӣ-робитавӣ
Амалӣ	Фаъолияти озмоишии хонагии хонандагонро ташкил намуда назорат менамояд	Рефлексивӣ(худомӯзӣ)

Ҷадвали 5. Мундариҷаи марҳилаҳои фаъолияти таҳқиқотии муаллим ва хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар рафти гузаронидани озмоиши хонагӣ аз табиатшиносӣ.

Интихоби мавзуи нисбатан мураккабтар, барои гузаронидани озмоиши хонагӣ аз табиатшиносӣ дар ибтидоӣ таҳсил ба хонадағони хурдсол сарбории зиёдатӣ гардида шавкмандии онҳоро коста мекунад.

Ҳамин тариқ, барои ба сатҳи баланди ташаккули салоҳиятҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ ноил шудан, дар раванди иҷрои мустақилонаи озмоиш аз фанни табиатшиносӣ дар хона, ҳар як хонандаи синфи 1, дар давоми сол бояд ҳадди аққал 14 вазифаро иҷро кунад. Аз ин миқдор ҳафташро дар синфхона, дар рафти мавзӯҳое, ки характери шиносмаӣ бо асбобҳо, тарзи истифодабари онҳоро доранд гузаронидан лозим аст.

Дар ҷадвали зер мундариҷаи намунаҳои типҳои ҷавобгӯи озмоишҳои хонагӣ дар мутобиқат бо ташаккулёбии салоҳиятҳои озмоишии таҳқиқотӣ барои хонандағони хурдсол оварда шудааст.

№	Мавзӯҳо	Зермавузӯҳо	Миқдори супоришҳо
1	Муққадима	Аз худ кардани техникаи бехатарӣ	1
		Воҳидҳои ченкунӣ	1
		Бехато чен кардан	1
2	Асбобҳои ченкунӣ	Аз худ кардани хусусиятҳои асбобҳои маишии ченкунӣ, сохт ва тарзи истифодаи онҳо	3
3	Чен кардани хусусиятҳои ҳодисаҳо	Чен кардани масса, масофа, вақт, суръат, масоҳат, ҳаҷм, ҳарорат, намнокӣ	3
4	Чен кардани хосиятҳои ҳодисаҳо ва омилҳои ба рафти онҳо таъсиррасонанда. Муайян кардани алоқамандии байни онҳо.	Чен кардани суръати ҷараёни ҷӯй ва ё дарёча ва муайян намудани омилҳои ба суръати он таъсиррасонанда.	1
		Чен кардани суръат ва самти вазиши бод, муайян намудани сабабҳои ҷойивазкунии ҳаво	1
		Муайян кардани самти вазиши бод ва хусусиятҳои шабонарӯз ва мавсимии он	1
		Чен кардани ҳарорати ҳаво, хок, об (дар соя ва офтоб), организми зинда(одам). Муайян кардани омилҳои ба пасту баландшавии ҳарорат таъсиррасонанда.	2

Ҷадвали 6. Нақшаи мавзӯҳои фаъолиятҳои амалӣ-ташкилие, ки ба ҳосилшавии маҳорату малакаҳои заминавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ нигаронида шудаанд.

Методи таҳқиқотӣ	Супориш	Фаъолият	Маҳорат, малака ва салоҳиятҳое, ки бояд ташаккул ёбанд.
Чен кардан ҳамчун методӣ озмоишӣ-таҳқиқотӣ	Чен кардани масофа, масоҳат, ҳаҷм.	Чен кардани баландӣ, дарозӣ, бар ва чуқурӣ бо воситаи рулетка, рейкаи ченкунӣ, бо мақсади муайян кардани масофа.	Тахминан муайян кардани масофа, дарёфти лавозимоти зарурӣ барои озмоиш, санҷидани дурустии фарзия
		Чен кардани дарозӣ ва бар бо воситаи рулетка, рейкаи ченкунӣ, бо мақсади муайян кардани масоҳати майдон.	Салоҳиятҳои амалӣ--озмоишӣ,
		Чен кардани баландӣ, дарозӣ, бар ва чуқурӣ бо воситаи рулетка, рейкаи ченкунӣ, бо мақсади муайян кардани ҳаҷми фазо	Салоҳиятҳои амалӣ—озмоишӣ
		Муайян кардани омилҳои ба рафти озмоиш таъсирасонанда, таҳия ва дарёфти лавозимоти барои гузаронидани озмоиш зарур, ба рафти озмоиш мутобиқ ва мувофиқ гардонидани аспобҳо, муаррифии натиҷаи озмоиш дар шакли баромад, нақша, ва таблитсаҳо	Салоҳияти иртиботӣ

Қадвали 7. Ҳосил шудани салоҳиятҳои андозагирӣ бо мақсади муайян кардани масофа, масоҳат, ҳаҷм, баландӣ ва чуқурӣ(пастӣ)

Бо назардошти он, ки дарсҳои табиатшиносӣ дар як ҳафта як маротиба баргузор мешаванд ва дар як соли хониш 34 ҳафтаи таълимӣ вучуд дорад, хонандаи хурдсол имкон дорад, ки дар ҳар ду- се ҳафта ба ҳисоби миёна як супориши хонагии озмоиширо иҷро намояд.

Хонандагони синфи сеюм ва чорум супориши озмоишии ниҳоии таҳқиқотиро мустақилона бо таври фардӣ ва ё дар гурӯҳҳое иҷро менамоянд, ки дар давоми соли хониш ташкил шуда буданд ва ба арзёбии ниҳой омодагӣ гирифта, аз нишондиҳандаҳои ҷамъбастии солони озмоишӣ аз табиатшиносӣ бояд баҳои баланд гиранд.

2.2. Озмоиши хонагӣ аз фанни табиатшиносӣ ҳамчун воситаи шавқмандгардонии хонандаи хурдсол ба фанҳои табиӣ ва дар озмоиши педагогӣ санҷидани натиҷаҳои воқеии он

Озмоиши ибтидоии мо бо хонандагони синфҳои якум, дар базаи муассисаи таҳсилоти умумии рақами 34-и шаҳри Душанбе, муассисаҳои таълимии умумии рақами 29 ва 39-и ноҳияи Варзоб, муассисаҳои таҳсилоти умумии рақами 4 ва 8-уми ноҳияи Ваҳдат гузаронида шуда, ҳамагӣ ба озмоиш 620 нафар хонандагони синни 6,5-10 - сола, 215 нафар падару модарони онҳо ва 32 нафар муаллимон ҷалб шуда буданд.

Хусусияти хоси озмоиши таҳқиқотии мо, ки ба муайянкунии омилҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол нигаронида шуда буд, ин мебошад, ки он дар шароити ташкилӣ корҳои мустақилона - озмоишҳои хонагӣ берун аз дарс мегузашт. Раванди ташаккули малакаҳои таҳқиқотии хонандагони синфи якум дар асоси принципҳои таълими проблемавӣ, фардият дар таълим, муколама ва инъикоси субъектҳои раванди педагогӣ сурат гирифт.

Принсипи проблемагузори истифодаи максималии методҳои гуногуни таълимиро талаб карда, воридсозии хонандаи хурдсолро ба ҳолати проблемавӣ таъмин намуда, ӯро ба фаъолияти таҳқиқотӣ водор менамояд. Аз ин нуқтаи назар мо аз методи коркард намудаи И. Я. Лернер, ки аз гузориши проблема ва гузариш ба фаъолияти эвристикӣ-ҷӯяндагӣ ва методикаи коркард намудаи М. Н. Скаткин, ки ба фаъолияти озмоишӣ-таҳқиқотӣ бартарӣ медиҳад истифода намудем. Ҳамчунин, яке аз методҳои дар синфҳои ибтидоӣ бартарӣ дошта, ки методи бозиҳои дидактикӣ мебошад мавриди истифодаи мо қарор гирифт.

Дар раванди интихоби гурӯҳҳои таҳқиқшаванда ва таҳияи тематикаи озмоишҳои хонагӣ, мо сатҳи мустақилияти маърифатии хонадагон ва имкониятҳои то охир дар ҳамаи зинаҳои раванди таҳқиқоти педагогӣ иштирок карда тавонистани онҳоро ба назар гирифтем.

Иҷроиши принсипӣ проблемагузорӣ ба фаъолгардони қобилиятҳои идрокии хонандагони хурдсол, дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот, аз интихоби мавзӯ, гузоштани мақсад, амалисозии он то муаррифии натиҷаҳои озмоишҳои гузаронидаашон, нигаронида шуда буд.

Принсипи фардият, баррасии ҳамаҷонибаи хусусиятҳои фардии аз тарафи муаллим ошкоргардидаи хонандагони хурдсолро, ба монанди зухурот, огоҳӣ ва ифодаи фардияти шахсиашро, ки дар фаъолияти эҷодӣ равшантар зоҳир мешаванд, дар бар мегирад.

Принсипи муколама (диалог) талаб мекунад, ки фаъолияти таълимӣ – озмоишӣ дар муколамаи баробар байни ҳамаи субъектҳои он, дар байни нуқтаҳои назари мухталиф гузашта, на танҳо дар зоҳири шахсиятҳо, балки ғоибона низ ҳолисона ва муҳақиқона арзёбӣ гардад.

Принсипи воқуниш, диққати доимӣ ва бошууронаи субъектҳои раванди педагогиро ба эҳсосот, андеша ва рафтори фардиашон пешбинӣ мекунад.

Дар асоси принсипҳои зикргардида раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ – озмоишии хонандагони синфҳои ибтидоӣ тарҳрезӣ гардид, ки се марҳиларо дар бар мегирифт: ангезавӣ-тайёрӣ, фаъолияти ҷӯяндагӣ ва арзёбӣ – натиҷагирӣ. Ҳар як марҳила системаи методҳоеро дар бар мегирад, ки истифодаашон дар хонандаи хурдсол таъминкунандаи ташаккулёбии хислатҳои нав (рафтори таҳқиқотӣ) мегардад, ки барои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ зарур аст.

Мақсади ин раванд ташаккулдиҳии маҳоратҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол (ҷӯяндагӣ, ахборотӣ, ташкилӣ-амалӣ ва ангезавӣ) дар шароити озмоишӣ хонагӣ, ки минбаъд ҳамчун замина барои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ – озмоишиашон мегардад мебошад.

Мақсади марҳилаи аввал – ангезавӣ – тайёри бедоркунии шавқи кӯдакон ба шакли нави фаъолияти маърифатӣ – фаъолияти таҳқиқотӣ-озмоишӣ мебошад.

Барои амалинамоии ин мақсад мо дар назди худ вазифаҳои зеринро гузоштем:

- 1) Ташкил намудани шароит барои дар хонандаи хурдсол ташаккул додани маҳорати мушоҳида карда тавонистани объектҳои табиат бо мақсади ба даст овардани маълумот;
- 2) Ба хонандагони хурдсол фаҳмонидани аҳамияти маҳорати таҳқиқотӣ-озмоишӣ дар ҳаёти воқеиашон;
- 3) Ҷалб намудани хонандагон ба ҳалли масъалаҳои характери таҳқиқотӣ – озмоишӣ дошта.

Бо назардошти хусусиятҳои синнусолии кӯдакон, барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда мо аз экскурсия, ҷамъ кардани коллексияҳо ва бозиҳои характери озмоишӣ дошта истифода кардем, зеро дар ин марҳила диққати кӯдакон ноустувор буда, дар онҳо тафаккури айёни-тасвирӣ бартарӣ дорад.

Агар дар самти васеъ намудани ҷаҳонбинии кӯдак бо таври доимӣ кӯшиш намоем, дар онҳо шавқи маърифатӣ ва ниёзҳои доимо ба даст овардани донишҳои нав ташаккул меёбад.

Дар рафти экскурсия хонандагон бо гуногунрангии муҳити табиӣ ихотанамудаашон шинос гардида, садоҳои гуногуни табииро гӯш намуда, оиди қонуниятҳои он чизҳои зиёди шавқовар ва сабақомӯзро аз худ менамоянд. Чунин алоқаи бевоситаи хонандагон бо табиат, дар онҳо нисбат ба омӯзиши табиат шавқмандиро бармеангезад.

Экскурсия воситаи нисбатан самараноктари таъсиррасонӣ ба раванди ташаккулёбии шахсияти кӯдак ва барангезандаи ҳислати табиатдӯстӣ ва табиатомӯзии ӯ ба шумор меравад. Экскурсия дар кӯдакон ҳислати мушоҳидакориро, ки барои гузаронидани корҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ зарур аст инкишоф медиҳад. Мушоҳида, таҳлили

одии ашё ва ҳодисаҳои табиат ба кӯдак имкон медиҳад, ки проблемаро бинад(дарёбад).

Чой, объектҳои таҳқиқот ва маршрути экскурсия пешаки муайян гардида, баъд аз дарс бо гурӯҳҳои хурди чор панҷ нафарӣ гузаронида шуд. Дар ҳар як гурӯҳ хонандагони мушоҳидакор-таҳқиқотчӣ ва котиб барои қайд намудани ашё ва ҳодисаҳои мушоҳидагардида таъин гардида буданд. Дар таҳқиқоти мо, объекти мушоҳида тағйирёбии мавсимии боду ҳаво, сабзиш ва инкишофи растаниҳо, рафтори мавсимии ҳашарот ва парандагон, тирашавии оби дарё ва дигар ашёҳои ғайризиндаи табиат интихоб гардида буданд. Дар рафти экскурсия муаллим диққати хонандагонро ба чӯзӣи алоҳидаи ашёи ҳодиса ва воқеаҳо ҷалб намуда, фарқиат ва ба ҳам монандии онҳоро нишон дода, алоқамандиҳо ва вобастагиҳои байниҳамдигарии онҳоро шарҳ медод.

Мисол, ҳангоми экскурсия, ки моҳи март дар боғчаи муассисаи таълимӣ гузаронида шуд, кӯдакон дар зери дарахти олу, ки парандаи мусича лона сохта, тухм гузошта буд, барои безобита накардани он паст-паст пичирросзанон гап зада, дар давоми як соати дарс чанд проблемаи аҷоибро дарёфтанд. Дар рафти мушоҳида саволҳои ба миён омаданд, ки барои ҳар як аъзои гурӯҳ дар оянда ба мавзӯи таҳқиқотӣ – озмоишии мустақилона дар хона табдил ёфт. Саволҳои чунин буданд: Мусича чандто тухм мегузорад? Дар чанд рӯз аз тухмҳои ҷӯҷаҳояш мебароянд? Мусича чи меҳӯрад? Мусича дар як рӯз чанд маротиба хӯрок меҳӯрад? Мусича ҷӯҷаҳояшро чи меҳӯронад? Мусича дар як мавсим чанд маротиба тухм мегузорад? Дар ин чой вазифаи муаллим аз он иборат буд, ки диққати хонандагонро ба объекти мушахаси таҳқиқшаванда ҷалб ва мутамарказонад. Баъд аз гузаронидани экскурсия, дар рафти муҳокима ба хонандагон фаҳмонида шуд, ки онҳо ба саволҳои ба миён омада метавонанд аз манбаъҳои гуногун (китобҳо, маҷаллаҳо, филмҳо, калонсолон, интернет ва ғ.) маълумот ба даст оваранд. Дар ниҳоят, ҳар як кӯдак вобаста ба шавқ ва хоҳишаш вазифадор карда шуд, ки ба яке аз саволҳои ҷавоб ёфта, бо шарҳи муфассалаш муаррифӣ намояд.

Барои ҳалли ин масъала усулҳои зерини фаъолият истифода гардиданд: дар ҳамкорӣ бо кӯдак муайян кардани шавқи шахсиаш, гузаронидани мушоҳида тибқи нақша, намоиш ва муаррифии натиҷаҳои таҳқиқот, иҷрои корҳо оддӣ озмоишӣ – таҳқиқотӣ, архивкунонии натиҷаи кори озмоишӣ ва ҷамъоварии коллексия.

Ҷамъоварии коллексия фаъолияти ҷустуҷӯии кӯдаконро ба таҳрик дароварда, онҳоро доимо ба фикр кардан, тасниф кардан, ба низом даровардан ва азхудкунии донишҳои нав водор месозад. Коллексияро ҷамъоварӣ намуда, кӯдак ҷаҳонбинии худро васеъ ва малакаҳои ҷустуҷӯи таҳқиқотиро ҳосил мекунад.

Дар оғози соли таҳсил, дар гурӯҳҳои озмоишӣ, намоиши коллексияи кушоданомаҳо бо расмҳои ҳайвонот ва растаниҳо ташкил карда шуд. Коллексияро яке аз хонандагони болаёқат бо кӯмаки модараш, ки муаллимаи фанни биология шуда кор мекунад ҷамъ оварда буд. Пас аз ба ҳамсинфон намоиш додани "дорой"-и худ, ҳамаи хонандагони синф ба ин амал тавачҷӯх зоҳир карданд. Яъне бо ин усул фаъолияти ҷӯяндагии кӯдак барангезонида шуд. Кӯдакон якчанд ҳафта коллексияи аввалини худро ба нақша гирифта ҷамъ оварданд, ҳамаро бодикқат омӯхтанд маълумотномаи кӯтоҳе омода карда ба ҳамсинфонашон муаррифӣ намуданд. Ба низом овардани маводҳои ҷамъоваришуда ба маънои томаш фаъолияти илмист. Пешниҳоди презентатсия дар бораи мачмӯаҳо ба ҳамсолон ва муаллим, кӯдакро ба самти машғулияти инфиродиаш сафарбар карда, фаъолияти тадқиқотиашро бармеангезад.

Дар таҳқиқоти мо расонидани кӯмаки муайян ба хонандагоне, ки дараҷаи инкишофи маҳоратҳоиашон дар марҳилаи мутобиқшавӣ қарор доштанд ба назар гирифта шуда буд.

Яке аз ин кумакҳо – ин барангезиши шавқи маърифатии онҳо ба шумор мерафт. Ба сифати барангезандаи шавқмандии маърифатии хонандагон мо дар раванди дарс, гузаронидани бозии дидактикии “Чистонсозӣ”-ро гузаронидем. Дар рафти он роҳҳои шифохӣ, бо воситаи

қиёфа ва тасвирии пешниҳоди чистон пешниҳод гардида буд. Бозӣ дар шакли зер ташкил шуд:

аввалан муаллим аз хонандагон хоҳиш намуд, ки дилхоҳ ашӯи хониш ва ё бозичаро ба даст гиранд;

баъдан супориш дода шуд, ки аломату хосиятҳои ин ашӯро омӯхта, муқоиса намуда, оид ба он чистон эҷод намоянд.

Дар ин ҳолат одатан чунин гуфтугӯӣ ба амал меояд:

- Оё боре фикр кардаед, ки ашӯҳои Шуморо ихота намуда аз чиҳо иборатанд? Ки ашӯи дар дасташ бударо барои муоина ба ман медиҳад?

Баъди гузаронидани чунин бозии дидактикӣ, дар хонандагон ҳосилшавии шавқмандӣ ба муоина намудани ашӯҳо ва гузаронидани озмоишҳо бо онҳо мушоҳида гардид.

Намуди дигари кумак – ин рӯҳбаланднамоӣ ва дастгирии кӯдак ба шумор меравад. Ба ин кумак кӯдаконе бештар ниёз доранд, ки дар худ нобоварӣ зоҳир карда шармгинанд ва мо ба онҳо бо чунин суханон муроҷиат намудем: «Зик нашав боз як бор такрор кун!», «Натарсида давомашро иҷро нам», «Ту, албатта метавонӣ», «Ман медонам, ки ту метавонӣ!».

Яке аз вазифаҳои муаллим он аст, ки хонандагони синфи якумро бояд бовар қунонад, ки бояд ба қувваи худашон така намоянд ва ба қувваи худ боварӣ дошта бошанд. Мисол Марямхон, доимо хомӯш нишаста ба саволҳо нимгурма ҷавоб мегуфт, коллексияи ҷамъовардаашро аз шарм ва тарс ба ҳамсинфонаш нишон додан намехост. Вале баъди дастгирӣ ва рӯҳбаланд намудани муаллим ӯ тарс ва шармро паси сар намуда, озодона ба баён намудани фикрҳоиаш оғоз намуд ва ҳатто дар кори гурӯҳи фаъолона иштирок намуда, дар вақти экскурсия мушоҳидакории худро нишон дода, гуногуншаклии абрҳоро озодона бо тасвирҳои дар китобҳо ва филмҳои тасвирӣ дидааш муқоиса намуд.

Яке аз намудҳои дигари кумак ба кӯдак ин нишон додан, намоиш додани иҷроиши дурусти амалҳо, дастур додани муаллим мебошад. Ин намуди кумак ҳамон вақт расонида мешавад, ки агар хонанда супоришҳоро

дуруст ичро карда натавонад. Мисол хонандаи синфи дуҷум Сулаймон, дар қайд намудани маълумотҳо дар шакли аломатҳои шартӣ душворӣ мекашид. ӯ расмкаширо нағз намедид ва ашӯҳоро дар қоғаз тасвир карда наметавонист. Муаллим бо ёрии намунаҳои аломатҳои шартӣ ва маводҳои аёнӣ ба ӯ тарзи қайд намудани ин маълумотҳоро нишон дода аз ӯ пурсид ин аломат ва ё тасвир ба чи монанд аст?

- ба дарахт.

- пас мо дар экскурсия чӣҳоро мушоҳида намуда будем?

- дарахтонро.

- акнун дарахтонро чи гуна ишора кардан лозим будааст?

- бо воситаи ин аломат.

- ин аломат ба чи монанд аст?

- ба абрҳо.

- мо дар экскурсия дар осмон чӣҳоро мушоҳида намуда будем?

- абрҳоро, ин аломат ифодакунандаи абрҳо ба шумор меравад.

Ҳамзамон муаллим вазифадор аст, ки ба хонадагон аз рӯзҳои аввалини ба муассисаи таълимӣ қадам гузоштанишон талқин намояд, ки онҳо пурсидани чизи зарурӣ ва намедонистагашонро бояд ба одат табдил диҳанд. Аз ҷумла вақте ки ин ҳолат амалӣ гардид хонандагон аз муаллим доимо бо саволи зерин муроҷиат мекарданд: Ман ба ин масъала аз кучо мавод ва ё ҷавоб пайдо карда метавонам?

Ва муаллим бе суҳан барои бо аломати шартӣ кор карданро ёд гирифтани онҳо аз аломатҳои шартӣ тайёр, ки ифодакунандаи «аввал худат фикр кун», «аз калонсолон пурс», «аз китоб ёб», «аз филмҳои телевизионӣ», «интернет» ба шумор мерафтанд истифода кард. Ин навъи кумак ба хонанда имкон дод, ки хонанда бо воситаи аломатҳои шартӣ қайд намудани ашӯу ҳодисаҳоро ёд гирифта, супоришро қаноатбахш иҷро намояд.

Барои он, ки ба хонандагон аҳамияти воқеии фаъолияти таҳқиқотиро нишон диҳем, аз презентатсияи компютери истифода карда шуд. Ба хонандагон микроскоп, киштии қайҳонӣ, планшети нақшакашӣ, қаср,

самолет, киштӣ ва ғ. намоиш дода шуд. Муаллим слайдхоро шарҳ надода баъди тамом шудани намоиш аз хонандагон пурсид, ки оё ин расмҳо ба Шумо шинос буданд? Оё медонед, онҳоро кӣ сохтаанд? Оё ҳама кас метавонад чунин ашёҳоро созад? Оё шумо мехоҳед мутахасисе бошед, ки микроскоп, киштии кайҳонӣ, планшети нақшакашӣ, қаср, самолет, киштии кайҳониро сохта тавонад? Шумо бояд чиҳоро омӯzed ва донед, ки то ин ашёҳоро сохта тавонед?

Ҳамин тавр, муаллим бо ҳамроҳии кӯдакон аҳамияти маҳорати таҳқиқотчигиро дар ҳаёти инсон муайян намуда, дар кадом ҳолатҳои ҳаётӣ зарур шудани онҳоро нишон дод. Баъди ҳар як дарс муаллим аз хонандагон хоҳиш мекард, ки онҳо фаъолиятҳои ҳамарӯзаи худ ва дигар одамонро ба мушоҳида гирифта, кӯшиш намоянд, ки ба масъалаҳои зерин ҷавоб ёбанд: оё дар зиндагӣ ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ омадан мумкин аст? Аз ин мушкилиҳо чи тавр раҳой ёфтани мумкин аст? Бо воситаи пурсидан? Ҷустани роҳҳои ҳал аз манбаъҳои гуногун?

Корҳои иҷрогардида аз тарафи муаллим бо супоридани амсилаи меваҳо ки дар «Дарахти мувафақиятҳо» овехта мешуд арзёбӣ гардид. «Дарахти мувафақиятҳо» одатан дар тахтаи синф кашида мешавад ва ҳар як навдаи он яке аз хонандагонро ифода намуда, миқдори меваҳои ба навда овехташуда нишондиҳандаи ҳолҳои гирифтаи хонанда ба ҳисоб меравад. Кадом сатҳи муваффақиятро ифода кардани кадом мева аз фантазия ва таҳайюлотии муаллим ва аъзоёни гурӯҳ вобаста аст.

Вазифаи асосии муаллим дар ин марҳила аз инҳо иборат мебошад:

- барангезонидани ҳисси кунҷқобӣ ва ҷӯяндагӣ-ахборотии онҳо;
- дастгирӣ ва арзёбии хурдтарин ташаббус ва мустақилияти кӯдак;
- мутаҳкамнамӣ ва инкишофи ҳолати рӯҳии кӯдак дар раванди таълим ва донистагирии чизи нав.

Агар ба мазмуни таҳсилоти ибтидоӣ нигарем, мушоҳида менамоем, ки дар синфи якум тафаккури аёнӣ-таҳайюлӣ бартарӣ дошта, фаъолияти таълимии кӯдак бештар бо истифода аз расмҳо, бозиҳо, истифодаи афсонаю масал ва чистонҳо, ки дар асоси онҳо ҳаёлотии кӯдак бо

тасаввуротҳои фантастикӣ боӣ мегардад, амалӣ мешавад. Ин марҳилаест, ки тафаккури кӯдак бештар ба таҷрибаи шахсиаш таъя намуда, ҳодиса ва ашӯҳои табиатро ҳар як кӯдак аз нуқтаи назари худаш ва ҳатто шеваю лаҳҷаи махсус шарҳ дода, ба ташаккули нуқтаи назар, фикри шахсӣ, муайян кардани мавқеи худ ва ҳимоя карда тавонистани онҳо ибтидо мегузорад. Албатта, мо гуфтани нестем, ки дар ин давра дар кӯдак тафаккури мантикӣ мушоҳида намешавад, зеро имконияти муайян кардани баъзе ҳузӯиҳои ҳодисаю ашӯҳоро дорад, вале тафаккури ӯ ба аёнӣ таъя мекунад. Мисол, агар ба хонандагони синфи якум, дар ибтидои таҳсил ду зарфи якхелаи яке бо шакар ва дигараш бо рег пур кардари нишон диҳем ва пурсем кадомаш вазнинтар аст, албатта аксари онҳо мантиқан ба шакл ва ҳаҷми зарфҳо нигоҳ карда, онҳоро баробарвази мегӯянд. Ва ҳангоми дар даст ва ё тарозу санҷидан боз ҳайрон ҳам мешаванд, ки чаро ҳаҷм ва шакли баробар доранд вале вазнашон фарқ мекунад. Яъне инкишофи тафаккури мантиқии онҳо танҳо то дараҷаест, ки ҳаҷму шакли зарфҳоро ба назар мегиранду ҳалос. Онҳо оиди қонуни бақои масса ва зичии ҳисмҳо тасаввуроте надоранд ва дошта ҳам наметавонанд. Инкишофи тафаккури онҳо дар дараҷаи то амалишавӣ буда, минбаъд ба тафаккури фаъол табдил меёбад. Ин равандро Пиаже таҳқиқ намудааст ва онро ҳориқои Пиаже меноманд. Таҳқиқотҳои муосири психологӣ исбот намудаанд, ки ин раванд то 8 солагӣ ва баъзан то 10-11 идома меёбад.

Вобаста ба фаъолияти таълимӣ ва соҳиб шудан ба донишҳои асосноки илмӣ, дар кӯдак тасаввуротҳои илмӣ ҳосил шуда, вобастагии амалиётҳои зеҳнии ӯ аз фаъолиятҳои конкретии амалӣ ва аёнӣ таъя камтар шуда, дар ӯ тафаккури маънавӣ ва назариявӣ ташаккул меёбад. Ин ба хонандаи хурдсол имкон медиҳад, ки бо таъя ба ҳусусиятҳои ботинии худ масъалаҳоро ҳал ва роҳу усулҳои фаъолиятҳои фикрӣ аз худ намуда, боақлона амал намояд. Бо инкишофи тафаккур дар хонандаи хурдсол ҳусусиятҳои зерини психикӣ, ба монанди таҳлил, тарҳи ботинии нақшаи фаъолият ва рефлексия ташаккул меёбад.

Таҳлил, ҳамчун амали фикрӣ ба кӯдак имкон медиҳад, ки аз кулл ба чузъ гузашта, бо воситаи муқоиса дар ашё ва ҳодисаҳо хосияту аломатҳои хосеро чудо намуда, алоқамандии онҳоро таҳлил намояд.

Барои исботи ин гуфтаҳо, бо хонандагони синфҳои дуҷум озмоиши зеринро гузаронидан лозим аст. Аввал, муаллим дар деворҳои синфхона расмҳо ва намунаҳои айнии ашёҳои зарурӣ овозон намуда, баъд ба хонандагон тӯбчаи резинии рангаш сабزو нишон дода, дар тахтаи синф “Тӯб” менависад ва аз онҳо хоҳиш менамояд, ки фикрҳои худро дар бораи он гуянд. Дар навбати аввал хосиятҳои айнии он кулӯла, рангаш сабз, резинӣ, баъди зарба мепарад, мулоим, барои бозӣ мувофиқ аз тарафи хонандагон номбар шуда, дар тахтаи синф нависонида мешавад. Агар хонандагон сифатҳои айнии тӯбро дигар номбар карда натавонанд пас аз онҳо пурсидан лозим аст, ки тӯб ба чӣ монанд аст? Мушоҳидаҳо нишон доданд, ки хонандагон ин тӯбро ба себ, тарбуз, барг, болишт ва ҳатто хонандае гуфт, ки онро агар ба ду қисм буррем ҳамчун коса барои хӯрокхӯрӣ истифода кардан мумкин аст. Чун пурсидем, ки дар он кадом таомро хӯрдан мумкин аст, номгуӣ таомҳо бисёр гуногунранг гардид. Ба саволи он, ки дар кучо ин гуна косаро истифода намудан мумкин аст? Ҷавоб дода шуд, ки дар рафти экскурсия, кор дар боғ, саҳро, бозӣ дар соҳили дарё ва ғ. Ба саволи он, ки истифода аз ин гуна зарфи таомхӯрӣ чи бартарият дорад? Ҷавоби якчанд нафар (асосан, духтарҳо) чунин буд: -намешиканад.

Баъди як чанд дарс бо ҳамин хонандагон айнан ҳамин озмоиш гузаронида шуд, вале бо тӯби рангаш зард. Дар ин маврид ҷавобҳо мушаххастар ва пуробурангтар ба мушоҳида расид. Ин маънии онро дошт, ки тафаккурӣ хонандагони хурдсол то ҳол пойбанди озмоишӣ гузаронидашудаи мо будааст.

Акнун ба меваҳои монандкардашуда ва сифатҳои дар боло зикргардида номҳои лимӯ, ҳандалак, нок, мандарин, мох, офтоб, нон ва хосиятҳои дарунҳолӣ, сӯроҳ шавад дамаш мебарояд, бо сӯзани сӯзандоругузаронӣ(шпритс) дам кардан мумкин аст, гарм шавад саҳт

шуда варам мекунад ва ғ. илова гардид. Нуқтаи ниҳоии озмоиш аз тарафи хонадагон муайян кардани фарқиятҳои ашёҳои ба тӯпҳо монандкардашуд ва тӯпҳо буд. Расм ва айёниятҳо аз пешорӯи хонандагон гирифта шуда, аз хонандагон бо навбат, аз рӯйхати ашёҳои ба тӯб монандкардашуда оиди фарқияти онҳо аз тӯбҳо пурсида шуд. Дар ин марҳила хонандагон образҳои ашёҳоро дар тахайюлоташон зинда гардонида, ҳаёлан муқоиса намуда тавсиф менамоянд.

Ҳамин, ки хонандагон зуд ва озодона хосиятҳои ашёҳоро бо методи муқоиса муайян карда тавонистанд, номҳои ашёҳои муқоисашударо аз тахтаи синф тоза намуда, хонадагонро маҷбур намудан лозим аст, ки хосиятҳои онро бе истифодаи муқоиса номбар намоянд. Дар аввал хонандагон ҳаёлан аз методи муқоиса истифода бурда сифату хосиятҳои ашёҳоро номбар кунанд ҳам, вале акнун ин муқоиса на аз рӯи айёниятҳо, балки аз рӯи тасвуротҳояшон ба амал меояд. Ин имкон медиҳад, ки дар оянда дар кӯдак тафаккуре ташаккул ёбад, ки бе ягон муқоиса дар ашё сифату хосиятҳои зиёдеро мушоҳида ва номбар намояд.

Аммо мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки на ҳама хонандагони синфҳои ибтидоӣ муқоиса ва таҳлилу таркиббандии мушоҳидаҳояшонро дуруст гузаронида метавонанд. Агар дар синфҳои ибтидоӣ ин хусусиятҳои тафаккур ташаккул ва инкишоф дода нашаванд, пас дар синфҳои болоӣ ташаккулдиҳии онҳо бисёр душвор гардида, минбаъд дар тамоми раванди ҳаёт шах шуда мемонад.

Дар рафти гузашти марҳилаи аввали ташаккулёбии салоҳиятҳо, дар хонандагони синфи якум навгониҳои зерин мушоҳида гардид:

1. қобилияти муддати тӯлонӣ дар объекти мушоҳида нигоҳ дошта тавонистани диққат (яъне муттамарказияти диққат пурқувват гардид);

2. фаъол гардидан дар дарёфти ҷавоб ба саволҳо (ташаккули фаъолияти ҷустуҷӯӣ);

3. маҳорати қайд намудани маълумотҳо бо воситаи рамз ва аломатҳои шартӣ.

Марҳилаи дуюм – фаъолияти ҷӯяндагӣ.

Мақсад: ташкили фаъолиятҳое, ки ба маҳоратҳои аввалини характери таҳқиқотӣ дошта оварда мерасонад (ахборотӣ, ҷӯяндагӣ, ташкилӣ – амалӣ, ва арзёбӣ)

Барои расидан ба ҳадафи гузошташуда мо дар назди худ чунин вазифаҳоро гузоштем:

1) ташаккулдиҳии тасаввуротҳои аввалин оид ба фаъолияти таҳқиқотӣ;

2) аз супоришҳои додашаванда истифода бурда, дар кӯдакон ҳосил кунонидани маҳоратҳои таҳқиқотӣ (маҳоратҳои таҳлили мазмун, муқоисанамой, масъалагузорӣ, тахмин намудан - пешниҳоди фарзия, пешгӯи намудани натиҷаи ниҳоии ҳолати ашё ва ҳодисаҳои озмоишшаванда, хулосабарорӣ ва муарифии натиҷаҳои таҳқиқот). Барои ноил гардидан ба вазифаҳои гузошташуда, мо аз супоришҳои таҳқиқотии хусусияти бозидошта ва методи лоиҳаҳо истифода намудем.

Дар ин марҳила мо фаъолиятҳои зеринро истифода намудем: озмоиш, баромади хурд, озмоиши таъҷилии кӯтоҳмуддат, бозихҳои нақшӣ, иҷроиши фардӣ ва гурӯҳии супоришҳо.

Чалб намудани хонандагон ба раванди ҳосилкунонии маҳоратҳои таҳқиқотӣ бо воситаи ташкил намудани ҳолати таҳқиқотӣ тавассути супоришҳои таҳқиқотӣ ба амал оварда шуд. Супоришҳои таҳқиқотие, ки мо истифода намудем аз ҷиҳати мақсадҳои дидактикиашон гуногунранг буданд:

- супоришҳое, ки ҳолат ва ҳодисаҳои кӯтоҳу мушаххаси муаллим нақл намударо ба намоиш мегузоранд;

- супориш-машқҳо, ки дар рафти он кӯдакон бояд ҷузъиёти алоҳидаи материали таълимиро ҷудо намуда аз худ мекарданд ;

- супориш-арзёбӣ, яъне вақте, ки супориш иҷро гардид иҷрокунандагон худашон арзёбӣ намуда барои баҳогузориҳои асосӣ ба муаллим пешниҳод мекунанд;

- супориш-проблема яъне дар назди гурӯҳ, масъалаҳое гузошта мешавад, ки бояд таҳлил ва ҳал гарданд.

Яке аз маҳоратҳое, ки барои таҳқиқотчӣ зарур аст, ин маҳорати савол додан мебошад. Савол, одатан чун воситаи изҳори мушкилӣ хидмат менамояд ва тафаккури кӯдакро ба ҷустани ҷавоб равона намуда ниёзҳои кӯдакро ба донишҳои нав таъмин менамояд.

Муаллим ба хонандагони синфи якум саволҳоро, ки ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд дар шакли зер медиҳад:

Аниққунанда: ”рост аст, ки...”, “ ҳақиқат аст,ки...”, “ оё ташкил намудан зарур аст...”, “оё зарур аст, ки ...”, “аниқ аст, ки ...” ва муайянқунанда: “канӣ?”, “куҷо?”, “чӣ?”, “кӣ?”, “кадом?”, “чаро?”, “кадомҳо?” ва ғ.

Барои инкишофи маҳоратҳои кӯдакон мо аз машқҳои зерин истифода намудем:

1) Ба одам ва ё ҳайвони дар расм тасвирёфта савол диҳед.

2) Яке аз хонандагон ашӯро интихоб мекунад, дигарон бо воситаи саволҳо аломатҳои онро муайян карда номи дар бораи ҷи рафтани суҳанро дармеёбанд.

3) Тасаввур намо, ки ба назди ту одами калонсоле меояд. Ӯ бояд ба ту се савол диҳад. Ӯ аз ту ҷи мепурсад?

4) Муаллим, бояд ба кӯдакон шеърро, ки қаҳрамонҳои зиёд дорад хонад. Супориш: ба ҳар як қаҳрамон яктогӣ савол диҳед.

5) “Ба саволи рамзнок ҷавоб ёфтан”. Муаллим ба гӯши яке аз хонандагон пичирозанон савол медиҳад. Хонанда баланд ҷавоб медиҳад. Мисол, муаллим савол дода буд, ки “Оё ту саёҳатро дӯст медорӣ?” Хонанда ҷавоб дод: “Ман саёҳатро дӯст медорам!” Хонандагон бояд мантиқан фикр карда дарк намоянд, ки муаллим ҷи пурсида буд.

6) “Барои ҷи чунин ҳодиса руҳ дод?” Муаллим ҳолатеро ба хонандагон нақл мекунад. Мисол: “- Аҳмадҷон ба дарс наомад. Шумо ҷи фикр доред барои ҷи наомада бошад?” Хонандагон бо воситаи таҳминҳояшон сабаби эҳтимолии ба дарс наомадани Аҳмадҷонро муайян мақунанд.

Чунин машқҳо кӯдаконро хушёр намуда барои иштирок намудан дар фаъолияти таҳқиқотӣ фаъол гардонид. Онҳо фаъолон ба саволу ҷавоб пардохта, намунаҳои машқҳо мустақилона пешниҳод мекардагӣ шуданд.

Ҳамчунин, ба мазмуни дарсҳо супоришҳои дохил карда шуданд, ки ба ҳосилшавии маҳоратҳои умумимантиқӣ нигаронида шуда буданд (муқоиса, тасниф ва ҷамъбастанӣ). Ин мусоидат намуд, ки то хонандагон дар бораи хосиятҳо ва аломатҳои ашёҳо, муқоиса ва таснифоти онҳо ва сабабу натиҷаи ҳодисаҳо тасаввурот ҳосил намоянд.

Дар дарсҳо хонандагон дар бораи мафҳумҳои назариявӣ маълумот пайдо намуданд: таҳқиқот, кашф, таҳқиқотчӣ, маҳорати таҳқиқотӣ, озмоиш, мушоҳида ва мушоҳидакорӣ.

Супоришҳои таҳқиқотии зерин иҷро гардиданд: таҳқиқотӣ таъҷилӣ, таҳқиқот - бозӣ, таҳқиқоти хурд, лоиҳаи хурди таҳқиқотӣ, мушоҳида. Методҳои гузаронидани таҳқиқот бо назардошти сину соли кӯдакон интихоб гардида буд. Қисми асосии кор дар таҳти назорати муаллим иҷро гардид. Мавзӯҳо умумӣ дода шуда, ҳаҷман хурд буданд.

Дар ин ҷо зарур донистем, ки оиди яке аз маҳоратҳои заминавии таҳқиқотӣ – маҳорати пешниҳоди назария муфассалтар истем. Ба кӯдакон бояд фаҳмонем, ки ҳангоми таҳмин намудан, одатан аз калимаю ибораҳои зерин истифода мекунанд: мумкин, эҳтимол, таҳминан, агар ва х.. Дар дарсҳо бо синфҳои якум мо машқҳоеро истифода намудем, ки онҳоро ба таҳмин намудан водор менамуд. Мисол:

- 1) Ашёҳои зерин дар кадом ҳолатҳо ғайбдоранд? (телефон, ручка, қалам, пиёлаи якдафъоина, кровати қатшаванда) .
- 2) Чаро бачаҳои ҳайвонот бозиро дӯст мекунанд?
- 3) Чаро гулҳо ранги равшан ва ҷилдор доранд?
- 4) Чаро обҳезӣ ва сел мешавад?
- 5) Чаро зимистон барф ва баҳорон борон меборад?
- 6) Чаро гоҳе дӯстон қаҳрӣ мешаванд?

7) Агар бобои сеҳргар дар синфи мо се хоши ҳар як хонандаро иҷро кунад чи гап мешавад?

Ин гуна супоришҳоро истифода намуда, мо шояди он гардидем, ки кӯдакон ба ҷавобҳои рафқонашон шубҳа намуда, сухани онҳоро инкор намуда, масҳара мекарданд. Ин маъноӣ онро дошт, ки кӯдакон фикр карда, дар бораи ҳақиқияти ақидаҳои рафқонашон хулоса ва тахмин фарзияи худро коркард менамоянд.

Дар ин ҷой барои намуна ҷузъеро аз дарс пешниҳод менамоем, ки кӯдакон дар он бо истилоҳи нав-“Фарзия” шинос шуда тахмин намуда худро месанҷанд.

Муаллим хосияту аломатҳои ашӯҳои зиндаю ғайризиндаро номбар карда, сабабашро аз хонандагон мепурсад:

Барои чи гули бойчечакро пайки баҳор меноманд?

Хонандагон андешаҳои худро байён мекунанд ва муаллим онҳоро дар тахтаи синф менависад. Баъдан муаллим боз мепурсад:

Оё Шумо, фикратон дуруст меҳисобед? Агар шумо тахмин карда истода бошед, пас бояд аз калимаю ибораҳои зерин истифода бурда, фикратонро баён кунед: ба фикри ман, ба андешаи ман, мумкин, бояд ва ғ. Кӣ меҳаҳад бо истифода аз ин калимаю ибораҳо фикрашро такроран баён намояд?

Хонандагон, аз ҷумлаҳои дар тахтаи синф нависонида шуда истифода бурда, фикрашонро гуфтанд.

-Ана акун чи кор кардан лозим аст, ки аз байни ин ҷавобҳо дурусташро аниқ муайян намоем?

Тахмин ва фарзияҳо инсонро маҷбур мекунанд, ки санҷиш ва озмоиш гузаронида таҳқиқот гузаронанд то ин, ки ҳақиқатро муайян кунанд.

Мустаҳкамнамоӣ. Амсиласозии ҳолат.

-Дар ҳаёти воқеӣ ҳолатҳои гуногун бисёр рух медиҳад, ки одамро ба фикру тахмин намудан водор менамоянд. Мисол “имсол парандагон барвақтар кӯч баста, рафтанд”, “Баргҳои дарахтон барвақтар ҳазон

шуданд”, “Оби чашма хушк шуд”, “Парандагон якбора ба шавкун сар карданд” ва Ҳ.

Хонандагон ба ҳар як масъалаи гузошта шуда фарзия ва тахминҳои худро пешниҳод намуданд. Одамони кадом касбу кор, ба тахмин ва фарзия намудан бештар сарувор доранд? Бачаҳо, кани мисол биёред (деҳқон, муфаттиш, духтур, олим). Бачаҳо, дар илм бисёр саҳифаҳо ва асрори нокушодае боқӣ мондааст, ки кашф намудани он вазифаи шумо мебошад. Мисол, то ҳол олимони намедонанд, ки турнаҳо омадани фасли баҳорро аз кучо фаҳмида парида меоянд. Ва ё онҳо даҳҳо ҳазор километрро тай намуда чаро роҳгум намезананд? Оё дар дигар сайёраҳо ҳаёт мавҷуд аст? Ба саволҳои номбаршуда бо гузаронидани озмоиш, мушоҳида ва хондани китобҳои илмӣ ҷавоб ёфтани мумкин аст.

Намунаи оддитарини озмоишро, ки барои мушоҳидаи хонандагони синфи якум тавсия мешаванд, дар зер меорем.

Аз қоғазҳои гуногун барои кӯдакон бодбезак тайёр мекунем (газетаи кӯҳна, варақи дафтар, варақи албом ва Ҳ.). Муҳим он аст, ки бояд бодбезакҳо шакл ва андозаи якхела дошта бошанд. Пеш аз сар додани бодбезакҳо бояд муаллим бо хонандагон фарзия ва тахминҳои худро пешниҳод намоянд.

- Бодбезаке, ки аз қоғази газета сохта шудааст, дар ҳаво зиёдтар меистад.

- Бодбезаке, ки аз варақи дафтар сохта шудааст, дар ҳаво зиёдтар меистад ва босуръаттар чарх мезанад. Баъди сар додани бодбезакҳо кӯдакон тахмину фарзияҳои худро санчида хулосабарорӣ намуданд.

Баъд аз ин супориш дода шуд, ки дар хона суръати афтиши баргҳои дарахтони гуногунро мушоҳида намуда, хулосаҳояшонро нависонанд.

Яке аз хусусияти хоси кӯдакон он аст, ки доимо чизе гуфтан мехоҳанд. Одобӣ баҳс намудан ва пурсиданро ба кӯдак ёд дода, мо ўро ба чизи намедонистагиашро пурсидан тайёр менамоем. Ин яке аз самтҳои асосии ташкили раванди ҳосилшавии маҳоратҳои таҳқиқотӣ мебошад. Барои он, ки ҳамаи кӯдакон фикри худро баён карда

тавонанд, дар дарсҳо аз методи гурӯҳӣ истифода намудем. Ҳангоми ташкили кори дунафарӣ ва гурӯҳӣ мо аз супоришҳои истифода намудем, ки иҷрои онҳо барои як нафар душвор буда, вақти зиёдро талаб мекунад ва кӯдак ба дастгирии рафиқаш ниёз пайдо мекунад.

Мисол, Сафия ва Марям дар муошират ва муомила бо ҳамсинфонашон душворӣ мекашиданд ва бисёр вақт хомӯш нишаста канораҷӯӣ менамуданд. Дар вақти кори дунафарӣ мушоҳида гардид, ки онҳо худро баробарҳуқуқ дида, бо якдигар саволу ҷавоб карда, фикри худро исбот карданӣ мешуданд. Дар чанд дарси дигар, ки рафиқонашон дар кори дунафарӣ иваз карда мешуд, онҳо ба пуррагӣ ислоҳ гардида, озодона фикрашонро баён мекардагӣ ва чизи заруриашонро пурсида метавонистагӣ шуданд.

Бояд зикр намоем, ки баъди ҳар як дарс кӯдакон самараи фаъолияти худ ва рафиқонашонро бо тамоми ҷузъиёташон муҳокима ва арзёбӣ кардани мешуданд, ки ин раванд ҳатто дар танаффус ва баъди дарс дар роҳрав низ мушоҳида мешуд.

Бо мақсади дуруст ташкил намудани ин раванд амсилаи зерини ҳосилшавии малакаҳои арзёбиро истифода намудем:

1) Эзоҳ ва шарҳ додани ҷавобҳои хонандагон. Дар ин марҳила, муаллим, хонандагонро ба шарҳу тафсири ҷавобҳои рафиқонашон раҳнамун карда, алгоритми иҷроиши онро назорат менамуд. Мисол пурсида мешуд, ки оё ҳамаи зинаҳои озмоиш ба пуррагӣ иҷро гардид? Мабодо хатогие рух надода бошад? Магар хулосабарорӣ дуруст буд? Назорат ва раҳнамоии муаллим то замоне давом мекунад, ки дар хонандагон маҳоратҳои шарҳу тавсир ва муҳокима намудани кори худ ва рафиқонашон ба пуррагӣ ҳосил гардад.

2) Тақризи муштарак. Ин навъи шарҳу тавсир дар озмоишҳои истифода гардид, ки дар худ ҷанбаҳои эҷодӣ доштанд. Мисол ба кӯдакон супориш дода шуд, ки коллексияҳои рафиқонашонро бо тарзи шифоҳӣ арзёбӣ намоянд. Аз сабаби он, ки кӯдакон айби худро надида айби дигаронро зуд пай мебаранд, мо супориш додем, ки аввал

коллексияи рафиқон ва баъдан коллексияи худро арзёбӣ намоянд. Ин имкон дод, ки арзёбӣ нисбатан холисона сурат гирад.

3) Бозии “Маро биомӯз”. Ба кӯдакои синфи якум супориш дода шуд, ки дар фаъолияти дунафарӣ яке нақши муаллим, дигаре нақши шогирдро бозӣ намояд. Мавзуи дарсашон аспобҳои ченкунанда буд. Муаллим пешаки ба аҳли синф оиди метр(рулетка) ва обтарозу маълумот дод. Дар асоси маълумоти додаи муаллим талабаи нақши муаллимро иҷроқунанда, оиди аспобҳои номбаршуда ба талабаи “шогирдаш” маълумот дод. Ҳамин, ки “муаллим” саҳве содир кард ва инро “шогирд” пай бурд ва эътироз намуд, нақшҳо зуд иваз гардид.

4) Гузаронидани “Портфолио”. Дар байни қисмҳои портфолио маводҳои зерин дида мешуд: машулиятҳои ман, мувафаксиятҳои ман, эҷодиёти ман, кашфиётҳои ман. Ба хурдтарин кӯшиши ҷӯяндагии кӯдак диққат дода мешуд. Муаллим бо ҳамроҳии волидайн ба кӯдакон ёрӣ мерасониданд, ки самараи фаъолиятҳои яқсолаашро хуб таҳия намояд. Дар охири соли хониш ҳар як хонанда борхалтаи дастовард ва маводҳои худро дошт, ки барои фаъолиятҳои минбаъдааш дар самти ташаккулёбии малакаю маҳорат ва салоҳиятҳои таҳқиқотиаш зарур буданд.

Дар раванди ин марҳила аз методи лоиҳаҳо, ки имкон медиҳанд проблемаи додасуда бо тамоми ҷузъиёташ зина ба зина ҳал карда шаванд, зиёд истифода шуд. Ҳангоми ташкили фаъолияти кӯдакони синфи якум дар кори лоиҳавӣ мо аз иҷроиши пайдарҳами амалҳо бо таври зерин истифода намудем.

Пайдарпайии иҷроиши амалҳо аз тарафи муаллим ва хонандагон дар марҳилаи аввали татбиқи лоиҳаҳо:

1) Аз тарафи муаллим пешниҳоди проблемае, ки ба ниёзҳои кӯдакон ҷавобгӯй мебошад;

2) Дастҷамъона муайян кардани мақсади лоиҳа ва барангезандаи фаъолияти дар пешистода, тахмин намудани натиҷаи кор;

3) Аз тарафи кӯдакон, бе иштироки калонсолон ва ё ёрии кӯчаки онҳо муайян кардини воситаҳои татбиқи лоиҳа;

4) Иҷроиши лоиҳа аз тарафи кӯдакон бо ёрии муаллим;

5) Муарифии натиҷаи татбиқи лоиҳа;

6) Муҳокимаи натиҷаи татбиқи лоиҳа: рафти корҳо, фаъолияти ҳар як кӯдак, муайян кардани сабабҳои мувафакият ва ноқомӣ.

Дар рафти кор, бо хонандагони синфҳои якум, лоиҳаҳои зерин таҳия гардид. “Бозӣҳои ҳамсинфони ман”, “Хӯрокҳои оилавии мо”, “Афсона оид ба одатҳои бад”, “Чи хатарнок буда метавонад”.

Қайд кардан зарур аст, ки дар вақти арзёбии муваффақиятҳои кӯдакон дар кори лоиҳавӣ, баҳои беҳтарин, ин аз тарафи ҷомеа эътироф кардани мувафакиятҳо ва самаранокии кори онҳо мебошад. Синну соли кӯдаконро ба назар гирифта, ба хурдтарин мувафакияти онҳо баҳои мусбат гузоштан зарур аст. Методи лоиҳаҳо имкон дод, ки хонандагони синфи якум тамоми зинаҳо ва марҳилаҳои таҳқиқотиро бо роҳбарии муаллим иҷро намоянд. Маҳоратҳои таҳқиқотие, ки кӯдакон дар рафти бозӣҳои махсус ташкилгардида гирифта буданд, дар фаъолиятҳои минбаъдашон истифода гардиданд. Бояд зикр намуд, ки донишҳои аз ҳама пурқиммат ва чуқур на он донишҳоеанд, ки дар дарсҳои анъанавӣ ба даст оварда мешаванд, балки он донишҳое ба шумор мераванд, ки дар рафти фаъолиятҳои мустақилона, бо амалҳои эҷодкоронаи амалӣ ҳосил шудаанд.

Вазифаи асосии муаллим, дар ин марҳила аз он иборат аст, ки ҳосилшавии маҳоратҳои таҳқиқотиро зина ба зина, аз содда ба мураккаб ташкил намояд. Дар интиҳои марҳилаи дуюм дар кӯдакон навгонии зерин ҳосил шуданд:

А) маҳорати савол додан;

Б) маҳорати муқоиса намудани ашёҳо ва дарёфти аломатҳои умумӣ;

В) маҳорати номбар кардан ва интиҳоби методҳои таҳқиқот;

Г) маҳорати номбар кардани манбаъҳои гуногуни маълумот;

Е) хулосабарории одитарин бо ёрии муаллим ва пешниҳоди фарзия.

Ҳадафи марҳилаи сеюм, ки натиҷагирӣ-арзёбӣ буд, санчиши самаранокии фаъолиятҳои ба ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ нигаронидашуда буд, ки кӯдакон дар фаъолиятҳои беруназсинфӣ хонагиашон ҳосил карда буданд ва истифодабарии онҳо дар ҳолатҳои воқеии ҳаётиашон ба шумор мерафт.

Дар ин марҳила вазифаҳои зерин иҷро гардиданд:

- сатҳи маҳорату малакаҳои таҳқиқотии ташаккулёфтаи кӯдакон муайян карда шуд;

- нақш ва таъсири фаъолиятҳои беруназсинфӣ, дар ташаккулёбии қобилият ва салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол ва истифодаи он дар дигар фаъолиятҳои ҳаёти махсусан раванди таълим, муайян ва арзёбӣ гардид.

Вазифаҳои асосии муаллим дар ин марҳила ба шумор меравад:

Таҳияи ҳолати проблемавӣ, ташҳиси маҳорату малакаҳои ҳосилшуда, тасвияти ҳулосаҳо ва тавсия ба муаллимон.

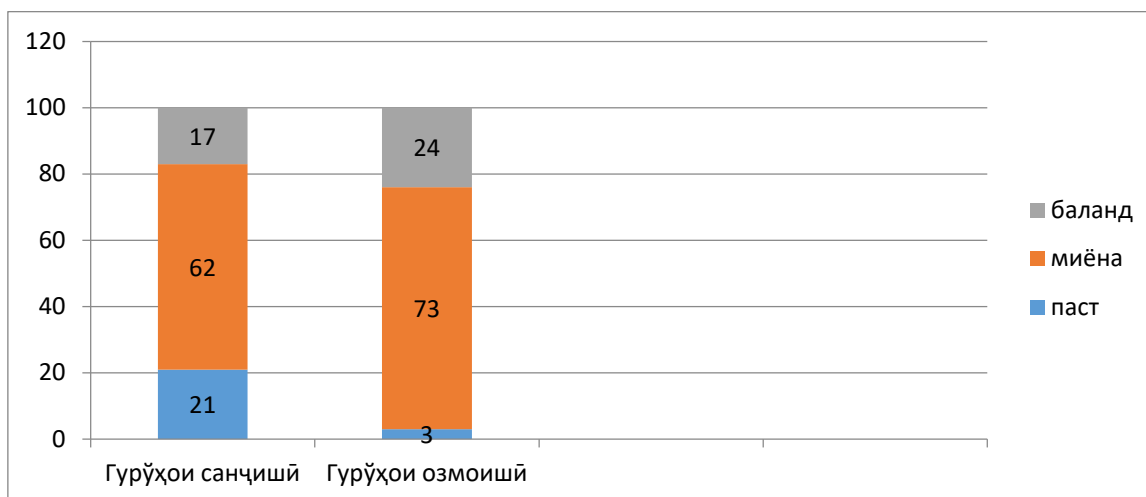
Маҳоратҳои таҳқиқотие, ки дар рафти фаъолиятҳои беруназсинфӣ, дар шакли озмоишҳо дар хона ҳосил шуда буданд, минбаъд дар раванди таълим истифода гардиданд, ки натиҷаҳои ба дастовардаи хонандагони синфи яқум аз он шаҳодат меод. Шиносоӣ бо китоб, ҳамчун манбаи намудҳои гуногуни маълумот дар рафти хонишҳои бадеӣ дар нимсолаи дуоми хониш оғоз мегардад. Озмоишҳои хонагӣ ҳамчун шакли фаъолиятҳои беруназсинфӣ барои ба китоб ҳамчун манбаи асосии донишҳо рӯй овардани хонандагон мусоидат кард.

Хонандагоне, ки хонда метавонианд, аз китоби табиатшиносӣ ва тавсияномаҳое, ки мо дар шакли луғат таҳия намуда будем, маълумотҳои заруриро дастрас намуда, ба рафиқонашон, ки ҳоло малакаҳои дуруст хондану навиштанро ҳосил накарда буданд, мефаҳмониданд. Бо хонандагоне, ки ҳоло хонда наметавонианд, бештар кор бо расму тасвирҳо ба роҳ монда шуда буд. Чунин тарзи кор шавқмандии маърифатии хонандагони ҳоло хонда наметавониестаро барангехта раванди азхудкунии маҳорату малакаҳои хонишашонро суръат бахшид.

Нишондиҳандаҳои маҳоратҳои хониши хонандагони синфҳои якуми гурӯҳҳои озмоишӣ ва санҷишӣ аз ин шаҳодат меод.

Маҳорати хониш	Гурӯҳҳои санҷишӣ	Гурӯҳҳои озмоишӣ
Паст	21%	3%
Миёна	62%	73%
Баланд	17%	24%

Қадвали 8. Нишондиҳандаи маҳорату малакаҳои хониши гурӯҳҳои санҷишӣ ва озмоиш

Диagramмаи 1. Нишондиҳандаи маҳорату малакаҳои хониши хонандагони синфи якум дар охири соли хониш, дар гурӯҳҳои санҷишӣ ва озмоишӣ бо %.

Дар гурӯҳҳои санҷишӣ, нишондиҳандаи маҳорати хониш нисбати гурӯҳҳои озмоишӣ ба таври назаррас паст мушоҳида гардид. Натиҷаҳои бозиҳои инкишофдиҳандаи тафаккур, аз рӯи шумораи иштироккунандагондар гурӯҳҳои санҷишӣ озмоишӣ таносубан 1:3 – ро ташкил намуд. Қойҳои якум ва дуюмро гурӯҳҳои озмоишӣ ишғол намуданд.

Ҳамчунин мушоҳида гардид, ки то охири соли хониш динамикаи инкишофи маърифатии хонандагони синфи якуми гурӯҳҳои озмоишӣ баланд рафта, шумораи хонандагоне, ки ба фаъолиятҳои озмоишии хонагӣ шавқмандона ҳамроҳ гардиданд, бо таври назаррас афзуд. Агар ибтидои соли хониш шумораи гурӯҳ 250 нафарро ташкил карда бошад, пас дар охири сол ин рақам ба 304 нафар расид.

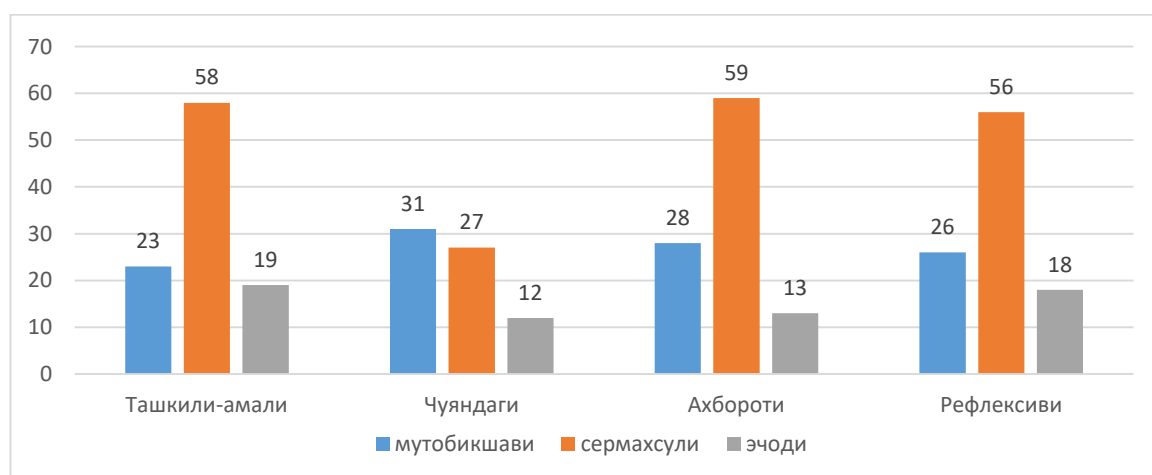
Дар натиҷаи татбиқ гардидани барномаи таҳқиқоти тархрезигардидаи мо, ҳамчунин сифатҳои шахсӣ, фаннӣ ва болоифании хонандагон баланд гардид. Сифатҳои болоифании хонандагон фаъолиятҳои универсалии (маърифатӣ, даврӣ, иртиботӣ) хонандагонро, ки таъминкунандаи ташаккулёбии салоҳиятҳои калидӣ аз ҷумла таҳқиқоти хонандагон мебошад, дар бар гирифта, ба азхудкунии донишҳои нав нигаронида мешаванд.

Дар натиҷаи мушоҳидаи фаъолиятҳои таълимии хонандагон кайд гардид, ки хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ бо муаллим бочуръатона муошират намуда, нисбати гурӯҳҳои санҷишӣ арзёбӣ намудани кори худ ва рафиқонашонро дурустар иҷро намуда, китобро бо мақсади ба дастовардани донишу маълумотҳо зиёдтар истифода мекунанд. Дар раванди саволу супоришҳои таълимӣ ва ба миён омадани проблема, дар роҳи ҳалли он тахмин намудану пешниҳоди фарзия, ташаббус нишон медиҳанд. Маҳорати мушоҳида намудан ба кӯдакон имконият медиҳад, ки аломатҳои аҳамиятнокӣ объекти мушоҳидашавандаро, дар табиат бе ёрии амалии муаллим, мустақилона дарёфта, муоина, муқоиса ва таҳлилу таркиб намоянд. Дар вақти иҷоиши супоришҳои эҷодӣ, ки яке аз унсурҳои фаъолияти озмоишии хонагӣ ба шумор мераванд, гуногунрангии амалҳои хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ нисбати гурӯҳҳои санҷишӣ сифатан ва миқдоран баландтар буд. Дар вақти иҷрои супоришҳои таълимӣ низ мустақилияти баландро нишон медоданд. Дар вақти иҷрои супориши математикӣ, ки барои ҳисоб кардани масоҳат дар аввали соли хониш ба хонандагон дода шуда буд, аз 295 нафар хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ 72% ва аз 312 нафар хонандагони гурӯҳҳои санҷишӣ 74% ба муаллим барои кумак мурочиат намуданд. Дар охири сол бошад, барои иҷрои супориши нисбатан мураккаб, ки ҳисоб кардани ҳаҷми куб буд, аз 305 нафар хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ 34% ва аз 308 нафар хонандагони гурӯҳҳои санҷишӣ 68% ба муаллим барои кумак мурочиат намуданд. Баъди дар амал татбиқ намудани барномаи ташаккул ва инкишоф додани маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ

дар хонандагони синфи якум, ташхиси такрорӣ ташаккулёбии маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ бо истифода аз методҳои пештар истифодагардида гузаронида шуд. Нишондиҳандаҳои ташхиси такрориро дар ҷадвали зер меорем.

Сатҳи ҳосилшавии маҳорат	Номгӯи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ			
	Ташкили-амалӣ	Ҷӯяндагӣ	Ахборотӣ	Рефлексивӣ
Мутобиқшавӣ	23%	31%	28%	26%
Сермаҳсулӣ	58%	57%	59%	56%
Эҷодӣ	19%	12%	13%	18%

Ҷадвали 9. Натиҷаи ташхиси такрорӣ дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ

Диagramмаи 2. Дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар гурӯҳҳои озмоишӣ

Натиҷаҳои таҳқиқоти ташхисӣ дар охири озмоиши мо нишон доданд, ки дар гурӯҳҳои озмоишӣ, нишондиҳандаи сатҳи ҳосилшавии маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ баландтар аст.

Сатҳи ҳосилшавии маҳорат	Номгӯи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ			
	Ташкили-амалӣ	Ҷӯяндагӣ	Ахборотӣ	Рефлексивӣ
Мутобиқшавӣ	46%	49%	44%	56%
Сермаҳсулӣ	54%	51%	56%	44%
Эҷодӣ	-	-	-	-

Ҷадвали 10. Натиҷаи ташхиси такрорӣ дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии гурӯҳҳои санҷишӣ

Барои тасдиқи самаранокии машғулиятҳои махсус барои ташаккулёбии маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ дар хонандагони синфи якум, таҳлили муқоисавии натиҷаҳои ташхисро дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва санҷишӣ то озмоиш ва баъди он, ки дар таблитсаҳои 1-ум ва 2-юм нишон додем, мегузаронем.

Сатҳи ҳосилшавии маҳорат	Номгӯи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ							
	Ташкили-амалӣ		Чӯяндагӣ		Ахборотӣ		Рефлексивӣ	
	То озмоиш	Баъди озмоиш	То озмоиш	Баъди озмоиш	То озмоиш	Баъди озмоиш	То озмоиш	Баъди озмоиш
Мутобиқшавӣ	58%	21%	58%	31%	59%	27%	58%	24%
Сермаҳсулӣ	42%	60%	42%	58%	41%	60%	41%	58%
Эҷодӣ	-	19%	-	11%	-	13%	1%	18%

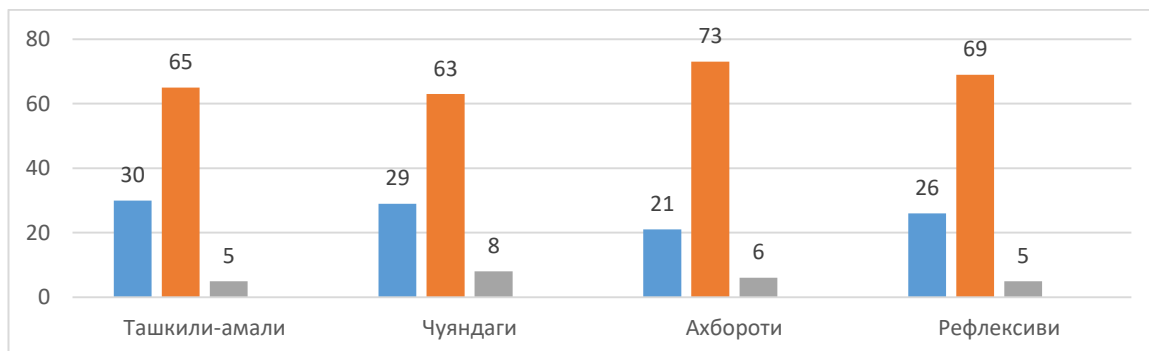
Чадвали 11. Натиҷаи ташхиси такрорӣ дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии гурӯҳҳои озмоишӣ

Натиҷаи ташхисҳо нишон доданд, ки дар хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ нишондиҳандаҳои сатҳи маҳорати сермаҳсулӣ бо таври назаррас баланд гардидааст. Дар гурӯҳҳои озмоишӣ пайдоиши нишондиҳандаи сатҳи маҳоратҳои таҳқиқотӣ-эҷодӣ, аз самаранокии машғулиятҳои мақсаднокона тарҳрезӣ гардида шаҳодат меод. Ин таҳқиқоти озмоишӣ мо бо хонандагон дар синфҳои 2, 3, 4 низ давом ёфт. Бо ин мақсад мо нақшаи мавзӯҳоро барои синфҳои аз ду то чор таҳия намудем. Дар натиҷа хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ дар олимпиадаҳои фаннии дар муассисаи таълимӣ гузаронидашуда иштирок намуда, сазовори ҷойҳои намоён гардиданд.

Акнун нишондиҳандаҳоеро, ки дар натиҷаи таҳлили раванди озмоиш аз синфи якум то чорум гузаронида шуда буд, дида мебароем. Натиҷаи озмоиши ташаккулдиҳандаи малакаю маҳорат ва салоҳиятҳои таҳқиқотӣ, ки дар синфҳои чорум, дар гурӯҳҳои санҷишӣ ва озмоишӣ гузаронида шуд, сатҳи баланди ташаккулёбии маҳорату малака ва салоҳиятҳои таҳқиқотиро нишон дод.

Сатҳи ҳосилшавии маҳорат	Номгӯи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ			
	Ташкили-амалӣ	Ҷӯяндагӣ	Ахборотӣ	Рефлексивӣ
Мутобиқшавӣ	30%	29%	21%	26%
Сермаҳсулӣ	65%	63%	73%	69%
Эҷодӣ	5%	8%	6%	5%

Ҷадвали 12. Натиҷаи ташҳиси такрорӣ дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии гурӯҳҳои санҷишӣ дар синфи чорум.

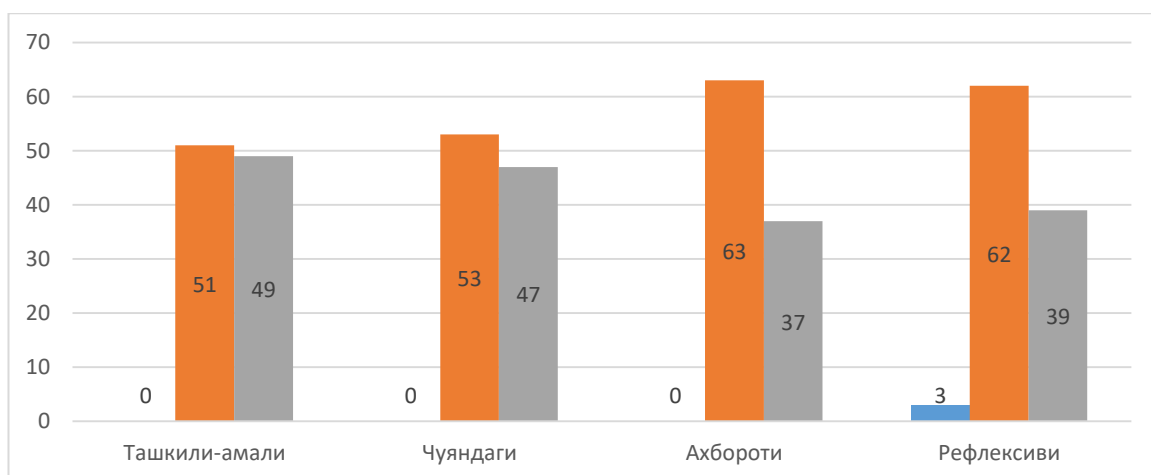

Диagramмаи 3. Натиҷаи ташҳиси такрорӣ дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии гурӯҳҳои санҷишӣ дар синфи чорум.

Агар дар охири синфи якум маҳорату малакаҳои таҳқиқотии хонандагони гурӯҳҳои озмоишӣ, дар аксарияти хонандагон дар сатҳи мутобиқшавӣ ва сермаҳсули қарор дошта бошад, пас дар охири синфи чорум, аксарият ба сатҳи сермаҳсулӣ ва эҷодӣ майл карда, шумораи хонандагоне, ки сатҳи ташаккулёбии салоҳиятҳои онҳо дар сатҳи мутобиқшавӣ қарор дошт ба сифр баробар гардида, танҳо дар 3% хонандагон салоҳиятҳои рефлексивии онҳо дар сатҳи мутобиқшавӣ қарор дошт.

Сатҳи ҳосилшавии маҳорат	Номгӯи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ			
	Ташкили-амалӣ	Ҷӯяндагӣ	Ахборотӣ	Рефлексивӣ
Мутобиқшавӣ	-	-	-	3%
Сермаҳсулӣ	51%	53%	63%	58%
Эҷодӣ	49%	47%	37%	39%

Ҷадвали 13. Натиҷаи ташҳиси такрорӣ дараҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии гурӯҳҳои озмоишӣ дар синфи чорум.

Диаграммаи 4. Натиҷаи ташҳиси такрорӣ дарҷаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ гурӯҳҳои озмоишӣ дар синфи чорум.

Ҳамин тавр, амсилаи раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди ташкил ва гузаронидани озмоишҳо дар ҳона аз фанни Табиатшиносӣ нишон доданд, ки онҳо аҳамияти калони таълимию тарбиявӣ дошта, амалан бо таври густурда истифодабарии онҳо имкон медиҳанд, ки шавқмандии баланди хонандаи хурдсол ба фанҳои табиӣ ҳосил гардад. Ин раванди ба ҳадаф расидани мақсаҳои асосии низоми таҳсилотро суръат баҳшида, ба раванди касбинтиҳобкунии хонанда аз синни хурди таҳсилот таъсир расонида ба амалишавии нақшаҳои Ҳукумати Ҷумҳурӣ, ки солҳои 2020 - 2040 – умро, ҳамчун «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон намудааст мусоидат менамояд.

Хулосаи боби дуюм

Баҳри бомувафақият ба анҷом расонидани ҳадафи гузошташуда, бо мақсади ташаккулдиҳии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, зарурияти муайянкунии меъёрҳои дараҷаи ташаккулёбии салоҳиятҳо ба миён омад. Бо ин мақсад, мо роҳи таҳлили дараҷаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳоро дар марҳилаҳои зерин муайян ва коркард намудем: ташкилӣ-амалӣ, ҷустуҷӯӣ, ахборотӣ, ва рефлексивӣ. Натиҷаи таҳлис аз рӯи меъёрҳои зерин арзёбӣ гардиданд: дар марҳилаи мутобиқшавӣ ба фаъолияти озмоишии мустақилона шавқмандии ноустувор ва дар ҳар як марҳилаи коркашидани душворӣ ва ноӯҳдабароӣ мушоҳида гардида, иҷрои кор асосан бо роҳбарӣ ва кумаки муаллим мушоҳида гардид; дар марҳилаи маҳсулноки шавқмандии кӯдак ба фаъолияти таҳқиқотӣ зиёдтар зоҳир гардида, баъзе маҳоратҳои ҳосил гардиданд, ки ба кӯдак имкон медоданд, ки корро мустақилона, вале бо ёрии муаллим иҷро карда, дар интихоби мавзӯ ташаббус нишон диҳад ва натиҷаи фаъолиятро эҷодкорона муаррифӣ намояд; дар сатҳи эҷодкорӣ шохиди он гаштем, ки шавқмандии ботинии кӯдак баланд гашта дорои маҷмуи маҳорату малакаҳои мегардад, ки имкон медиҳанд мустақилона ҳамаи зинаҳои фаъолияти таҳқиқотӣ-озмоиширо иҷро ва асолати таҳқиқочигиаш зоҳир намуда, ба проблемаи гузошташуда аз мавқеҳои гуногун назар карда, роҳҳои гуногуни ҳалли онро коркард менамояд. Ин нишондиҳандаи ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ мебошад. Натиҷаҳои таҳлили мо нишондоданд, ки ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар хонандагони хурдсол дар ибтидои таҳқиқотӣ мо ҳам дар гурӯҳҳои санҷишӣ ва ҳам дар гурӯҳҳои озмоишӣ бисёр паст буда, нишондиҳандаи сатҳи мутобиқшавӣ дар гурӯҳҳо сачишӣ 22% ва дар гурӯҳҳои озмоишӣ 21%-ро дар синфҳои яқум ташкил мекард.

Бо мақсади суръат бахшидан ба раванди ҳосилшавии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол мо фаъолиятро аз рӯзҳои аввалини ба синфи яқум қадам гузоштани кӯдакон сар намудем, зеро, ки мувофиқи назарияи пешниҳодгардидаи мо раванди ҳосилшавии салоҳиятҳо

мархиланок гузашта, ба дигар фаъолиятҳои таълимии кӯдак таъсири мусбат мебахшад.

Дар марҳилаи аввали таҳқиқоти мо мақсади асосӣ ба бедоркунии шавқмандии хонандаи хурдсол ба фаъолияти нави маърифатӣ – фаъолияти таҳқиқотӣ нигаронида шуда буд. Барои татбиқи ин ҳадаф мо аз экскурсия, чамбоварии коллексия ва бозиҳои махсус истифода намудем. Ҳадафи марҳилаи дуюм, ташкил намудани шароит барои дар хонандаи хурдсол ҳосилшавии маҳоратҳои оддӣ хусусияти таҳқиқотидошта ба шумор мерафт (маҳоратҳои ҷӯяндагӣ, ташкилӣ-амалӣ, ахборотӣ ва рефлексивӣ). Дар ин марҳила мо диққати асосиро ба гузаронидани фаъолиятҳои таҳқиқотии характери бозӣ дошта дода аз методҳои лоихаҳо истифода намудем. Дар марҳилаи сеюм бошад, вазифаи асосии мо аз санҷидани самаранокии иҷроиши раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, дар шароити гузаронидагони озмоишҳои мустақилона дар хона ва истифодаи онҳо дар ҳолатҳои гуногун ва номуайяни бо таври ногаҳонӣ бамаलोҷанда ба ҳисоб мерафт.

Ташкил ва татбиқи амсилаи ташаккулёбии мархиланоки салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол имкон дод, ки фаъолиятҳои кӯдакон аз шакли таъя намудан ба маводи тайёр ва кумаки муаллим, ба шакли фаъолиятҳои мураккаби ақлонӣ табдил ёфта, аз марҳилаи танзимнамоии муаллим ва ё калонсолон ба марҳилаи худтанзимнамоӣ ва худидоракунӣ фаъолиятҳояшон гузарад. Амалишавии амсилаи таҳиягардидаи раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар мавриди истифодаи озмоишҳои мустақилонаи хонагӣ самарай хуб дод. Мо бо таъя ба натиҷаҳои таҳлили ниҳонии раванди таҳқиқотамон чунин хулосабарорӣ намудем. Дарачаи ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ дар зинаи маҳсулноки, дар гурӯҳҳои озмоишӣ таносубан аз 21% то 60 % афзуда буд, ки таносубан ин нишондиҳанда дар гурӯҳҳои санҷишӣ аз 22% то 26% ро ташкил мекард. Натиҷаи озмоиши ташаккулдиҳандаи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ нишон доданд, ки ҳангоми таҳияи шароити махсус ташкилгардидаи таълимӣ, шавқи маърифатии хонандагони синфи якум ба фаъолиятҳои

таҳқиқотӣ ба таври назаррас афзуда, қобилиятҳои мустақилона ба маҷрои таълиму тарбия равона ва дар ҳолатҳои номуайяни ҳаёти истифода намудани салоҳиятҳои таҳқиқотии ташаккулёфташон инкишоф ёфта, динамикаи дараҷаи азхудкунии барномаи таҳсилоти ибтидоӣ баланд мегардад.

ХУЛОСАҲО

Проблемаи ташаккулёбӣ ва инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар замони муосир актуалӣ ва айнизамонӣ буда онро стандартҳои нави таҳсилот ва вазифаҳои дар назди низоми таҳсилот гузоштаи давлату ҳукумат ва махсусан роҳбари давлат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон тасдиқ мекунад. Дар ҳама даври замон, мубрамияти ин масъала дар адабиёти педагогӣю психологӣ инъикос ёфта аст. Таъкид гардидааст, ки ҷалби бонизоми хонандагони хурдсол ба фаъолиятҳои мустақилонаи таълимии таҳқиқотӣ-озмоишӣ, бо баназаргирии хусусиятҳои табиӣ ва шавқу завқи фардиашон, барои онҳо рушди бемайлони ва устувори шахсияташонро таъмин намуда, онҳоро ба эҷодкорона амалинамоии ҳадафҳои ҳаётӣ ва инкишофдиҳии шахсияташон ҳидоят намуда, раванди ташаккулёбии салоҳиятҳои калидию умумифанниашонро, ки яке аз қисматҳои таркибиашон салоҳиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ мебошанд, суръат мебахшад.

Самараи таҳқиқотҳои олимони педагог-психологро дар самти фаъолиятҳои таълимии таҳқиқотӣ таҳлил намуда, ба хулосае омадем, ки самараи он ташаккулёбӣ ва инкишофи маҳорату малакаҳои таҳқиқотӣ мебошад ва ниҳоят ба ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотӣ оварда мерасонанд. Мо чунин мешуморем, ки амалинамоии фаъолиятҳои амалию ақлонӣ, бо истифода аз роҳу усулҳои махсуси таҳқиқотии барои кӯдак дастрас ва имконпазир, ки барои ба даст овардани донишҳои нав равона карда шудаанд, аз равандҳои ташаккулдиҳандаи салоҳиятҳои таҳқиқотӣ ба шумор мераванд. Муайян гардид, ки ин раванд марҳиланок гузашта, марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад: ташкилӣ-амалӣ, ҷӯяндагӣ, ахборотӣ ва рефлексивӣ.

Дарачаҳои ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро мо аз рӯи меъёрҳои зерин арзёбӣ намудем:

- ҳосилшавии шавқмандии кӯдак ба фаъолияти таҳқиқотӣ;

- ҳосилшавии маҳоратҳои таҳқиқотӣ ва тайёр гардидан ба истифода намудани онҳо;

- нишон додани ташаббус ва истифодаи роҳҳои гуногуни ғайримаъмулии ҳалли проблемаи гузошташуда;

- бараъло зоҳир гардидани мустақилият дар фаъолиятҳои ҷӯяндагӣ ва таҳқиқотӣ.

Таҳлили таҳқиқотҳои назариявӣ ва маълумотҳои дар натиҷаи озмоиши таҳқиқотиамон бадастомада ба мо имкон дод, ки сатҳҳои зерини ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро муайян намоем:

- мутобиқшавӣ (паст) - нишон додани шавқмандии ноустувор ба фаъолиятҳои таҳқиқотии озмоишӣ, душворӣ кашидан дар ҳар як марҳилаи фаъолияти озмоишӣ, иҷрои қор танҳо бо кумаки муаллим;

- маҳсулноқӣ (миёна) – зухуроти шавқмандӣ ба фаъолият, ҳосилшавии баъзе маҳорату малақаҳои таҳқиқотӣ, ки имкон медиҳанд дар таҳти дастури муаллим баъзе озмоишҳои таҳқиқотиро гузаронанд, дар интихоби мавзӯ ташаббус нишон дода натиҷаи фаъолиятшонро мустақилона муаррифӣ менамоянд;

- эҷодӣ (баланд) – зухуроти барангезиши баланди ботинӣ ба гузаронидани фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишӣ, ҳосилшавии пурраи салоҳиятҳои таҳқиқотии ҳоси синну соли хонандаи хурдсол, нишон додани асолат дар иҷрои фаъолиятҳо, ёфтани роҳҳои ғайримаъмулии ҳалли масъалаи гузошташуда.

Кӯдакро ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ аз синфҳои ибтидоӣ ҷалб намудан зарур аст. Зеро, он бо хусусиятҳои психологӣ-физиологии зерини худ ба монандӣ ҷаҳонбинии навташаккулёфтаистода, ки ҳама чизро айнан қабул мекунад, ҳисси кунҷқобии зотӣ ва ҳасосияти баланди равониаш ба ин гуна фаъолиятҳо шавқмандии баланд зоҳир менамояд. Мақсаднокона ташаккул додани салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар зинаи ибтидоии таҳсилот, мо бо он асоснок мекунаем, ки салоҳиятҳои дар натиҷаи фаъолиятҳои мустақилонаи таҳқиқотӣ-озмоишӣ ташаккулёбанда, пешгӯикунанда ва гарави аз тарафи

кӯдак азхуднамоии фаъолиятҳои универсалӣ башумор мераванд, ки барои таҳсили бомувафақият ва инкишофи минбаъдаи шахсияташон заруранд.

Бо мақсади ташаккул додани салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол, бо таври бонизом ба фаъолиятҳои таҳқиқотӣ ҷалб намудани онҳо, таҳия ва коркарди роҳу воситаҳо ва меъёрҳои арзёбии салоҳиятҳои хонандаи хурдсол зарур аст.

Ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотиро мо дар рафти таҳқиқотамон, яъне дар раванди истифодаи озмоишҳои мустақилона дар хона, ҳамчун шакли махсуси ташкили таълим, ҳамкориҳои ҷудонашавандаи муаллиму хонанда, бо бартарият додан ба мустақилияти кӯдак меҳисобем, ки аз як тараф таъминкунандаи интихоби озоди самт ва мавзуи фаъолияти кӯдак ба шумор рафта, ҳудаш роҳҳои мухталифи ҳалли масъаларо мустақилона ҷуста, самараи корашро бо обу ранг муаррифӣ менамояд. Дар рафти он масири инкишофи шахсияташро, бо тақия ба таҷрибаҳои ҳаётиаш, нарму ҳамвор гардонидан мумкин аст.

Гузариши озмоишҳои таълимӣ аз фанни табиатшиносӣ, дар хона, ҷузъе аз фаъолиятҳои татбиқкунандаи барномаи таълимии таҳсилоти ибтидоӣ ба шумор рафта, бо стандартҳои нави таҳсилот, ки дар таълим ба назаргирии мустақилият ва хусусиятҳои фардии хонандаро талаб мекунад мутобиқ буда, пеш аз ҳама тақвиятбахшандаи инкишофи шахсият тибқи барномаҳои таълимӣ ба шумор меравад.

Нерӯи фаъолиятҳои таҳқиқотӣ-озмоишии мустақилона дар хона, дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол, бо ҳамкориҳои зичи муаллим ва хонанда далолат карда, таъминкунандаи интихоби шахсии мавзӯ ва проблемаи таҳқиқотӣ аз тарафи кӯдак ба шумор меравад. Дар рафти он ба кӯдак имкон дода мешавад, ки ташаббусҳои маърифатӣ қобилиятҳои ҳал карда тавонистани масъалаҳои гузошташудаи таҳқиқотиро ошкоргар нишон дода, мустақилона самтҳои фаъолият, роҳҳои гуногун ва ғайристандартии ҳалли масъаларо ҷӯяд. Ин мусоидат менамояд, ки масири инкишофи шахсияташро, бо тақия ба хусусиятҳои равонии фардиаш, ҳудаш таҳия

намуда, шаклҳои гуногуни фаъолиятро барои ҳалли масъалаҳои гузошташуда иҷро намояд. Ва бо дастовардҳои худ мазмуни таълимиро гузогунранг ва шавқовар намуда, ниёзҳои таҳқиқот бурдан ва озмоиш гузаронидани дигар рафиқонашро барангезонад.

Мо ба хулосае омадем, ки нерӯи фаъолиятҳои таҳқиқотӣ озмоишии мустақилонаи хонагӣ, ки дар ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандаи хурдсол нақшгузоранд, дар вазифаҳои зерин таҷассум меёбад:

- маърифатӣ – омӯзиш бо воситаи барномаҳои иловагии таълимӣ, ки ба шавқи кӯдак наздик буда манбаъи иловагӣ ва тақвиятбахшандаи мазмуни асосии таҳсилот ба шумор меравад;

- тарбиявӣ – ташаккулёбӣ ва инкишофи таҷрибаи иҷтимоӣ, ҳосилшавии муносибатҳои нисбатан арзишнок ба олами атроф;

- эҷодӣ – шароити нисбатан қулайтар барои зоҳир намудан ва истифодаи қобилиятҳои эҷодии кӯдак таҳия мегардад;

- чубронӣ – салоҳиятҳои ташаккул меёбанд, ки дар ҷараёни таълим, дар синф ҳосилшавии онҳо маҳдуд ва ё ғайриимкон аст;

- ҳамгирӣ – фазои ягонаи раванди таҳсилот дар муассисаи таълимӣ ва фаъолиятҳои мустақилонаи беруназсинфию берун аз муассисаи таълимии кӯдак таҳия мегардад;

- интиқоли – имкониятҳои истифодаи амалии донишҳои назариявии дар дарс гирифташуда ва салоҳиятҳои ташаккулёфта дар ҳолатҳои гуногунӣ ҳаёти фароҳам меояд.

Бо мақсади дақиқтар кушодани моҳияти фаъолиятҳои таҳқиқотӣ озмоишии мустақилона дар хона принципҳои зеринро ошкор намудем:

- принципи интиқоби озод – хонандаи хурдсол самт, мавзӯ, шакли фаъолият ва меъёри иштирок дар ин гуна фаъолиятҳошро худаш интиқоб менамояд;

- принципи асолати объективӣ – хонандаи хурдсол корро худаш бо салоҳдид, шавқи завқ, ниёзҳои маърифатии ботинӣ ва имкониятҳош мустақилона иҷро менамояд;

-принсипи ҳамкорӣ – дар вақти иҷроиши кор муносибатҳои байни шахсии хонандагони хурдсол ва байни онҳо ва калонсолон ҷиддӣ гардида, ҳисси масъулиятшиносӣ, эҳтироми меҳнати дигарон, аз дигарон кумак пурсида тавонистан, ба дигарон кумак расонидан ташаккул меёбад;

-принсипи бароҳати равонӣ – шароите таҳия мегардад. ки кӯдак дар муносибат ва муколама бо калонсолон худро озод ва баробарҳуқуқ ҳис карда, ҳолати стрессбарангезӣ муассисаи таълимиро рафъ менамояд, ки чунин навъи муомила дар кӯдак ҳислатҳои нотарсӣ, фаъолиятҳои бо боварӣ иҷро кардан, худбаҳодиҳӣ, худомӯзӣ, худтарбиякунӣ ва танқидпазириро инкишоф медиҳад.

Хулоса, ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол мавриди истифодаи озмоишҳои мустақилона дар хона бояд марҳиланок, аз сода ба мураккаб гузашта, дар ҳар марҳила мустақилияти кӯдак зиёдтар гардида майдони фаъолиятҳои бояд фарохтар гардад. Дар ҳар марҳила кӯдак бояд чизи наверо “кашф” кунад, ки барои ӯ бисёр шавқовар ва мароқангез бошад ва дар наздаш проблемаи нави таҳқиқотро ошкор намояд.

Пешниҳод ва тавсияҳо: Ба натиҷаҳои таҳқиқот таъя намуда мо зарур мешуморем, ки ба муаллимони синфҳои ибтидоӣ, мутахассисони соҳаи таҳсилоти иловагӣ, донишҷӯёни коллеҷу донигоҳҳои омӯзгорӣ, ки барои муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ мутахассис тайёр менамоянд, падару модарон ва шахсоне, ки барои ояндаи дурахшони кӯдакону наврасон бетафоввут нестанд тавсияҳои зеринро пешниҳод менамоем:

1. Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим, дар шароити ба мушкилоти ҷиддӣ дучор гардидани низоми таҳсилоти муосир ва тезутунд гардидани муносибатҳои ҷамъиятӣ яке аз роҳҳои асосии раҳӣ аз ҳолати бӯҳронӣ буда аз мутахассисони соҳаи таҳсилот муносибати ҷиддиро нисбати фаъолияти педагогашон талаб менамояд. Танҳои муносибати масъулна ба таълиму тарбия боиси ташаккули шахсиятҳои салоҳиятманд мегардад. Салоҳиятҳои таҳқиқотӣ бошанд аз ҷумлаи салоҳиятҳои калидӣ ба шумор мераванд [1 – М; 2 - М].

2. Ба маҷрои таълим равона намудан ва бо фаъолияти таълимӣ ҳамгиро намудани фаъолиятҳои беруназарсӣ ва берунамактабии хонандагон, аз синни хурди таҳсилот, барои ноил гардидан ба ҳадафҳои таҳсилот нақши муҳим мебозад [3 – М; 4 – М; 7 – М; 11 - М; 18 – М;].

3. Ташкил ва гузаронидани озмоиш ва корҳои амалӣ-лабораторӣ, дар дарсҳои табиатшиносӣ дар шароити муосир аҳамиятноктар гардида, дар ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол нақши калидиро мебозад [3 – М; 7 – М; 8 - М; 10 – М; 11 – М].

4. Ба мазмуни таҳсилот ворид намудани ташкили корҳои мустақилона аз фанни табиатшиносӣ дар шакли супоришҳои озмоишҳои хонагӣ зарур буда, китобҳои дарсии фанни табиатшиносӣ ба таҷдид ниёзи бештаре пайдо намуда аст [9 – М; 7 – М].

5. Дар ин марҳилаи инкишоф тафаккури кӯдак бештар ба айёниятҳо таъяс намуда, мушоҳидаҳо дар табиат дар заминаи ҳисси кунҷқобиаш ба амал меояд. Ташкили мушоҳида дар табиат имкон медиҳад, ки нерӯи ботинии кӯдакро ба маҷрои таълим равона намоем, ки ин самаранокии ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотиашро баланд мебардорад [5 – М; 6 – М; 16 – М;].

6. Аксари муаллимони синфҳои ибтидоӣ аз муҳимияти гузаронидани ташкил ва гузаронидани озмоиш хабардор набуда, аз норасоии дастури махсуси методӣ ва лавозимоти озмоишӣ шикоят менамоянд. Бинобар ин дар назди шӯъбаҳои маориф, донишкадаҳои тақмили ихтисос ва коллеҷу донишгоҳҳои, ки барои муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ мутахассис тайёр менамоянд, ташкили курсҳои махсуси тақмили ихтисос ва таҳияи дастурҳои методӣ зарур аст [1 – М; 2 – М; 9 – М].

7. Фаъолияти таҳқиқотии хонандагони хурдсол бар асоси шавқмандии маърифатиашон ба амал омада, дар ташаккули салоҳиятҳои калидии онҳо нақши муҳимро мебозад. Бинобар ин баланд бардоштани шавқмандии маърифатии онҳо тавассути ташкил намудани озмоишҳо

дар хона бо мақсади ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотиашон зарур аст [8 – М; 11 – М; 12 – М; 14 – М].

8. Дар рафти гузаронидани озмоишҳо дар хона хонандагони хурдсол донишҳои андӯхтаашонро ба фаъолияти амалиашон пайваस्त намуда, натиҷаҳои онро ба ҳисоб гирифта як қатор маҳорату малакаҳои математикӣ, равобитӣ, ахборотӣ ва иқтисодиро ҳосил менамоянд. Бинобар ин дар вақти ташкили мушоҳида ва озмоишҳои мустақилонаи хонагӣ паҳлӯҳои иқтисодии онро низ ба назар гирифтани зарур аст, то ин ки салоҳиятҳои иқтисодии онҳо ташаккул ёбанд [9 – М; 17 – М; 18 – М].

9. Ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол хусусияти равонӣ дошта, марҳиланок гузашта, минбаъд дар зинаҳои болоии таҳсилот ва тамоми умр давом мекунад. Бинобар ин муаллимонро зарур аст, ки дар давоми таҳсил дар синфҳои ибтидоӣ ва зинаи минбаъдаи таҳсилот ин равандро пайгирӣ намуда таҷрибаи касбиашро бой гардонад. Ин ба ӯ имкон медиҳад, ки минбаъд масири ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотиро дар хонандагони хурдсол нарму ҳамвор гардонад [4 – М; 9 – М; 15 – М].

10. Ташкил ва гузаронидани озмоишҳои хонагӣ бояд сарфу хароҷоти зиёдати талаб накарда, мавзӯҳо мураккабу дилгиркунанда набошанд. Мавзӯҳо бояд зина ба зина мураккаб гардида, лавозимоти дастрас интихоб гардад [8 – М; 10 – М].

АДАБИЁТ:

1. Агафонова, У. Б. Психология развития и возрастная психология: хрестоматия. – Владивосток. Издательство ВГУЭС., 2008. - 188 с.
2. Акрамов, С. Методикаи таълими табиатшиносӣ: Васоити таълимӣ барои донишҷӯёни институтҳои омӯзишгоҳҳои педагогӣ ва муаллимони синфҳои ибтидоӣ. Зери таҳрири номзади илмҳои педагогӣ, доцент Б. Раҳимов. – Душанбе: Маориф, 1987. - 200 с.
3. Александрова, О. Н. Педагогический проект на тему «Развитие познавательных способностей младших школьников во внеурочной деятельности» / О.Н. Александрова // Завуч начальной школы. – 2013. – № 4. – С. 87-93.
4. Алексеев, Н.Г. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся / Н. Г. Алексеев, А. В. Леонтович, А. С. Обухов, Л.Ф. Фомина. Концепция развития исследовательской деятельности учащихся // Исследовательская работа школьников. – М.:– 2002. №1. – С. 27-29.
5. Амбросова, Е. П. и др. Методы интерактивного обучения: практическое руководство / А.В. Маковчик и др. рец. И. В. Шестико. – Светлая Роша: ИППК МЧС Респ. Беларусь, – 2013. - 53 с.
6. Амонашвили, Ш. А. Основы гуманной педагогики. Кн. 7. Легко быть садовником, трудно быть уроком семени / Шалва Амонашвили // – 2-е изд. – М.: Свет 2017. - 400 с.
7. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
8. Андреев, В. И. Педагогика: Учебный курс для творчество саморазвития / В.И. Андреев.// –3-е изд. – Казань: Центр инновационных технологий, 2012. - 608 с.
9. Арзёбӣ дар низоми салоҳиятноқӣ. – Душанбе, 2016. - 65 с.
10. Аскин, Я. Ф. Философский детерминизм и научное познание. – М: Наука, 1977. - 323 с.

11. Асташкова, В. И. Работа младших школьников над поисково–исследовательским проектом / В.И. Асташкова // Начальное образование. – 2010. – № 2. – С. 41- 44.
12. Афанасов, А. В. Учебная экскурсия как актуальная образовательная практика. Материалы круглого стола «Основные направления развития дидактического знания» 22 ноября 2018 г. – Ярославль, – С. 570 - 577.
13. Байзоев, А. Мутобиқати стандартҳои фаннӣ, барномаи таълим ва роҳнамоҳои омӯзгор ба муносибати босалоҳият: таҳлил ва тавсияҳо. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–амалӣ бахшида ба рӯзи ваҳдати миллӣ, таҳти унвони «Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ». – Душанбе, 2018. –С. 46 – 54.
14. Баматова, Д. С. Формирования у младших школьников элементов исследовательских умений в процессе обучения математике. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Махачкала, 2004.
15. Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзию техники барои солҳои 2010–2020. Аз 27 феввали соли 2010.
16. Баротов, К. А. ва диг. Корҳои беруназсинфӣ аз биология. Дастури таълимӣ–методӣ. – Душанбе, 2014, - 147 с.
17. Бегимов, Ҳ. Ҳ. Маҷмуи қор бо мактаббачагони хурдсол доир ба шинос кардани онҳо бо ҷузъиёти физика. – Душанбе, 2007. - 51 с.
18. Беляева, Л. А. Методологический статус компетентного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. Науч. тр. / отв. ред. Е. В. Ткаченко, М. А. Галагузова. Вып. 7. – Екатеринбург: СБ–96, 2012. - 456 с. – Стр. 109 - 117.
19. Бенин, В. Л. Культурная составляющая компетентного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. Науч. Тр. / Бенин В. Л. Фролов О. В. //отв. ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Глагузова. Вып. 7. – Екатеринбург: СБ–96, 2012. - 456 с. Стр. 117-126.

20. Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон аз 31 январи соли 2020. №1445.
21. Бобизода, Ғ. Муносибати босалоҳият дар таълим (дастури методӣ) / Мураттибон: Ғ. Бобизода, Ш. Исрофилниё, Д. Имомназаров, А. Байзоев.// – Душанбе, 2017. - 74 с.
22. Боголюбов, А. С. Полевые экологические практикумы и исследовательская (проектная) деятельность школьников в природе / А.С. Боголюбов, О.В. Глушенков, Д.А. Федорова // Начальная школа: плюс до и после. – 2013. – № 11. – С. 15-20.
23. Богоявленская, Д. Б. и др. Рабочая концепция одаренности. – 2-е изд., расш. и перераб. – М., 2003. -95с.
24. Бодягина, Н. Н. Проектная деятельность школьников на уроках географии как средство развития межпредметных компетенций / Н. Н. Бодягина // География и экология в школе XXI века. – 2011. – № 9. – С. 55- 59
25. Божович, Л. И. Проблемы формирования личности. – М.: Просвещение, 1995. - 208 с.
26. Божович, Л. И., Личность и ее формирование в детском возрасте. (Психологическое исследование.) – М.: «Просвещение», – 1968. - 464 с.
27. Большой арабско–русский словарь, 250000 слов и словосочетаний сост. Юшманов А.С. – Москва: ООО «Дом славянской книги», – 2010. - 640 с.
28. Большой психологический словарь / [Авдеева Н. Н. и др.] ; под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – 4-е изд., расш. – Москва: АСТ; – Санкт–Петербург: Прайм–Еврознак, 2009. - 811 с.;
29. Большой энциклопедический словарь (Словарь иностранных слов)[Текст] / под ред. И. В. Лехина, Ф. Н. Петрова. – М.: ЮНВЕС, 1996. - 832 с.
30. Борытко, Н. М. Методология и методы психолого–педагогических исследований: учеб. пособие для студ. высш.учеб.заведений/ Борытко Н.

- М., Моложавенко А. В., Соловцова И. А.// под ред. Н. М. Борытко.– М.: издательский центр «Академия», –2008, - 320 с.
31. Брунер, Дж. Статья: – Культура, интеллект и образование стр. 200, Теоретические вопросы образования [Электронный ресурс], хрестоматия / сост., под. ред.: М. А. Гусаковского, А. А. Полонникова, А. М. Корбута. – Минск: БГУ, 2013. ISBN 978–985–518–896–5.
32. Бухарова, Г. Д. Компетентность и компетенции —Фундаментальные понятия компетентностного подхода. Компетентность и компетенции в контексте компетентного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. науч. тр. / Бухарова Г. Д. Старикова Л. Д.// отв. ред. Е. В. Ткаченко, М.А. Глагузова. – Вып. 7. – Екатеринбург: СБ–96, 2012. 456 с. Стр. 87–96.
33. Воситаҳои муосири баҳодиҳии натиҷаи таълим. КТМ. – Душанбе: ДДОТ, 2020 – 155 с.
34. Воющина, М.П. Взаимосвязь урочной и внеурочной деятельности – условие повышения качества образовательных результатов / Воющина М.П., Суворова Е.П. // Начальная школа 2015, № 8, – С. 37–40.
35. Выготский, Л. С. "Воображение и творчество в детском возрасте" –М.: Просвещение, 1991. 124 с.
36. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. – Москва: ПЕДАГОГИКА –ПРЕСС, 1999. – 536с.
37. Гальперин, П.Я. Психология мышления о поэтапном формировании умственных действий / Исследования мышления в советской психологии, – М., 1966.
38. Гарин, Е.В. Иерархия потребностей человека, Вестник науки Сибири. – 2014. – №2 (12) с. 168–181.
39. Гершунский, Б.С., Философия образования: Учебное пособие для студентов высших и средних педагогических учебных заведений. – М.: Московский психолого–социальный институт, 1998. – 432с.
40. Гладкова, А.П. Формирование исследовательских умений младшего школьника во внеурочной деятельности. Автореферат диссертации на

соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Волгоград, 2013.

41. Глинский, Б.А., Моделирование как метод научного познания / Б.А. Глинский, Б.С. Грязное // – М.: Изд-во МГУ, 1965. - 56 с.

42. Годовикова, Д.Б. Влияние общения со взрослыми на общение детей со сверстниками. – В кн.: Исследования по проблемам возрастной и педагогической психологии / Под ред. М.И. Лисиной. – М., 1980.

43. Гоноболин, Ф.Н. Детская психология. – М. Просвещение 1973. – 240 с.

44. Горбунова, И. Эффективность метода проектов при формировании ключевых компетентностей (подготовительная группа) / И. Горбунова // Дошкольное воспитание. – 2013. – № 3. – С. 24–28

45. Горощенко, В.П. Основы природоведения./ В.П. Горощенко, Л.П. Мельчаков, И.А. Степанов // Учеб. пособие для пед. вузов. М.: «Просвещение», – 1976. – 239с.

46. Горощенко, В.П. Методика преподавания природоведения. Учеб. пособие для учащихся пед. училищ по специальности № 2001, М.: «Просвещение», 1977. – 158 с.

47. Григорьев, Д.В. Внеурочная деятельность школьников, методический конструктор: пособие для учителя. / Григорьев Д.В., Степанов П.В. // Издательство Просвещение, 2013 г. Серия: Стандарты второго поколения, Жанр: Учебно–воспитательная работа в школе, <http://www.labirint.ru/books/230990/>.

48. Гулаев, И.Х. Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои «Шакл, андоза ва массаи Замин» ва «Офтоб ситораи наздиктарин» дар синфи 11. / Гулаев И.Х. Сайфиддинов С.С. Назаров Н.Ш. // Таҳқиқи таълими тафриқа. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ–амалии ҷумҳуриявӣ ба муносибати 30–солагии таъсиси кафедраи «Методикаи таълими химия» дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ва 80–солагии академик Убайд Зубайдов, 18–уми апрели соли 2019., саҳ. 113 – 116.

49. Гулова, Н.А. Асосҳои педагогию психологии ташаккули салоҳиятҳои касбии омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ. Душанбе – 2019.
50. Гуляихин, В. Н. Логико–философский анализ некоторых концептуальных проблем теории деятельности // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 7. Вып. 3. 2003. С. 23 — 28. Эл. ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/logiko-filosofskiy-analiz-nekotoryh-kontseptualnyh-problem-teorii-deyatelnosti>. Дата обращения 12. 04. 2023.
51. Давыдов, В.В. Проблемы развивающего обучения: Опыт теоретического и экспериментального психологического исследования. – М.: Педагогика, 1986. – 240 с.
52. Давыдов, В.В. Теория развивающая обучения, М.: –ИНТОР, 1996, 544с.
53. Джон Равен – Компетентность в современном обществе. Издательство Литагент «Когито–Центр» инт. ресурс: 881f530e–013a–102c–99a2–0288a49f2f10, 2002.
54. Долгова, Л.М. Концепция школы «Эврика–развитие» как школы индивидуально–ориентированного образования» / Т.М. Ковалёва, Л.М. Долгова // Управление школой индивидуального образования. – Томск, 2002. — с. 15–19.
55. Дубова, М. В. Структурно–содержательная характеристика понятий образовательной компетенции и компетентность. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. науч. р. / отв. Ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Глагузова // – Вып. 7. – Екатеринбург: СБ–96, 2012. 456 с. Стр. 152 – 165.
56. Дубова, М.В. Организация проектной деятельности младших школьников с позиций компетентностного подхода / М.В. Дубова // Начальная школа: плюс до и после. – 2010. – № 3. – С. 78 – 84.

57. Дубова, М.В. Организация проектной деятельности младших школьников с позиций компетентностного подхода / М.В. Дубова // Начальная школа: плюс до и после. – 2010. – № 1. – С. 62 – 68
58. Дубровина, Л.А. Методология и методы психолого–педагогических исследований: учебно – методическое пособие / Л.А. Дубровина // Владим. гос. ун–т. им. А.Г. и Н.Г. Столетовых. – Владимир: Изд–во Вл. ГУ, 2016. –130 с.
59. Дусавицкий, А.К., Психологические предпосылки построения основной школы в системе развивающего обучения, Психологическая наука и образования,– 2003,– №1, –С.15–19.
60. Дьюи, Д. Психология и педагогика мышления / Пер. с англ. Н.М. Никольской // – М.: Совершенство, –1997. –208с.
61. Егорова, Л.Н. Бальная оценка знаний и умений учащихся в рамках реализации дифференцированного контроля образования учащихся. / Эксперимент и инновации в школе // 2011 – 2 с. 22–26.
62. Егорова, Т.А. Развитие исследовательских способностей старших дошкольников, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук., Москва – 2006.
63. Жук, О.Л., Педагогическая подготовка студентов: компетентностный подход / О. Л. Жук// – Минск: РИВШ, 2009. – 336 с.
64. Занков, Л. В. Развитие учащихся в процессе обучения(1-2 классы) /Л.В. Занков// М.: – Издательство академии педагогических наук РСФСР, – 1963, – 147 с.
65. Землянская, Е.Н. Развивающий потенциал учебных проектов школьников / Е.Н. Землянская // Начальное образование. – 2014. – № 4. – С. 15–23.
66. Зимняя, И.А., Ключевые компетентности как результативно–целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, – 2004. – 42 с.

67. Зимняя И.А., Компетентность и компетенции в контексте компетентного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. науч. тр. / отв. Ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Галагузова. // – Вып. 7. – Екатеринбург : СБ–96, 2012. 456 с. Стр 64–76.
68. Зимняя, И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования [Текст] / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – №5. – С. 34–42.
69. Иванова, Е.О. Компетентностный подход в соотношении со знаниево–ориентированным культурологическим / Е.О. Иванова // Эйдос: Интернет журнал – 2007 – [Электронный ресурс]. – <http://www.eidos.ru>
70. Игошин, В.И. и др., Система оценки уровня сформированности компетенций и результатов обучения: Методические рекомендации. Москва–Саратов–Санкт–Петербург–Пушкин / 2014 – 33с.
71. Ильин, В.С. Формирование личности школьника (целостный процесс). М.: Педагогика, – 1984. – 144 с.
72. Ишменецкая, Л. И. Мир растений. хрестоматия для учителей начальной школы. / Изд. второе исп. и дополненное.// Издательство «Просвещение», Москва. – 1964, 292с.
73. Иодко, А.Г. Формирование у учащихся умений исследовательской деятельности в процессе обучения: дис. ... канд. пед. наук. М., – 1993г. – 183с.
74. Истомина, Н.Б. Общеинтеллектуальное направление внеурочной деятельности. / Н.Б. Истомина, Н.Б. Тихонова // «Начальная школа». 2015. – №8. – стр. 66–70.
75. Казанцева, Л.А. Исследовательский метод в условиях гуманизации образования./ Л.А. Казанцева // Казань: Изд–во Казанского гос. ун – та, 1999. – 145 с.
76. Казарина, Л.А. Формирование исследовательской компетентности учащихся профильных гуманитарных классов общеобразовательной

школы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Томск – 2016.

77. Кайшева, Р. П. Учебная книга нового типа как средство деятельной педагогической поддержки школьника в образовании / под науч. ред. Н. И. Пущина//. – Ижевск: Изд-во «Удмуртский университет», 2012. – 380 с.

78. Кальней, В.А. Мониторинг качества образования Текст. / В.А. Кальней, С.Е., Шишова// – М.; – Вологда, – 1998. 163с.

79. Караковский, В.А. Воспитание для всех. М.: – НИИ школьных технологий, 2008. – 240 с.

80. Каримзода, М.Б. Гузариш ба тахсилоти босифат ва омӯзиши салоҳиятҳои калидии асри XXI – омили асосии рушди устувори кишвар. / М.Б. Каримзода //Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ бахшида ба рӯзи ваҳдати миллӣ, таҳти унвони «Татбиқи муносибати босалоҳият ба таълим дар муассисаҳои таълимӣ», Душанбе, 29 июни соли 2018, саҳ. 113 – 125.

81. Карманная книга натуралиста и краеведа., Госуд. изд. Географической литературы, Москва, 1961. – 263 с.

82. Кежватова, Н.М. Формирование ключевых компетентностей учащихся начальных классов через проектную деятельность / Н.М. Кежватова // Завуч начальной школы. – 2010. – № 4. – С. 49–53

83. Келвин, С. Холл, Гарднер Линдсей, Теории личности./ Перевод И.Б. Гриншпун. Терминологическая правка В. Данченко //К.: PSYLIB, М.: "КСП+", 1997 2005.

84. Клепинина, З.А. Методика преподавания естествознания в начальной школе: учеб. пособие для студ. пед. вузов / З.А. Клепинина, Г.Н. Аквилёва // – М.: Издательский центр «Академия», 2008. – 288с.

85. Козлова, Л.П. Исследовательская работа как средство формирования творческих способностей студентов профессионально-педагогического колледжа: дис. ...канд. пед. наук. Брянск, -2000. -147с.

86. Козырева, Е.А. Дидактические основы личностно-ориентированных технологий обучения младших школьников и их реализация.

Диссертация на соискание доктора педагогических наук (13.00.01), Москва. 2002. - 454 с.

87. Концепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати ҶТ №94 аз 3.03.2006).

88. Концепсияи миллии таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Қарори Ҳукумати ҶТ №200 аз 3.05.2002).

89. Кочановская, Е.В. Формирование познавательной самостоятельности школьников: дис. ...канд. пед. наук. Калининград, – 2000. – 180с.

90. Краевский, В. В. Методология педагогики: Пособие для педагогов–исследователей. / В.В. Краевский // – Чебоксары: Изд–во Чуваш, ун–та, 2001. – 244 с.

91. Краткий психологический словарь / Под ред. Л. В. Петровского, М. Г. Ярошевского// – М.: – Политиздат, – 1985. 452с.

92. Краткий справочник преподавателя естествознания. /Под общей ред. Боровицкого П.И.// Гос. учеб. –пед. гизд. Мин.Прос. РСФСР. Ленинградское отд., М.: – 1951, – 674 с.

93. Кудрявцев, В.Т. Творческая природа человека / Вопросы психологии// 1990, – №3, – с. 113—120.

94. Кудрявцева, В.Т. Основная образовательная программа дошкольного образования «Тропинки» / под ред. В.Т. Кудрявцева.// – М.: Вентана–Граф, – 2016. 592 с.

95. Қонуни ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Маориф»,–Душанбе: – Шарқи озод, – 2013. – 66 С.

96. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Таҳсилоти иловагӣ, аз 16–уми апрели соли 2012.

97. Левитов, Н.Д. Детская и педагогическая психология, / Н.Д. Левитов // Москва, – Просвещение, – 1964, – 477с.

98. Леонтев, А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. / А.Н. Леонтев //М.: – Политиздат, – 1975, – 136 с.

99. Леонтович, А.В. Методика организации исследовательского проекта / А.В. Леонтович// – М.: ИД «Методист», (Библиотека журнала «Методист». – 2014. – № 6) – 52 с. –
100. Леонтович, А.В. Методика диагностики личностных результатов обучения на основе результатов исследовательской и проектной деятельности / А.В. Леонтович // Педагогическая диагностика. – 2014. – № 3. – С. 81–94
101. Леонтович, А.В. Проектирование исследовательской деятельности учащихся. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.13 – психология развития, акмеология. Москва - 2003
102. Лернер, И.Я. Дидактические основы методов обучения,/ И.Я. Лернер // М.: – Педагогика, – 1981, – 186 с.
103. Лисина, М.И. Развитие познавательной активности детей в ходе общения со взрослыми и сверстниками /Вопросы психологии// 1982. № 4. С. 18–35.
104. Литовченко, В.Н. Формирование исследовательских умений студентов педагогических специальностей университета средствами НИР: Дис. канд. пед. наук. по спец. 130001 Минск, 1990. – 197 с.
105. Лобова, Г. Н. Основы подготовки студентов к исследовательской деятельности : [Монография] / Г. Н. Лобова // – Москва, – 2002. – 196 с. : табл.; 21 см.; ISBN 5–8379–0118–3.
106. Луғати русӣ–тоҷикӣ Москва. – «Русский язык». – 1985. – 1280 с.
107. Луғати тафсирии истилоҳоти педагогика, Душанбе, – «Маориф», – 1988, – 304с.
108. Лутфуллозода, М. Андешаҳо перомуни салоҳиятҳо ва ташаккули онҳо/ М. Лутфуллозода, Ғ. Бобизода // муҳ. С. Камолзода; АТТ. – Душанбе, – 2017. – 86 с.
109. Маврина, И. А., Технологическое обоснование развития. ключевых компетенций [Текст] / И. А. Маврина, Ф. Прюс //: сб. Науч. Тр. / отв. Ред.

Е.В. Ткаченко, М.А. Глагузова.// _ Вып. 7. – Екатеринбург: СБ– 96, – 2012. – 456 с. Стр. 137–144.

110. Макотрова, Г. В. Дидактическая концепция развития исследовательского потенциала школьников, – диссертации на соискание ученой степени доктора педагогических наук, – 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования Белгород – 2019. – 561с.

111. МаксUTOва, Л.А. Свободное воспитание как научная проблема и направление в образовательной практике. Адрес статьи: www.gramota.net/materials/1/2009/4-2/32.html санаи мурочиат : 25.09.2017

112. Маслоу, А. Теория человеческой мотивации. <http://flogiston.ru/library/maslow> санаи мурочиат : 25.09.2017

113. Матюшкин, А.М. Психология мышления. Мышление как разрешение проблемных ситуаций: учебное пособие / А.М. Матюшкин: под.ред. канд. Психол. Наук А.А. Матюшкиной//. –М.: –КДУ, – 2009. – 190 с.

114. Махмутов, М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей./ М.И. Махмутов // – М., – «Просвещение», – 1977. – 240с.

115. Маҷидова, Б. Педагогикаи томактабӣ, / Б. Маҷидова, З. Рустамова // (КТМ). – Душанбе: – 2018, – 194с.

116. Методикаи таълим дар низоми таълими салоҳиятноқӣ, Душанбе – 2016 с. –141 сах.

117. Миршоев, А.А. Формирование исследовательских компетенций у учащихся в процессе обучения алгебре в 7–9 классах средней школы. Диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по спец. 13.00.02. Душанбе – 2019. – 155с.

118. Мольдажанова, А.А. Развитие основ исследовательской компетентности учащихся начальной школы. Проблемы современного образования / – №2. 2017. – С 78 – 93.

119. Монтессори, М. Помоги мне это сделать самому / М.Монтессори// – «АСТ», 2014– (Педагогика детства). – 29с.

120. Мусс, Г.Н. Проблемы преемственности в патриотическом воспитании между детским садом и начальной школой / Г.Н. Мусс // Школа будущего. – 2012. – № 6. – С. 61–65.
121. Мухина, В. С. Детская психология. / В.С. Мухина //— 1985 г. –277с.
122. Мухторӣ, Қ. ва диг. Татбиқи муносибати босалоҳият дар таълими фанҳои табиӣ ва технологияи информатсионӣ. Дастури таълимӣ – методӣ. – Душанбе, 2018. – 76с.
123. Назина, Н. В. Формирование ключевых компетентностей учащихся через внеклассную и проектную деятельность / Н.В. Назина // Завуч начальной школы. – 2010. – № 4. – С. 43–49.
124. Нақши роҳбалад. Татбиқи муносибати салоҳиятноки дар зинаи таҳсилоти ибтидоӣ. (Дастури таълимию методӣ). Душанбе – 2017, – 96 с.
125. Немов, Р.С. Психологический словарь / Р.С. Немов // – М.: Гуманитар. изд. Центр ВЛАДОС, 2007. – 560 с.
126. Ниёзов, Ф. ва диг. Методикаи таълим дар низоми таълими салоҳиятноки., Душанбе – 2016 с. – 141 сах.
127. Низоми таълими салоҳиятноки. Дастур барои омӯзгор, Душанбе – 2016 с.– 36 сах.
128. Ниязова, Г.Б. Развитие основ исследовательской компетентности учащихся начальной школы / Г.Б. Ниязова // Проблемы современного образования №1. 2017. – с. 90 – 98.
129. Новиков, А.М. Как работать над диссертацией. Пособие для начинающего педагога – исследователя, / М.: изд. «ЭГВЕС», 2003,– 104 с.
130. Нога, Г.С. Опыты и наблюдения над растениями./ Г.С. Нога // Москва. «Просвещение», – 1976 – 176 с.
131. Нуоров, А. Методикаи корҳои тарбияӣ дар синфиҳои ибтидоӣ / А. Нуоров // – Душанбе: 2021. – 222с.
132. Нуоров, А. Методология ва методҳои таҳқиқоти илмӣ–педагогӣ. / А. Нуоров // – Душанбе: – «Ирфон», –2014. –282 с.

133. Нуров, А. Методология ва методҳои таҳқиқоти илмӣ–педагогӣ. /Баён Раҳимов, Абдулбоқӣ Нуров// Дастури таълимӣ.(нашри дуюм бо иловаҳо) Душанбе: «Мехроҷ–Граф», 2022. 303 с.
134. Обухов, А.С. Психология детей младшего школьного возраста: учебник и практикум для бакалавров / под общ. ред. А.С. Обухова// – М.: Издательство Юрайт, – 2014. – 583с.
135. Обухов, А.С. Психолого–педагогическое взаимодействие участников образовательного процесса : учебник и практикум для академического бакалавриата / под общ. ред. А. С. Обухова//. – М. : Издательство Юрайт, 2017. – 422 с.
136. Обухов, А.С. Развитие исследовательской деятельности учащихся./ А.С. Обухова // – 2–е изд., перераб. и доп.– М.: Национальный книжный центр, 2015. – 280с.
137. Обухов А.С. Развитие исследовательской деятельности учащихся. / А.С. Обухов //– Прометей, – М.: – Издательство – «Прометей», – 2006. – 224с.
138. Обухова Л.Ф. Детская (возрастная) психология. / А.С. Обухов // Учебник. – М., Российское педагогическое агентство. – 1996, – 374 с.
139. Омӯзиши системаҳои дар таълими табиатшиносӣ. /Дастури таълим барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ // Душанбе – 2009, – 34 с.
140. Павлов, И. П. Общие типы высшей нервной деятельности животных и человека. Москва: Директ–Медиа, – 2008. – 50 стр.
141. Пакулова, М.В. Методика преподавания природоведения: / М.В. Пакулова, В.И. Кузнецова. учеб. для студентов пед. ин– тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика начального обучения»//, М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
142. Папоркова, М.А. Учебно – опытная работа на дошкольном участке. / М.А. Папоркова, Н.И. Клиновская, Е.С. Милованова // Москва, «Просвещение» – 1980, – 256 с.

143. Педагогические теории и системы: учеб. пособие для студентов бакалавриата по направлению «педагогическое образование» / авт. сост.: Е. Н. Селивёрстова, Л. И. Богомолова, Е. Ю. Рогачёва; под ред. Е. Н. Селивёрстовой; Владимирский гос. ун. им. Александра Григорьевича и Николая Григорьевича Столетовых. // – Владимир: Изд-во Вл. ГУ, 2012. – 348 с.
144. Педагогический словарь: учеб. пособие для студ. Высш. учеб. заведений / [В.И. Загвязинский, А.Ф. Закирова, Т.А. Строкова и др.]; под ред. .И. Загвязинский, А.Ф. Закировой. // – М.: Издательский центр «Академия, 2008. – 352 с.»
145. Пинкевич, А. П. Методика начального курса естествознания (природоведения). – Изд. 4 – е, пересмотр. – М. : Госиздат, 1922. – 327 с.
146. Платонов К.К. Занимательная психология, / К.К. Платонов // М. “Молодая гвардия” – 1964, – 384 с.
147. Поддьяков, А. Н. Исследовательское поведение: стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт. / 2–е изд., испр. и доп.// – М.: PER SE, – 2006. 240 с.
148. Поддьяков, А. Н. Создание трудностей как расширение и ограничение познавательных возможностей других людей / Психолого–педагогические проблемы одаренности: теория и практика: Материалы VI Международной конференции. // – Иркутск: Иркутский государственный университет, – 2009.
149. Поддьяков, А. Н. Сравнительная психология умственного развития // Вопросы психологии.// 2007. – № 3. – С. 166—168.
150. Подласый, И.П. Теория и технология воспитания: учеб. Для студентов вузов. Обучающихся по направлениям подгот. и специальностям в обл. «Образования и педагогика» / И.П. Подласый / /, – 2– е изд., испр. и доп. – М.: Гуманитар, изд. Центр ВЛАДОС, 2007. – 63 с.

151. Пономарева, Т. Н. Использование проектной деятельности при изучении курса «Окружающий мир» / Т.Н. Пономарева // Начальное образование. – 2014. – № 2. – С. 39–42
152. Протасова, Т. Г. Научное общество организации исследовательской и проектной деятельности обучающихся / Т.Г. Протасова // Мастер-класс. – 2015. – № 2. – С. 2–5.
153. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко.// – М.: Изд-во инс-та психологии РАН, – 2004. – 357с.
154. Райков, Б.Е. Общая методика естествознания. / гос. учебно-педагогическое// изд. мин. Прос., – Москва – 1947, – 300 с.
155. Роджерс, Н. Творчество как усиление себя // Вопросы психологии//, 1990, – №1, – с. 194–198.
156. Российская педагогическая энциклопедия, 1993–1999. Электронное оформление «Свободный доступ», – 2003. –1851 с.
157. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. М.: Изд-во Академии наук СССР, – 1957. – 328 с.
158. Рябухина, Е. А. Роль учебных проектов в развитии коммуникативной компетенции учащихся 8–9 классов / Е.А. Рябухина, А.Р. Чудинова // Наука и школа. – 2014. – № 5. – С. 40–46
159. Савенков, А. И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению/ А.И. Савенков// – М.: – Просвещение, – 2006.
160. Савенков, А.И. Детское исследование как метод обучения старших дошкольников, / А.И. Савенков // «Дошкольное образование», – №24 – 2007.
161. Савенков, А.И. Методика исследовательского обучения младших школьников. / А.И. Савенков // – Самара: – Издательство «Учебная литература», – 2004. – 80с.
162. Савенков, А. Проект, проектирование и «проектное обучение» в современном образовании / А. Савенков // Школьный психолог (ПС). – 2007. – № 23. – С. 6 – 10.

163. Савина, Г.П. Оценка результатов внеурочной деятельности учащихся / Г.П. Савиных // Управление начальной школой. – 2015. – № 5. – С. 37–46.
164. Салова, И.Г. Реализация компетентного подхода в управлении качеством образования с использованием технологии проектного метода обучения / И.Г. Салова и др. // Управление качеством образования. – 2007. – № 2. – С. 21 – 28
165. Саломатова, О.С. Становление коммуникативной компетентности школьников ходе проектно–исследовательской деятельности / О.С. Саломатова // Начальная школа. – 2007. – № 7. – С. 40 – 43.
166. Сальникова О.А. Ключевые компетенции в современном образовании/ науч.журн. Начальная школа плюс до и после, ISSN: 2071–9515// 2011, №12 стр. 74–78.
167. Самиев, Б.Ч. Методологияи таджикоти илмй./ Б.Ч. Самиев // Душанбе – 2018. 247 с. 2
168. Сафиулина, И.А. Концепция проблемного обучения М.И. Махмутова как дидактическая система. / Автореферат на соискание ученой степени кандидата педагогических наук Казань – 2001.
169. Светловская, Н.Н. Теория и практика организации досуга современных младших школьников./ Н.Н. Светловская // – Начальная школа. – 2015. – №8. С. 33–36.
170. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии. учеб. Пособие. / Г.К. Селевко // – М.: – Народное образование, – 1998. – 256 с.
171. Семёнова, Н.А. Формирование исследовательских умений младших школьников: дис. канд. пед. наук. По спец. 13.00.01 Томск – 2007 203 стр.
172. Сергеев, А.Г. Компетентность и компетенции в современном образовании. Монография./ А.Г. Сергеев //– Владимир –2010. – 107 с.
173. Сергеев, И.С. Как реализовать компетентностный подход на уроке и в внеурочной деятельности / И.С.Сергеев, В.И. Блинов //. – М. : – АРКТИ, – 2007

174. Сериков, А.К. Психологический анализ профессиональной компетентности учителя / Советская педагогика // – М.: – 1990. № 8.
175. Сериков, В.В. Дидактика Лернера: идеи и развитие / Отечественная и зарубежная педагогика//. – 2017. – Т.1. – №3 (39). – С.19–30.
176. Сериков, В.В. Личностно ориентированное образование. Монография. – Москва, – 1998, – 132 с.
177. Сластенин, В.А. и др. Педагогика, Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр "Академия", 2013. – 576 с.
178. Словарь иностранных слов [Текст]/под ред. И.В. Лехина, Ф.Н. Петрова. – М.: ЮНВЕС, 1996. – 832 с.
179. Стандарти фанҳои зинаи таҳсилоти ибтидоӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. –116 сах.
180. Степанова, М.А., «П.Я. Гальперин о методах обучения и умственном развитии ребенка: 30 лет спустя» /Обучения и развитие: современная теория и практика: Материалы XVI Международных чтений памяти Л.С. Выготского. Москва, 16–20 ноября 2015 г.// Под.ред. В. Т. Кудрявцева: В 2 ч. Ч. 1./// – М.: – Левъ, – 2015. – 684 с. стр 84–89.
181. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2030. Қарори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1–уми декабри соли 2016.
182. Табиатшиносӣ, / Қодиров Н., Абдуллоев И., Исоев К., Давлатзода С. Табиатшиносӣ (Олами атрофи мо). Китоби дарсӣ барои синфи 3–юми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ // – Душанбе: – 2017.–160 сах.
183. Табиатшиносӣ, / Қодиров Н., Абдуллоев И., Исоев К., Давлатзода С., Табиатшиносӣ (Олами атрофи мо). Китоби дарсӣ барои синфи 2–юми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ // – Душанбе: – 2016. – 136 сах.
184. Табиатшиносӣ, / Қодиров Н., Давлатзода С., Исоев К., Абдуллоев И., Зиёев М., Табаруков М. Табиатшиносӣ (Олами атрофи мо). Китоби

- дарсӣ барои синфи 4–уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ.// – Душанбе: 2019. – 256 саҳ.
185. Табиатшиносӣ, // Мусоев З. Раҳмонов Ш. (Китоби дарсӣ барои синфи 1)// – Душанбе: – «Полиграфгруп», – 2015. – 112 саҳ.
186. Талызина, Н.Ф. Теория поэтапного формирования умственных действий. / Н.Ф. Талызина // М.: – Изд – во – Моск. Ун–та – 1984, – 255 с.
187. Талызина, Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников: Кн. Для учителя. – М.: Просвещение, – 1988. – 175с.
188. Ташкили ҷараён таълим дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълим барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ. – Душанбе, – 2010. – 94 с.
189. Теплов, Б.М. Психология/ Б.М. Теплов, Психология//. Учебник для средней школы, – М.: – 1948. – 192с.
190. Тоистева, О.С. Системно деятельностный подход: сущностная характеристика и принципы реализации, Педагогическая образование в России. – 2013, – № 2. – 198–202 стр.
191. Урунтаева, Г.А. Детская психология: учебник для студ. учреждений высш. Проф. Образования / Г.А.Урунтаева. // – М.: – Издательский центр «Академия», – 2013. – 336 с..
192. Усова, А. В. Самостоятельная работа учащихся по физике в средней школе / А.В. Усова, З. А. Вологодская, Самостояте Самостоятельная работа учащихся по физике в средней школьной работа учащихся по физике в средней школе // . – М.: «Просвещение», 1981. – 158 с.
193. Утилова, А.М. Компетентностный подход как альтернатива существующей парадигме образования. Таҳқиқи таълими тафриқа. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ – амалии ҷумҳуриявӣ ба муносибати 30–солагии таъсиси кафедраи «Методикаи таълими химия» дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ ва 80–солагии академик Убайд Зубайдов, 18–уми апрели соли 2019., саҳ. 88 – 92.

194. Ушинский, К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т. – Т.2. – М., – 1974. – 440с.
195. Фарҳанги забони тоҷикӣ(аз асри X то асри XX) Ҷилди 2. – М.: – Советская энциклопедия. – 1969. – 949 с.
196. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ иборат аз 2 ҷилд. Ҷилди 2. Зери назари С. Каримов ва Х. Султонов. – Душанбе .: – 2008. – 950 с.
197. Федорова, В.Н. Якупов С.З. Методика обучения природоведению в 4 класс. / В.Н. Федорова, С.З. Якупов, Методика обучения природоведению в 4 класс. Пособие для учителей, // – Москва: – «Просвещение». – 1975, – 160 с.
198. Фирсова, Е.А. Формирование исследовательской культуры у старшеклассников в условиях научного общества учащихся. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Волгоград –2017. – 216 с.
199. Фролов, А.А. Технология введения определения понятий как средство формирования метапредметной понятийной компетенции. Понятийный аппарат педагогики и образования(текст): сб. науч. тр. / отв. ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Галагузова // . – Вып. 7. – Екатеринбург: СВ – 96 , 2012. 456с. Стр. 144–152.
200. Хуторская, Л.Н. Компетентность как дидактическое понятие: Содержание, структура и модели конструирования / Л.Н. Хуторская, А.В. Хуторской // Вестник института образования человека – 2015 – №2
201. Хуторской, А. В. Компетентностный подход с позиций человекообразного образования Компетентность и компетенции в контексте компетентного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст]: сб. Науч. Тр. / отв. Ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Галагузова//. –Вып. 7. – Екатеринбург : СВ–96, – 2012. 456 с. Стр 76– 87.
202. Хуторской, А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты. Доклад на отделении философии образования и теории педагогики РАО 23 апреля 2002. Центр «Эйдос» WWWeidodos.ru/news/compet/htm.

203. Хуторской, А.В. Компетентностный подход в школе: от проектирования к реализации. / Диалог культур и партнёрство цивилизаций: V111 Международные Лихачевские научные чтения, 22–23 мая 2008 г//. – СПб.: Изд-во СПбГУП, – 2008, – 528с. Стр 456–158.
204. Хуторской, А.В. Современная дидактика: учебник для вузов / А.В. Хуторской, Современная дидактика: учебник для вузов // – СПб: – Питер, – 2001. – 544с.
205. Циулина, М.В. Методология психолого–педагогических исследований: учебное пособие [Текст] / М.В. Циулина//, – Челябинск: Изд-во Челяб. Гос. пед. ун-та, 2015. – 239 с.
206. Чермашенцева, О.В. Организация внеурочной деятельности в аспекте системно–деятельностного подхода / О.В. Чермашенцева // Коррекционная педагогика. – 2016. – № 1. – С. 47–50
207. Шалаев, В.Ф. Методика преподавания естествознания., учебник для учительских институтов. Москва.: – Учпедгиз., – 1946. – 208 с.
208. Шашенкова, Е.А. Исследовательская деятельность: Словарь./ Исследовательская деятельность: Словарь, Е.А. Шашенкова // – М.: – УЦ «Перспектива». – 2010. – 88 с.
209. Шестак, В.П. Формирования научно–исследовательской компетенции и “академическое письмо”. / В.П. Шестак, Н.В. Шестак // Высшее образования в России. – №11. – С.115–119.
210. Штильман, Н. В. Система подготовки будущих педагогов к организации внеурочной деятельности младших школьников. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. – Москва – 2007.
211. Щипанова, Д.Е. Психология развития [Электронный ресурс]: учебное пособие / Д. Е. Щипанова. Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.–пед. ун-та, –2017. –178 с. Режим доступа: <http://elar.rsvpu.ru/handle/123456789/21715> санаи мурочиат 12.05.2018.
212. Эльконин, Д.Б. Психология обучения младшего школьника. М.: – 1974 – (“Педагогика и психология”, № 10) –с. 18.

213. Ягодовский, К.П. Вопросы общей методики естествознания – Москва.: Учпедгиз – 1951.– 289 с.
214. Ягодовский, К.П. Практические занятия по естествознанию в начальной школе, –Москва – Учпедгиз, – 1938, – 316 с.
215. Якиманская, И.С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / – М.: – Сентябрь, –1996 – 96 с.
216. Ярыгина, О. Н. От «competence» до «компетентности»: эволюция основных терминов компетентностного подхода. Понятийный аппарат педагогики и образования [Текст] : сб. Науч. Тр. / отв. Ред. Е.В. Ткаченко, М.А. Галагузова. _ Вып. 7. – Екатеринбург : СБ–96, 2012. 456 с. Стр. 96 – 109.

МУҚАРРАРОТИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁҒТААНД:

- I. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:**
- [1-М] Табаров Д.Д. Ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди гузаронидани таҷрибаҳои мустақилона дар ҳона аз фанни табиатшиносӣ / Д.Д. Табаров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2018. – № 5-2(77). – С. 66 - 69. ISSN 2219-5408
- [2-М] Табаров Д.Д. Баъзе проблемаҳои ташаккул додани салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои табиатшиносӣ / Д.Д. Табаров, С.Ш. Алимов // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2020. – № 1(1). – С. 128 - 129. ISSN 2219-5408
- [3-М] Табаров Д.Д. Баъзе проблемаҳои таълими салоҳиятнокӣ дар раванди таълими фанҳои табиатшиносӣ / Д.Д. Табаров, С.Ш. Алимов, М. Гулова, Д.Т. Нуруллоева // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2020. – № 2(2). – С. 27 - 32. ISSN 2219-5408
- [4-М] Табаров Д.Д. Пайғирӣ ва дастгирии психологӣ хонандагон дар марҳилаи гузариш аз синни кӯдакӣ ба синни наврасӣ / Д.Д. Табаров,

З.Х. Кенчаева // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2020. – № 3(3).
– С. 122 - 127. ISSN 2219-5408

[5-М] Табаров Д.Д. Омилҳои ташаккулдиҳандаи тафаккур ва шахсияти хонандаи хурдсол дар раванди дарсҳои табиатшиносӣ / Д.Д. Табаров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2020. – № 3(3). – С. 173 - 179. ISSN 2219-5408

[6-М] Табаров Д.Д. Фаъолияти таҳқиқотии хонандагони хурдсол ва шароити инкишофдиҳии он / Д.Д. Табаров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2021. – № 3-4. – С. 92 - 99. ISSN 2219-5408

[7-М] Табаров Д.Д. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба дарсҳои табиатшиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ дар шароити гуманизатсияи таҳсилот / Д.Д. Табаров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2022. – № 3. – С. 154 - 161. ISSN 2219-5408

[8-М] Табаров Д.Д. Инкишофи фаъолияти маърифатии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди гузаронидани озмоишҳо аз фанни табиатшиносӣ / Д.Д. Табаров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе – 2022. – № 3. – С. 193 - 161. ISSN 2219-5408

[9-М] Табаров Д.Д. Проблемаи фаъолияти таҳқиқотӣ дар шароити муносибати босалоҳият ба таълим дар синфҳои ибтидоӣ / Д.Д. Табаров, Т.Б. Раҷабов, Ҷ. Мансурова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе – 2023. – № 8. – С. 271 - 277. ISSN 2074-1847

[10-М] Табаров Д.Д. Методикаи ташкил ва гузаронидани озмоишҳо дар дарсҳои табиатшиносӣ дар мавзӯи омӯзиши хосиятҳои об бо мақсади инкишоф додани фаъолияти маърифатии хонандагони хурдсол / Д.Д. Табаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе – 2024. – № 2. – С. 261 - 268. ISSN 2074-1847

II. Мақолаҳои ки дар маҷмуа ва маҷаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

[11-М] Табаров Д.Д. Асосҳои назариявӣ – методологии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои хурди мактабӣ дар рафти корҳои мустақилонаи беруназсинфӣ аз фанни табиатшиносӣ [Матн] / Д.Д. Табаров, С.Ш. Алимов, С.Р. Пирова // Маводи конференсияи

ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои тамоили салоҳиятноки дар раванди таълими фанҳои таҳассусии синфҳои ибтидоӣ». – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2019. – С. 211-216.

[12-М] Табаров Д.Д. Рушди маҳорату малакаҳои озмоишӣ-таҳқиқотӣ омили асосии ташаккулёбии салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол [Матн] / Д.Д. Табаров, С.Ш. Алимов, М.С. Шарипова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ дар мавзуи «Масъалаҳои тамоили салоҳиятноки дар раванди таълими фанҳои таҳассусии синфҳои ибтидоӣ». – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2019. – С. 254-259.

[13-М] Табаров Д.Д. Методикаи ташаккул додани салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар раванди дарси табиатшиносӣ [Матн] / Д.Д. Табаров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Таҳқиқи таълими тафриқа» бахшида ба 30-солагии таъсиси кафедраи «Методикаи таълими химия» дар Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни ва 80-солагии академик Убайд Зубайдов. – Душанбе, 2019. – С. 128-131.

[14-М] Табаров Д.Д. Фаъолияти таҳқиқотӣ ва нақши он дар ташаккули шахсияти кӯдак [Матн] / Д.Д. Табаров, Ш. Маматкулова // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии ҳайати профессорон ва омӯзгорон бахшида ба 30-солагии истиқлолият ва 90-солагии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни таҳти унвонӣ «Оила ва фарҳанги оиладорӣ дар ҷомеаи муосир». – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – С. 226-232.

[15-М] Табаров Д.Д. Марҳилаҳои ташаккулёбӣ ва инкишофи салоҳиятҳои таҳқиқотии хонандагони хурдсол дар раванди корҳои мустақилона аз ҷанни табиатшиносӣ [Матн] / Д.Д. Табаров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-амалии ҳайати профессорон ва омӯзгорон бахшида ба 20-солаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040), 5500 солагии

Саразми бостонӣ ва 700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2020. – С. 32-35.

[16-М] Табаров Д.Д. Ташкили мушоҳида дар табиат ва нақши он дар ташаккулёбии шахсияти кӯдакони синни томактабӣ [Матн] / Д.Д. Табаров // Материалы 1 Международной научно-практической интернет-конференции «Евразийское пространство в мировой цивилизации». – Нур-Султан, 2021. – С.56-59.

[17-М] Табаров Д.Д. Методикаи ташаккулдиҳии салоҳиятҳои иқтисодии мактаббачагони хурдсол дар дарсҳои табиатшиносӣ [Матн] / Д.Д. Табаров // Маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Нақши Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни дар тарбияи кадрҳои омӯзгорӣ ва рушди низоми маориф» бахшида ба 30 солагии Истиклолати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 90 солагии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2021. – С. 238-244.

[18-М] Табаров Д.Д. Методикаи истифодаи корҳои беруназсинфӣ дар дарсҳои табиатшиносӣ [Матн] / Д.Д. Табаров // Маводи конференсияи илмӣ-амали ҳайати профессорону омӯзгорон, докторантону магистрантон ва донишҷӯёни ДДОТ ба номи С. Айни бахшида ба бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040), 30 солагии Истиклолати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 90 солагии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни ва ба ифтихори Қаҳрамони Тоҷикистон Садриддин Айни. – Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни, 2021. – С. 115-117.

[19-М] Табаров Д.Д. Пиряхҳо ҳассостарин омили тағйирёбии иқлим [Матн] / Д.Д. Табаров // Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-назаривӣ бахшида ба «Оқилонаи истифодабарии табиат ва ҳифзи муҳити атроф дар шароити тағйирёбии иқлим». – Душанбе, 2023. – С. 85-92.